T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

BİR BİLİM OLARAK İKTİSADIN EDEBİYAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ : ADALET AĞAOĞLU ROMANLARINDA İKTİSADİ ARKA PLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZLEM ASLIİPEK

İSTANBUL 2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

BİR BİLİM OLARAK İKTİSADIN EDEBİYAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ADALET AĞAOĞLU ROMANLARINDA İKTİSADİ ARKA PLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZLEM ASLIİPEK

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MEHMET GÜNEŞ

İSTANBUL 2024

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I

ÖN SÖZ III

ÖZET VI

ABSTRACT VIII

KISALTMALAR X

1. GİRİŞ 1

1.1. İktisat Biliminin Tanımı 2

1.2. İktisadi Faaliyet 2

1.3. İktisadi Sistemler 4

1.4. İktisat ve Edebiyat Arasındaki İlişki 6

2. ADALET AĞAOĞLU ROMANLARINDA İKTİSADİ ARKA PLAN 9

2.1. Roman-İktisat İlişkisi Bağlamında Adalet Ağaoğlu Romanlarına Kısa Bir Bakış 10

2.2. Romanların Arkasındaki Dönemlerde Türkiye'nin İktisadi Dokusu ve Politikaları 17

2.2.1. 1930'a Kadar 17

2.2.2.1930'lu yıllar 18

2.2.3.1938-1942 Arası İkinci Dünya Savaşı Dönemi 20

2.2.4. Savaş Sonrası : ABD'ye Doğru 23

2.2.5. 1950'li Yıllar: Demokrat Parti Yılları 29

2.2.6. 1960'lı Yıllar: Askeri Darbe 33

2.2.7. 1970'li Yıllar 40

2.2.8. 1980'li Yıllar 45

2.3. Roman Kişilerinin İktisadi Açıdan Durdukları Yer 53

2.3.1. Aydın Sınıfı 53

2.3.2. Burjuva Sınıfı 60

2.3.3. Köylü ve İşçi Sınıfı 65

2.3.4. Aristokrat Sınıfı 71
2.3.5. Memur-Öğretmen-Din Adamı 72
2.3.6. Küçük Esnaf 74
2.3.7. Asker 75
2.4. Temel İktisadi Kavram ve Terimler ile Adalet Ağaoğlu Romanları 76
2.4.1. Fabrikalaşma 76
2.4.2. Muhtekirlik ve İhtikarla Mücadele Komisyonu 77
2.4.3. Sınıf Çatışmaları 79
2.4.4. Merkez Ülke Çevre Ülke 82
2.4.5. Doğu Batı 85
2.4.6. Savaş Ekonomisi ve Karne Uygulaması 88
2.4.7. Kapitalizm 89
2.4.8. Asker Siyasetçi İşadamı Üçgeni 99
2.4.9. Yabancılaşma 101
2.4.10. Toprak Reformu 106
2.4.11. Köy Kalkınma Kooperatifleri 108
2.4.12. Köy/Taşra-Kent 109
2.4.13. Devletçilik 111
2.4.14. Para 112
SONUÇ 115
KAYNAKÇA 120

ÖN SÖZ

Adalet Ağaoğlu (1929 ve 2020) Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önemli yazarlarındandır. Bu çalışma, iktisadın bir bilim olarak edebiyatı etkilediği tezini Adalet Ağaoğlu romanlarını örneklem olarak kullanarak kanıtlamak amacıyla yapılmıştır. Kaleminde iktisadi teori, politika ve dönemlerin etkisinin fazlaca gözlemlendiği bir yazar olan Adalet Ağaoğlu'nun romanlarının bu izlek açısından ele alınması konusunda bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Bunun için edebiyat ve iktisat ilişkisinin ele alındığı kitap, tez ve makaleler ile birlikte Adalet Ağaoğlu'nun eserleri hakkında yazılan kitap, tez ve makaleler taranmış ve Adalet Ağaoğlu'nun eserlerinin bu doğrultuda değerlendiği müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Onay Orcan *Adalet Ağaoğlu'nun Fikrimin İnce Gülü ve Gustave Flaubert'in Madame Bovary Adlı Eserlerdeki Ana Karakterlerinin Yabancılaşması Kapsamında Analitik Olarak İncelenmesi* adını taşıyan yüksek lisans tezinde Marx'ın yabancılaşması üzerinden karşılaştırmalı edebiyat çalışması yapmıştır. Derya Şenol *Adalet Ağaoğlu'nun Dar Zamanlar'ında Yabancılaşan Birey* adlı yüksek lisans tezinde yine aynı izlek üzerinden yazarın farklı romanlarını ele almıştır. Ferda Atlı *Siyasal Düşünceler Bakımından Adalet Ağaoğlu Romanları* adını taşıyan yüksek lisans tezinde yazarın romanlarının siyasal arka planını değerlendirirken Özge Dikmen *Adalet Ağaoğlu'nun Romanlarında Sosyal Yapı* ile Diler Uzun *Adalet Ağaoğlu'nun Romanlarında Sosyal Meseleler* adlı çalışmalarıyla Adalet Ağaoğlu'nun romanlarında sosyal yapıyı ele almışlardır. Zafer Altürk'e ait *Adalet Ağaoğlu'nun Romanlarında Modernist Unsurlar* adlı tezi ile birlikte Adalet Ağaoğlu hakkında bu tezin konusuna en yakın çalışmalar bunlardır. Aynı zamanda yazarın eserlerine kadın ve erkek, eğitim psikanalizm, göç, anlatım teknikleri, dil ve dilbilim, aile, mekan, zaman, anlatıbilim, estetik, ideoloji açılarından yaklaşan tezler de bulunmaktadır.

Öte yandan konuya iktisat ve edebiyat ilişkisi bağlamında bakılacak olursa Zöhre Ekinci'nin *Orhan Pamuk'un Romanlarında Hayat Ve İktisat* adlı yüksek lisans tezi ve Duygu Menteş'in *İktisat Ve Edebiyat İlişkisini Gülten Akın Şiirleri Üzerinden Anlamlandırma Denemesi* adlı yüksek lisans tezi olmak üzere yalnız iki çalışmaya rastlanmıştır.

Roman katmanlı yapısı ve çok boyutluluğuyla bu tür bir çapraz okumaya en elverişli edebi türdür. Öte yandan Adalet Ağaoğlu edebi yaşamına tiyatro ile başlasa da

daha çok romanlarıyla öne çıktığından ve yazarın romanlarında edebiyat iktisat ilişkisi daha belirgin olduğundan romanlarının iktisadi açıdan incelenmesini amaçlayan bu tez için öncelikle Adalet Ağaoğlu'nun bütün romanları (dokuz roman) iktisadi bir gözle okunup taranarak tezin konusuna kaynak teşkil edecek bölümler belirlenmiştir. Yine yazarın kalemi hakkında genel bir fikir sahibi olmak için diğer edebi türdeki eserleriyle birlikte röportajları, denemeleri, anıları da okunmuştur. Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar Üçlemesi* adını verdiği *Ölmeye Yatmak, Bir Düğün Gecesi, Hayır* romanları ile birlikte *Fikrimin İnce Gülü ve Üç Beş Kişi* romanları olmak üzere beş romanı iktisadi doku, politika ve bu politikaların toplumdaki yansımasının, roman kişilerinin iktisadi fikirlerinin çok önde olduğu ve dolayısıyla iktisat ve edebiyat ilişkisini doğrulayan bulgulara en çok ulaşılan eserleridir. *Yazsonu, Ruh Üşümesi, Romantik Bir Viyana Yazı* ile yazarın daha sonra *Dar Zamanlar* serisine dahil ettiği son kitabı *Dert Dinleme Uzmanı* ise iktisadi izleğin daha geride ve derinde olduğu romanlarıdır.

Çalışmanın giriş bölümü iktisat bilimi ile ilgili genel bilgilerin verildiği ve iktisat ile roman ilişkisinin kurulduğu bölümdür. İkinci bölüm romanın asıl bölümü olup dört alt bölüm halinde çalışılmıştır. İlk alt bölümde Adalet Ağaoğlu romanlarının konularından kısaca roman-iktisat ilişkisi bağlamında söz edilmiştir. İkinci alt bölümde yazarın romanlarının ışık tuttuğu 1930-1990 arası ülkenin iktisadi koşulları ve politikaları anlatılmış ve romanlarda bu dönemlerin nasıl yansıtıldığı incelenmiştir. Üçüncü alt bölümde yazarın roman kişilerinin iktisadi açıdan durdukları yer ve sahip oldukları iktisadi düşünüş sistematikleri ele alınmış, iktisadi ajanlar olarak roman kişilerinin arkasından Adalet Ağaoğlu'nun kendisinin iktisadi meseleler üzerindeki görüşlerini, kafa yoruşlarını, eleştirilerini, önerilerini okumanın mümkün olduğu vurgulanmıştır. Dördüncü alt bölümde ise on dört başlık halinde temel iktisadi kavram ve terimlerin yazarın romanlarında nasıl karşılık bulduğuna değinilmiştir. Bütün bu bulgular sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Okumayı öğrendiğimden beri en sevdiğim şeyin insanın hikayesini okuma olması bir yana Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde aldığım iktisat eğitimimin edebi eserleri "dışarı"dan bir bakışla okumak konusunda bana bir açı kattığını ifade etmem gerekir. İkinci lisansım ve öğretmeni olduğum alanın Türk dili ve edebiyatı olması lisansüstü eğitimimin misyonunu iki alanımın perçinlenmesi olarak görmemi sağlamıştır. İki lisans alanımın üstünde bir çatı işlevi gören Marmara Üniversitesinde aldığım lisansüstü dersler edebi eserleri kuramsal eleştiri yöntemleriyle değerlendirme konusunda

yol gösterici olmuştur. Hakkımdaki bu bilgiler ışığında Dr. Mustafa Özel'in başta *Roman Diliyle İktisat* adını taşıyan kitabı ile *Roman Diliyle Siyaset* ve *Roman Diliyle Emperyalizm* adlı kitapları özellikle romanları iktisatçı bakış açısıyla okumak kadar iktisat biliminin enstrümanlarını edebiyatın bir bilim olarak kullanmasının yararlığını gözler önüne serdiği için bu çalışmanın çıkış noktası açısından önem taşımaktadır.

Adalet Ağaoğlu'nun üzerine en çok yoğunlaştığı tür olduğunu söyleyebileceğimiz romanlarını temel alarak bir bilim olarak, bir sosyal doku olarak, tarihsel dönemleri şekillendiren insan faaliyeti olarak iktisadın etkisini çalışmaya başlarken romanın edebi eser olduğunu, sözünü edeceğimin her şeyden önce bir sanat ürünü olduğunu unutmamaya karar vererek başladım. Bu benim için zor olmadı çünkü her şeyden önce kurmaca dünyanın hikayesini okumak en sevdiğim iş ve Türk dili ve edebiyatı öğretmeniyim. Öte yandan danışmanım Prof. Dr. Mehmet Güneş'in tezi yazdığım bilim dalının yeni Türk edebiyatı olduğunu bana hatırlatacağına güvendim.

Edebiyat ile iktisadın ilişkisini çok severek okuduğum şekilde dile getiren ve çalışmalarıyla yolumu açan Dr. Mustafa Özel'e, dilim iktisada gereğinden fazla kaydığında odağımı nazikçe çeviren ve süreçte destek olan danışmanım Prof. Dr. Mehmet Güneş'e, hep yanımda olan kıymetli eşime, çocuklarıma, anne, babama ve biricik kardeşime, birlikte gerçekleştirdiğimiz paneller, münazaralar, şiir dinletileri ile bu teze ayrılacak süreyi dengeli bir şekilde bölen öğrencilerime teşekkür ederim.

Özlem Aslıipek
İstanbul, 2024

ÖZET

Sınırsız ihtiyaçların kıt kaynaklarla karşılanmasının en verimli yolunu bulmak olarak tanımlanabilecek iktisat sosyal bir bilimdir. İnsanın davranışının, doğayla mücadelesinin, toplum olmasının, devletler kurmasının, savaşlar yapmasının, antlaşmalara varmasının, insanın üretim, bölüşüm ve tüketim faaliyetinden yani iktisattan bağımsız olması düşünülemez. Edebiyat ise yeryüzünün bilinç taşıyan varlığı insanın eseri, söz ile ortaya koyduğu sanatıdır ki insan var olduğundan beri var olmuştur ve onu her yönüyle yansıtmıştır ve yansıtacaktır. O halde varlığını insana borçlu ve düşünce sistematiğini, felsefesini oluşturma yönünden insanın üzerinde etkili sosyal bilimler olarak iktisat ve edebiyat birbiriyle ilişkilidir. Bu ilişki kökten ve insanlık tarihi kadar eski iken Cumhuriyet Döneminde eserlerini vermiş Adalet Ağaoğlu'nun romanlarını bu ilişkinin nasıl etkilediği, özellikle bir bilim olarak iktisadın Ağaoğlu'nun kalemine nasıl yön verdiği bu çalışmanın sınırlarını oluşturmaktadır.

Adalet Ağaoğlu (1929-2020) edebi yaşamına tiyatro ve radyo oyunları ile başlamıştır ancak daha çok roman ve öyküleri ile tanınmaktadır. Yazarın bu çalışmaya konu olan romanları yayım tarihlerine göre; *Ölmeye Yatmak (1973), Fikrimin İnce Gülü (1976), Bir Düğün Gecesi (1979), Yazsonu (1980), Üç Beş Kişi (1984), Hayır (1987), Ruh Üşümesi (1991), Romantik Bir Viyana Yazı (1993) ve son kitabı Dert Dinleme Uzmanı(2014)* olarak toplam dokuz eserdir. Bunlardan *Ölmeye Yatmak*, *Bir Düğün Gecesi* ve *Hayır* romanları *Dar zamanlar Üçlemesi* olarak bir nehir roman örneği olarak bilinmekte iken son kitabı *Dert Dinleme Uzmanı*'nın da dahil olması ile dörtleme olmuştur.

Adalet Ağaoğlu eserlerinde toplumun iktisadi yapısına geniş bir şekilde yansıtmasının yanı sıra iktisat teorisi, iktisat politikası, kalkınma iktisadı, sınıfsal yapı, yabancılaşma, gelir dağılımı, gelişmiş-az gelişmiş ülke ayrımı, modern ve postmoderniktisat, üretim farklılaştırması gibi iktisadi derinlik içeren alanlara da yer vermiştir. Romanları; mekan, zaman, kişi, olay temel unsurlarının iktisat yönünden değerlendirilmesine geniş imkan tanımaktadır. Bir yandan Cumhuriyet'in ilk dönemlerinin iktisadi yapısını ele alırken öte yandan söz gelimi aslında bir iktisadi terim olan yabancılaşma gibi terim, kavram ve olguların kahramanlarının üzerinden okunmasına fırsat vermektedir.

Modernizmin keskin sınırlar çizerek birbirinden ayırmaya çalıştığı bilimleri postmodernizm bu sınırları tahrif ederek birbirinin alanlarına doğru hareket ettirmiştir. İnsanın bütünü görme, bütüncül okuma isteği interdisipliner (disiplinlerarası) bir bakışla mümkün olabilecektir. Roman çok katmanlı yapısıyla bilimler arası ve bilim-sanat arası ilişkinin gözle göründüğü anlatı türüdür. Hem bir bilim hem de bir sanat olan edebiyatın iktisat ile kurduğu ilişkiyi okumak bugünün akademik dünyasının bir gereğidir. Adalet Ağaoğlu toplumunu, insanını, dünyayı, dünyanın gittiği yeri iyi tanıyan bir isim olarak romanlarıyla bu ilişkinin okunması açısından işlevsel bir örnek olduğu için seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, iktisat, iktisat ve edebiyat, roman, yabancılaşma, modernizm, postmodernizm.

ABSTRACT

Economics is a social science that can be defined as finding the most efficient way to meet unlimited needs with scarce resources. Man's struggle with nature, being a society, establishing states, making wars, reaching agreements are not independent of the production, distribution and consumption activities of man and therefore from economics. Literature is the conscious existence of the earth, the work of man, the art that he reveals with words, which has existed since the existence of man and has reflected and will reflect him in every aspect. In that case, economics and literature, which are social sciences that owe their existence to human beings and are influential on humans in terms of forming their thought system and philosophy, are interrelated. While this relationship is as old as the history of humanity, how this relationship affects the novels of Adalet Ağaoğlu who wrote her works in the Republican Period, and how economics as a science directs Ağaoğlu's pen constitute the limits of this study.

Adalet Ağaoğlu (1929-2020) started her literary life with theater and radio plays, but she is mostly known for her novels and stories. According to the publication dates of the author's novels, which are the subject of this study, "*Ölmeye Yatmak*" (1973), "*Fikrimin İnce Gülü*" (1976), "*Bir Düğün Gecesi*" (1979), "*Yazsonu*" (1980), "*Üç Beş Kişi*" (1984), "*Hayır*" (1987), "*Ruh Üşümesi*" (1991), "*Romantik Bir Viyana Yazı*" (1993) and his last book, "*Dert Dinleme Uzmanı*" (2020), is a total of nine works. Among them, "*Ölmeye Yatmak*", "*Bir Düğün Gecesi*" and "*Hayır*" novels are known as an example of a river novel as the Narrow Times Trilogy, while her last book has become a quartet with the inclusion of "*Dert Dinleme Uzmanı*".

In addition to giving wide coverage to the economic structure of society in his works, Adalet Ağaoğlu also included areas with economic depth such as economic theory, economic policy, development economics, class structure, alienation, income distribution, distinction between developed and underdeveloped countries, modern and postmoderneconomics, and production differentiation.

Her novels and stories provide ample opportunity to evaluate the basic elements of space, time, person and event in terms of economics. On the one hand, it examines the economic structure of the early periods of the Republic, while on the other hand, it provides the opportunity to read terms, concepts and phenomena such as alienation, which is actually an economic term, through its heroes.

Postmodernism moved the sciences, which modernism tried to separate from each other by drawing sharp boundaries, towards each other's fields by removing these boundaries. A person's desire to see the whole and read holistically will be possible with an interdisciplinary approach. The novel is a type of narrative in which the relationship between science and science and art is visible with its multi-layered structure. Reading the relationship between literature, which is both a science and an art, and economics is a necessity of today's academic world. As a name who knows his society, people, the world and the place where the world is going, Adalet Ağaoğlu has been chosen because it is a functional example in terms of reading this relationship with her novels.

Keywords in English: Literature, economics, economics and literature, novel, alienation, modernism, postmodernism.

KISALTMALAR

ABD	**:**	Amerika Birleşik Devletleri
CHP	**:**	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	**:**	Çeviren
Drl.	**:**	Derleyen
DP	**:**	Demokrat Parti
DPT	**:**	Devlet Planlama Teşkilatı
Ed.	**:**	Editör
GATT	**:**	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
IMF	**:**	Uluslararası Para Fonu
IBRD	**:**	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	**:**	Uluslararası Para Fonu
KİT	**:**	Kamu İktisadi Teşekkülü
NATO	**:**	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ODTÜ	**:**	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OYAK	**:**	Ordu Yardımlaşma Kurumu
PETKİM:		Petrokimya Holding Anonim Şirketi
s.	**:**	Sayfa
S.	**:**	Sayı
TDK	**:**	Türk Dil Kurumu
TOFAŞ:		Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.
TMSF	**:**	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
YÖK	**:**	Yükseköğretim Kurulu

Bu sayfalardaki bütün kişi, yer, kitap adlarının, tarihlerin, coğrafyaların "gerçektekilerle" her türlü ilişkisi vardır.[1]

1. GİRİŞ

İnsan faaliyetlerinin merkezinde karnını doyurmak ve hayatta kalmak için gerekli diğer ihtiyaçlarını karşılamak vardır. İnsandan söz edilen yerde sınırsız ihtiyaçlarının sınırlı kaynaklarla karşılanmasını kendisine konu edinen iktisattan söz etmemek imkansızdır. Aynı insanın bir de anlatmak, paylaşmak ihtiyacı vardır bunu da en çok dil ile yapar. Söz, insan varlığı kadar eskidir. Edebiyat insanın malzeme olarak dili kullanarak ürettiğidir, üretilen sanat eseridir, biriciktir; bilimin konusudur, sosyal bir bilimdir, toplumuyla, psikolojisiyle insanı anlatır. O halde bu iki alanın birlikte okunması, çalışmaların iki alandan beslenerek yapılması günümüzün disiplinler arası yaklaşımına önemli katkı sunacaktır. Her ne kadar modernizm insanın bütünleşik bakma yönüne aykırı olarak bilimleri keskin sınırlarla ayrıştırmışsa ve bilimleri çok çeşitlendirmişse de postmodernizm eline aldığı silgiyle çizgileri silmiştir. Hal böyleyken sosyal bilimlerde alanlar arası çalışmalar konusunda bir boşluk vardır. İktisat ve edebiyatın birlikte çalışıldığı çalışmalar da sayıca fazla değildir.

Bütün edebi türlerde iktisat ve edebiyat ilişkisi aranabilir ve bulunur elbet ancak roman gibi gerçeğin nerede bittiğini kurmacanın nerede başladığını bile zor ayırt ettiğimiz bir türden söz ediyorsak bu ilişki çok daha görünür olmaktadır.

Adalet Ağaoğlu bölüm başındaki epigraftaki sözünden de anlaşılacağı gibi gerçeklikten fazlaca beslenmiş ve bunu her zaman dile getirmiştir. Yalnızca bu yönü bile Türkiye'nin önemli bir siyasi, iktisadi, toplumsal değişim ve dönüşüm içerisine olduğu dönemlere ışık tuttuğu için eserlerini iktisadi unsurlar açısından incelenmeyi önemli kılarken o bir adım öteye geçerek okuyucularına bazen iktisat kürsüsünden sesleniyor gibi hissettirmiş bir yazardır. Bunu yazdığı eserin edebi bir eser olmasına zarar vermeyecek şekilde yapmış, romanın kurmaca anlatı olduğunu unutturmamış modernist ve postmodernist tekniklerden faydalanarak iktisattan ve toplum gerçeğinden söz etmiştir.

[1] Adalet Ağaoğlu, *Romantik Bir Viyana Yazı,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

1.1. İktisat Biliminin Tanımı

İnsanın istek ve ihtiyaçlarını karşılayan kaynakların sınırlı olması iktisat biliminin ortaya çıkmasının ana nedenidir. Toprak, orman, maden, fiziki emek, zihni emek hepsi kaynak kavramının içine girer ve kaynakların sınırsız olmama durumu kıt terimiyle ifade edilir. İktisat sınırsız ihtiyaçların kıt kaynaklarla karşılanmasını konu alan bilimdir. Kaynakların sınırlılığı genel ve sürekli bir sorun olduğu için kullanımında bir seçim yapmak, hangi malların üretileceği üzerinde bir karara varmak zorunluluğu doğar ve hangi malların kimler için üretileceği konusu önem kazanır. İktisat biliminin konularından ilki bu tercihin hangi şartlarda, hangi etkenler sonucunda yapıldığını araştırmaktır. Bundan başka toplumdaki insanlar, ürettikleri malları birbirleri ile değiştirir yani mübadele ederler ki iktisat biliminin konularından biri de mübadeledir. O halde iktisat bilimi; kıt kaynakların nasıl dağıtıldığını ve üretilen malların hangi şartlarda mübadele edildiğini incelemektedir denebilir. Bir diğer tanım olarak iktisat, üretim ile tüketim veya arz ile talep arasında dengenin nasıl oluştuğunu ve üretim faktörlerinin (toprak, emek, sermaye ve girişimci) nasıl kullanıldığını inceleyen bir bilimdir.

İnsan var olduğundan beri iktisadi faaliyetin içinde yer aldıysa da iktisadın bir bilim olarak gelişimi on sekizinci yüz yılda, Batı'da gerçekleşmiştir. İktisadın ilk ortaya çıkışı Adam Smith'in (1723-1790) *Ulusların Zenginliği* ile birlikte düşünülmektedir. Smith, 'koşullarımızı iyileştirme arzusunun ana rahminden başladığını ve ölünceye kadar da devam edeceğini belirtir.[2] Sonraki yıllarda William J. Ashley (1860-1927) iktisat biliminin ilk temsilcisi unvanını almıştır. Kendisi için yine ilk tarihi kürsü 1882'de Harvard Üniversitesinde kurulur.[3]

1.2. İktisadi Faaliyet

İktisadi faaliyetler, kıtlığa karşı girişilen ve malların rasyonel idaresi şeklinde beliren, bilinçli, içinde bulunduğumuz zamana ve geleceğe ait davranışlardır. Bu faaliyetleri üretim, dolaşım, bölüşüm ve tüketim olarak dört ana başlık altında gruplamak mümkündür.

Üretim: İhtiyaçlarımızı karşılayan malların esas kaynağı tabiattır. Ancak tabiat, günümüz medeniyet düzeyinde bize ihtiyaçlarımızı doğrudan doğruya gideren hiçbir madde verememektedir. Tabiatın verdiği, daha ziyade ham maddelerdir. Bu ham

[2] Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği I*., çev. Haldun Derin, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1948, s. 324.
[3] Orhan Kurmuş, *Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu,* Savaş Yayınları, İstanbul 1992, s. 14.

maddeler emek verilerek makine ve aletlerle kısa veya uzun bir işleme tabi tutularak ihtiyaçları karşılayacak hâle gelmektedir. İşte malların ihtiyaçları tatmine yarayacak hâle gelmesine üretim, bunu gerçekleştirmek için kullanılan ham madde, emek, makine, alet gibi unsurlara da üretim faktörleri denilmektedir.

Dolaşım: İkinci iktisadi faaliyet grubu servetlerin dolaşımıdır. İhtiyaçların çokluğu ve bunları karşılayacak malları bizzat yapabilmenin imkânsızlığı, insanları ihtiyaçları olan malları mübadele yolu ile sağlamaya yöneltmiştir. Ancak mübadelenin gerçekleşebilmesi için karşı tarafın kabul edeceği bir mala sahip olması gerekmektedir. İnsanlar mübadeleye çok eski devirlerde girmişlerdir çünkü bazı maddeler sadece belirli ülke ve bölgelerde yetişirken bazı işler de özel bir beceri ve uzmanlaşmayı gerektirebilmektedir.

Bu nedenle farklı doğal şartlardan veya uzmanlaşma sonucu elde edilen elverişli şartlardan doğan mallar; insanlar, bölgeler ve ülkeler arasında mübadelelere sebep olmaktadır. Böylece insanlar ihtiyaçlarını karşılamak için en elverişli, en az zahmetli, en verimli yolu seçmektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda mübadele de bir üretimdir fakat dolaylı bir üretimdir.

İktisat düzeninde değiş tokuşlar paralı mübadele şeklinde olup satıcılar ve alıcılar piyasada karşılaşmaktadır. Para hem malların el değiştirmesini sağlamakta hem de onların mübadele değerlerini yani fiyatlarını göstermektedir.

Bölüşüm: İktisadi faaliyet grubunun üçüncüsü gelirin bölünmesidir (bölüşüm). Yukarıda da ifade edildiği üzere üretim yani ihtiyaçları tatmine yarayan malların meydana getirilmesi için birtakım üretim faktörleri (emek, ham madde, makine) kullanılmaktadır. O hâlde üretim ünitesi yani üretici, birtakım değerler (mallar, hasıla) yaratmak için birtakım değerler (üretim faktörleri) harcamak zorundadır. İktisadi düzen paralı mübadeleye dayandığından yaratılan değerler de kullanılan değerler de para cinsinden ifade edilmektedir çünkü yaratılan değerler para ile satılmakta, kullanılan değerler de para ile alınmaktadır. Üreticinin sattığı değerlere aldığı karşılık hasılat, satın aldığı değerlere ödediği karşılık da üretim maliyetleri olarak nitelendirilir.

Buna göre üreticinin üretim maliyeti olarak ödediği para üretime katılan üretim faktörü sahiplerinin gelirini oluşturmaktadır. Böylece üretim yapılırken bir taraftan mallar diğer taraftan gelirler üretilmiş olur. Üretilen bu değer değerler, üretime katılan unsurlar arasında paylaşılmaktadır. İşte buna bölüşüm denmektedir.

Tüketim: Yapılan sıralamaya göre iktisadi faaliyetlerin dördüncüsü tüketime ait faaliyetlerdir. Aslında tüketim, iktisadi faaliyetlerin başlangıç noktasını teşkil etmektedir çünkü bütün iktisadi faaliyetler ihtiyaçlarla başlamaktadır. Ancak iktisadi faaliyetler zinciri tüketim ile son bulduğu için tüketim iktisadi faaliyetin varış noktasını da teşkil etmektedir.

Bu doğrultuda tüketim, ihtiyaçların doğrudan doğruya tatmini için mal ve hizmetlerin kullanılmasıdır. Hizmetler de tüketim kavramı içinde değerlendirilmektedir çünkü hizmetler de mal sayılmakta ve ihtiyaçları tatmin etmektedir. Ekmek yemek tüketimse bir doktordan hizmet almak da bir tüketimdir.

İktisadi faaliyetler konusunda klasik ve modern iktisatçılar arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Buna göre klasikler, bu faaliyetleri birbirinden tamamen bağımsız ve zaman içinde birbirini izleyen faaliyetler olarak tanımlamışlardır. Modern iktisatçılar ise bu görüşü kabul etmeyip zaman içinde birbirini takip eden üretim, dolaşım, bölüşüm ve tüketim faaliyeti olarak ayrı ayrı sıralanamayacağını ileri sürmüşlerdir. İktisadi faaliyetler birbirlerine organik bağlarla bağlı bir bütündür. Bugün iktisadi faaliyetlerin etkileşim içinde olduğu ve onları birbirinden ayırmaya imkan olmadığı görülmektedir. Bir alanda meydana gelen bir iktisadi olay, kısa sürede ekonominin diğer sektörlerine hatta diğer ülke ekonomilerine de yansıyarak o sektör veya ülke ekonomisinde etkiler yaratabilmektedir. [4]

1.3. İktisadi Sistemler

Bir toplumda mal ve hizmetlerin üretimini, ticaretini, dağıtımını ve kaynakların üretime tahsis edilmesini düzenleyen, ayrıca üretimi kimlerin yapacağına karar veren uygulama ve ilkeler bütünü olarak tanımlanabilecek iktisat sistemleri iki farklı uçta liberal iktisat sistemi-kapitalizm- ve sosyalist iktisat sistemi olarak sınıflandırılır. Siyaset ve ekonominin iç içe geçmiş olması dünyadaki siyasal sistemlerin iktisadi olarak sınıflandırılmasını gerekli kılmaktadır.

Kapitalizm bireyci bir modeldir, sermaye birikimini önceler ve sermaye sahibi herkesin üretim ve ticaret yapabilmesini savunur. Üretici güç olarak sermayeyi görür. Alıcı ve satıcı piyasada buluşur, fiyat arz ve talebe göre serbest bir şekilde piyasada belirlenir. Devletin piyasaya müdahale etmemesi gerekir. Devlet üretici ve ticaret yapıcı

[4] Nazım Öztürk, "Klasik ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü", *Çalışma ve Toplum*, I/24, (2010).

değil hukuk kurallarını düzenleyici, sermayeyi koruyucu bir rol üstlenir. Rekabet önemli bir unsurdur ki bu şekilde *görünmez bir el* piyasayı tüm aktörler için en iyi şekilde düzenleyecektir. *Bırakınız yapsınlar* kapitalizmin ana ilkesidir. Sistem Avrupa tarihi temel alınarak okunmalıdır. Coğrafi keşifler, Fransız ihtilali, Sanayi devrimi, feodal yapının çözülmesi, aristokrat soylularının yerini sermayesini arttırmaya başlayan burjuvazinin alması ve burjuvanın gücü elinde tutarak piyasalarla birlikte siyasi mekanizmayı da belirlemesi liberal iktisat sisteminin önemli özellikleridir.[5]

Sosyalizm ise kapitalizmin karşısında yer alır. Burada devlet üretim sürecinin baş aktörü olarak piyasada yerini alır. Üretici güç insan emeği ve dolayısıyla toplumdur. Devletçilik önemli bir prensiptir, kamu yararı ve toplum öncelendiği için yetkiyi toplum adına kullanan devlet yetkilileri öne çıkar. Devlet üretim araçlarının tek sahibidir, özel teşebbüs fabrikalara, tarım arazilerine, bankalara sahip olamaz. Merkezi planlama vardır. Emeğin sahibi olan işçi sınıfının (proleterya) egemen olması amaçlanır. Artı değeri oluşturan emektir. Burada *artı değer'den* söz edildiğinde Karl Marx'tan söz etmek yerinde olacaktır. Liberal iktisadı savunan Adam Smith ve David Ricardo gibi klasik iktisatçıların kullandığından farklı bir anlam yükleyerek artı değeri emeğin ürünü olarak yorumlayan Marx sosyalist iktisat sistemi için önemli bir isimdir. Bir iktisat bilim adamı ve filozof olarak Marx, Capital adlı eserinde emeğin oluşturduğu artı değerden yola çıkarak sermaye emek çatışmasında emeğin yanında yer aldığı bir düşünüş geliştirmiş ve F. Engels ile tarihi diyalektizmin kurucusu olmuştur.[6]

Karma ekonomik sistem ise iki uçta duran bu sistemlerin arasında yer alır. Kamu hizmetleri, güvenlik, eğitim ve sağlık gibi alanlarda hem özel işletmeleri hem de kamulaştırılmış devlet hizmetlerinin birlikte yer aldığı bir ekonomik sistemdir. Karma ekonomi aynı zamanda halkı, çevreyi veya devletin çıkarlarını korumaya yönelik bir tür düzenlemeyi de teşvik eder.

Karma bir ekonomi, çeşitli şekillerde piyasa ekonomilerinin unsurlarını planlı ekonomilerin unsurlarıyla, piyasaları devlet müdahaleciliğiyle veya özel teşebbüsü kamu girişimiyle harmanlayan bir ekonomik sistem olarak tanımlanır. Tüm karma ekonomilerin ortak yanı, serbest piyasa ilkeleri ile sosyalizm ilkelerinin birleşimi olmalarıdır. Karma bir ekonominin özelliği devlet müdahaleciliği ile piyasaların belirleyiciliğini bir arada yer almasıdır.

[5] Erdal Ünsal, *İktisada Giriş*, BB101 Yayınları, Ankara 2016, s. 55-67.
[6] Erdal Ünsal, *İktisada Giriş*, s. 55-67.

Özellikle savaş sonrası dönemde John Maynard Keynes karma bir ekonominin kapitalist üretim tarzını terk etmek değil, özel mülkiyet hakimiyetini ve üretim araçlarının kontrolünü, sermayenin temel itici gücü olarak kâr amaçlı girişim ve birikim ile sürdürmek olduğunu savunur. Bırakınız yapsınlar kapitalist sistemden farkı, piyasaların değişen derecelerde düzenleyici kontrole tabi olması ve kapitalizmin patlama ve düşüş döngüleri, işsizlik ve ekonomik eşitsizlik tarihini etkisiz hale getirmek amacıyla mali ve parasal politikalar aracılığıyla hükümetlerin dolaylı makroekonomik etki kullanmasıdır. Bu çerçevede, eğitim, sağlık, fiziksel altyapı ve kamu arazilerinin yönetimi dahil olmak üzere kamu malları ve evrensel yurttaşlık gereksinimleri sağlayan devlet faaliyeti ile değişen derecelerde kamu hizmetleri ve temel hizmetler hükümet tarafından sağlanmaktadır. Bu, devlet faaliyetinin düzeni ve güvenliği sağlama ve kamu malları ve hizmetleri sağlamanın yanı sıra mülkiyet haklarının korunmasına ve sözleşmelerin uygulanmasına yönelik yasal çerçeveyle sınırlı olduğu bırakınız yapsınlar kapitalizmiyle çelişir. [7]

1.4. İktisat ve Edebiyat Arasındaki İlişki

İnsanın ürettiklerinin arasında bir bağlantı vardır. İktisadın edebiyat ile ilişkisini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Modernizmin bilimleri kesin bir çizgiyle ayırmasından ve çeşitlendirmesinden önce de insan bütünleşik düşünürdü. Postmodernizm modernizmin bu keskin sınırlarını silmiştir. Edebi verimin bir sanat eseri olduğunu unutmadan üzerinde farklı okumalar yapılabilir. Roman bu tür bir çalışma için edebiyatın çok işlevsel bir türüdür.

Romanın çok katmanlı, çok boyutlu yapısını kullanarak toplumu, insanı yansıtışına iktisat penceresinden bakmak zor değildir. İktisadın edebiyat üzerinden edebiyatın iktisat üzerinden okunduğu çalışmaların iki alanda da az olması sebebiyle bu boşluğu doldurmak bu çalışmanın amacıdır. İktisadın da edebiyatın da insanlık tarihi kadar eski olduğunun ve ikisinin iç içe geçmiş ilişkisinin veri olduğu kabulüyle geleneksel dönemde olduğu kadar modern ve postmodern dönemde de gözlemlenebilen bu ilişkiyi en görünür kılan tür, katmanlı yapısıyla ve uzun anlatı olması yönüyle romandır.

[7] Erdal Ünsal, *İktisada Giriş*, s. 109-124.

İnsan insan olalı hikayesini anlatmak ister, roman bu anlatma arzusunun Don Kişot[8] (1605)'tan bu yana en çok insanı ve toplumu her yönüyle en iyi yansıtan tezahürüdür.

Romanın asıl gelişiminin "burjuva toplumunun gelişmesiyle" on sekizinci ve özellikle on dokuzuncu yüzyılda olduğunu söyleyen Fethi Naci[9] ,modern çağın trajik hikayesini anlatan romanın "sanayi çağının röntgeni" ve kapitalizme ait bir tür olduğunu belirten Mustafa Özel[10] gibi otoritelere göre roman Batı'daki iktisadi şartların değişimi sonucu ortaya çıkmıştır. Feodaliteden kapitalizme geçiş döneminde burjuva sınıfının doğuşu ve sanayi devrimi ile romanın gelişimini birlikte değerlendirmek gerekir. Bu açıdan bakınca roman ile iktisadın neden birlikte çalışıldığı değil son dönemlerde yapılan sınırlı çalışmalar harici neden birlikte çalışılmadığı daha anlamlı bir sorudur.

Berna Moran'a göre ise roman, Türk edebiyatında Batılılaşma hareketinin bir parçasıdır. Bu topraklar Batı'daki gibi kırılmalı bir iktisadi dönüşüm geçirmediği için Türk edebiyatında roman ekonomik koşulların etkisi altında gelişen bir anlatı türü olarak değil Batı'dan çevrilen çeviri ve taklitlerle gelişen bir tür olmuştur. O halde Türk romanı için de yine türün doğduğu yer olan Batı'daki iktisadi değişimi takip etmiştir demek yanlış olmayacaktır. Romanın Türk edebiyatına girdiği çok erken dönemden itibaren Batılılaşma en çok işlenen konulardan olmuştur. *Felatun Bey ve Rakım Efendi* [11] bunun ilk örneğidir. Berna Moran Türkiye'de 1950'li yıllardan sonra roman içeriğinin değişiklik göstererek toplumsal olaylara yöneldiğini, İlk dönemde *Felatun Bey ve Rakım Efendi* gibi romanlara konu olan Doğu-Batı problemlerinin sonraki dönemde kırsal bölgelerde ve kentte ezen ve ezilen ilişkisi üzerine kurulmaya başladığını belirterek toplumcu gerçekçilere işaret eder.[12] Moran, 1970'li yıllardan itibaren Oğuz Atay ve Yusuf Atılgan'ın Türk romanında devrim niteliğindeki konu değişikliği yaptığını belirtir. Moran'a göre bu yazarlar haksızlık ve burjuva karşısında toplumun değil bireyin isyanını dile getirmiştir.[13] Zöhre Ekinci'nin "Bunları takiben dünya edebiyatını da yakından izleyen bireyci, biçimsel ve biçemsel yenilikler deneyen Orhan Pamuk, İhsan Oktay Anar, Latife Tekin, Adalet Ağaoğlu gibi yeni romancılar ortaya çıkar."[14] şeklinde ifade ettiği

[8] Cervantes (1547-1616)'e ait Don Kişot yaygın şekilde türün öncüsü olarak kabul edilir.
[9] Feti Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme,* Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990, s7.
[10] Mustafa Özel, *Roman Diliyle İktisat*, Küre Yayınları, İstanbul 2018, s. 195.
[11] Ahmet Mithat Efendi'ye ait eserdir.
[12] Sabahattin Ali, Orhan Kemal, Yaşar Kemal gibi yazarları burada değerlendirir.
[13] Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2,* İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 271.
[14] Zöhre Ekinci, *Orhan Pamuk'un Romanlarında Hayat ve İktisat*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2020.

gibi bu tezin üzerine yazıldığı Adalet Ağaoğlu romanlarında modern ve postmodern anlatım teknikleri kullanmış, yeni yollar denemiş, bulmuştur, toplumcu gerçekçilerden bu yönüyle ayrılmıştır. Ayrıca burada adının yan yana geçtiği yazarlardan farklı olarak topluma ait her şeyden ve özellikle iktisadi koşullardan sahih olarak beslenmiştir. Postmodernist romanda olduğu gibi gerçeği malzemelerden bir malzeme olarak görmemiştir.

2. ADALET AĞAOĞLU ROMANLARINDA İKTİSADİ ARKA PLAN

İktisat ile edebiyat insanla ilgili, insan faaliyetlerinin etrafında şekillenen iki alan olarak ilintilidir. Roman bu ilişkinin en çok ortaya konabildiği edebi metin türüdür. Adalet Ağaoğlu da romanlarında iktisattan ve iktisadın enstrümanlarından hem bir bilim olarak hem de toplumsal doku ve bir arka plan olarak fazlasıyla beslenmiş bir yazardır. Yayın hayatına tiyatro ile başlamış olan Ağaoğlu romanları daha fazla öne çıkmıştır. Romanın yapısı itibariyle çok dolgu malzemesi içeren yazıldığı dönemin toplumsal, iktisadi, tarihi koşullarından uzak olması düşünülemeyen bir tür olması ve Adalet Ağaoğlu'nun bu arka planı çok önemseyen bir yazar olması bu müstakil çalışmayı gerekli kılmıştır. Ancak yazarın tiyatro[15] ve öyküleri[16] üzerinde de aynı izlek etrafında yeni çalışmalar yapılabilir. Semih Gümüş, Adalet Ağaoğlu'nun romanının düşünce romanı olduğunu ve kurmaca yapının yaratıcı örneklerini verdiği gibi düşünsel derinliğiyle de Türk edebiyatında benzeri az bulunabilecek bir roman anlayışı kurup geliştirdiğini ifade etmiştir.[17]

Yazarın yayım dünyasına adım attığı tiyatrolarında ve daha sonra kaleme aldığı öykülerinde de kaleminin arkasında önemli bir etki alanı olarak iktisat durmaktadır. Ancak roman kendine ait nitelikleri bakımından bu tür bir çapraz okuma yapmaya daha elverişli olduğu için bu çalışma romanlarıyla sınırlandırıldı. Bunun bir nedeni de yine bir anlatı türü olmakla öykünün hızlı bir ritminin, anlam derinliğinin, sıkı örgüsünün olması, anın görüntüsünü almasıyla; tiyatronun da göstermeye bağlı türlerden olmasıyla romandan farklılaşmaları onların romanla aynı çalışmada değerlendirilmelerini zorlaştırmasıdır. Farklı zamanlar farklı mekanlar farklı olay örgüleri farklı kişiler ve farklı izlekleri ele alan Adalet Ağaoğlu edebi dünyaya gerçeklerden beslendiği çok yönlü bir katkı sunmuştur ve onun baktığı en büyük pencerelerden biri iktisattır. Özellikle uzun anlatılarında fazlaca yararlandığı iktisat penceresinden yazarın arkasından akademik bir bakışla bakacak bu çalışmada yazarın romanlarında sanatçı duyarlılığını, modern anlatım tekniklerini, kurgusal yapıyı işe koşarak insanın, toplumun dinamiklerini, kurumlarını

[15] Adalet Ağaoğlu ekonomik düzensizlikleri aile sistemi üzerinden ele aldığı "Evcilik Oyunu" *(Toplu Oyunları I) emekçinin, küçük esnafın, ev kadınının sorunlarını ele aldığı* "Çatıdaki Çatlak" *(Toplu Oyunları I)* gibi tiyatro oyunlarında iktisadi izlekler bulunabilir.

[16] Adalet Ağaoğlu'nun ana izleği yoksulluk olan, yoksul bir ailenin etrafında dönen "Yüksek Gerilim", köylü bir çocuk olan Duran için yaseminin emeklerinin karşılığını alamayan işçileri simgelediği "Yasemin İşçileri*"(Yüksek Gerilim)* halkın sefaletinin anlattığı "Sen Ey Kutsal Işık" (*Sessizliğin İlk Sesi*), muz üzerinden sınıf çatışmalarının ve alt-üst statüdeki bireyleri karşı karşıya getirerek anlattığı "Muz"(*Sessizliğin İlk Sesi),* sosyalist bir ülkeye ait elçilik binası hakkında sohbet ederken rejimin iyi kötü yanlarını konuşan iki arkadaşı anlattığı "Yan Kapı" gibi öyküleri de iktisadi izleklerin bulunabileceği öyküleridir.

[17] Semih Gümüş, *Adalet Ağaoğlu'nun Romancılığı*, Adam Yayınları, İstanbul 2000, s. 9.

nasıl ele verdiğini incelemek, romanların geçtiği yıllardaki iktisat politikalarının Türkiye ve dünyanın iktisadi konjonktürünün yazarın romanlarına nasıl yansıdığını ortaya koymak, Adalet Ağaoğlu roman kişilerini iktisadi ajanlar olarak değerlendirmek, üretici, tüketici, sermaye sahibi, işçi olmalarının kurgusal açıdan işlevini tartışmak, gelir dağılımı eşitsizliğinin Adalet Ağaoğlu kişilerini nasıl etkilediğini ele almak amaçlanmıştır. Aynı zamanda yabancılaşma, fordist üretim, sınıf çatışması gibi bazı iktisadi kavram ve terimlerin Adalet Ağaoğlu'nun romanlarında derinlemesine işlenmiş, dünyayı savaşlara sürükleyen sanayi devrimleri sonrasında kitlesel üretim, bunu tüketecek tüketici arayışının sonrasında post-fordist iktisadi dönemin arkasından ürün farklılaştırmasının, kişiye özel üretimin gelmesini postmodern iktisat üzerinden değerlendirme ve geleneksel, modern, postmodern iktisadın edebiyata yansımaları romanlarında kendisine yer bulmuştur.

Bu doğrultuda bu çalışmada Adalet Ağaoğlu'nun dokuz romanı incelenmiştir. Tezin konusunu oluşturan romanlar yayın tarihlerine göre şöyledir: *Ölmeye Yatmak* (1973), *Fikrimin İnce Gülü* (1976), *Bir Düğün Gecesi* (1979), *Yazsonu* (1980), *Üç Beş Kişi* (1984), *Hayır…* (1987), *Ruh Üşümesi* (1991), *Romantik Bir Viyana Yazı* (1993), *Dert Dinleme Uzmanı* (2014).

2.1. Roman-İktisat İlişkisi Bağlamında Adalet Ağaoğlu Romanlarına Kısa Bir Bakış

Ölmeye Yatmak (1973) edebi dünyaya yazdığı tiyatrolarla giren Adalet Ağaoğlu'nun yazdığı ilk romanıdır. Türk edebiyatının sesi en çok yankı bulan kadın kahramanlarından biri olan Aysel'in bir otel odasında kısacık bir zaman diliminin geriye dönüş ve bilinç akışı tekniğiyle genişletilerek kendisiyle, geçmişiyle ve Cumhuriyetin ilk yıllarının oluşturduğu toplumsal, siyasi ve ekonomik iklimle hesaplaşmasının konu edildiği anlatısıdır. Roman kamerasını bir otelin on altıncı katında ölmeye yatan Aysel'e çevirerek başlar, akşam saat 7.22'dir. Öte yandan geriye dönüş tekniği kullanılarak okuyucu bir küçük kasabanın ilkokulunun müsameresine götürülür ve romanın başkişisi Aysel ile birlikte *Ölmeye Yatmak'*ın içinde olduğu *Dar Zamanlar Üçleme'*sinin birçok kahramanının çocuk halleri ile tanıştırılır. Bu şekilde üç beş dakikalık zaman farkları ile otel odasına dönerek Aysel'in ruh analizini yapan yazar yaklaşık iki saat ve on üç bölümde Aysel'in bilinç akışının yanında günlükler, mektuplar ve gazete kupürleri kullanarak Türkiye'nin ve dünyanın 1930'lardan 1968'lere kadar olan dönemini aydınlatır. Aysel'in zihninde zamanın geriye dönüşüyle gidilen okul sahnesi Sümerbank

keteni bordo renk perde açılır. Dündar öğretmenin Atatürk'e layık öğrenciler yetiştirmek idealiyle düzenlediği ilkokul müsameresi Aysel'in sınıf farklılıklarını, ekonomik ve toplumsal yerini ayırt ettiği gün olarak önem taşır. Aysel bir doçent olduğunda bile içindeki çocuğun Atatürk'e layık olup olmadığının sorgulamasından kurtulamayacaktır ve bu cümle bir leitmotif olarak sürekli yinelenecektir. Özellikle 1940'lı yıllar, savaş ekonomisi, Amerika'nın Marshall yardımlarının ülkeyi iktisadi açıdan dönüştürmesi bu romanda ele alınır.

Bir Düğün Gecesi (1979) *Dar Zamanlar Üçlemesinin* ikinci kitabı olarak serinin ilk kitabı *Ölmeye Yatmak*'ın baş kişisi Aysel'in hayatından ziyade, Aysel'in çevresindeki insanların hikâyesine ağırlık verir. Romanda Aysel'in eşi Ömer, kız kardeşi Tezel ve yeğeni Ayşen merkeze alınarak hikaye sürdürülür. Roman, Ayşen ve Ercan'ın Anadolu Kulübü'ndeki düğününü konu alır ve yine *Ölmeye Yatmak*'ta olduğu gibi kısa bir zaman, bir gece ana olayın zamanı olarak belirlenir. Yani romanın ana zamanı bir düğün gecesidir ancak yine geriye dönüş tekniğinin sıklıkla kullanıldığı eserde Tezel, Ömer ve Ayşen'in geçmişlerine ve Türkiye ve dünyanın iktisadi ve toplumsal koşullarındaki değişime ışık tutulur. Romanda bu kez söz çoğunlukla Tezel ve Ömer'e emanet edilmiştir. *Ölmeye Yatmak*'ta Aysel'in anlatmasıyla tanınan Ömer bu kez anlatıcı olarak Aysel'i, dönemi, planlı ekonomi dönemini anlatır. Okuyucu Tezel'in anlatıcı olduğu bölümlerde onun isyancı ruhuna, inançsız ve kendini hiçlikte gördüğü yaşamına tanık olur. İlişkilerinin, aile yaşantısının, oğlunun, devrimcilik faaliyetlerinin, sanatçılığının ve onu nihilizme sürükleyen dönemin iktisadi koşullarının anlatıldığı bölümlerde Tezel'in yabancılaşması izlenir. Aysel ve Tezel'in yeğeni olan ve düğün gecesinin anlatıldığı Ayşen, babası İlhan Dereli ve 12 Mart darbecisi generalinin ortak kararı ile evlenmek zorunda bırakılmıştır. Evleneceği adam Ercan, generalin oğludur. Eser, Tezel ve Ömer'in düğünü terk etmesiyle son bulunur. Aslında Adalet Ağaoğlu romanda düğün ile dönemin bir gerçeği olarak asker, siyasetçi, iş adamının kol kola olmasını konu edinir. Ülkenin siyasi, sosyal yapısı ve bunun arkasındaki iktisadi nedenleri farklı sınıflardan insanlar üzerinden bir arka plan olarak verir. 60'larda ekonomik faaliyetler üzerinde askerin fazlaca etkili olması, ordu mensuplarının toplumsal hayatın bütün alanlarının içinde ve dolayısıyla ekonomi alanında da etkin olmaları hatta ekonominin artık onlarca yönlendirilmesi, siyasiler ve işadamlarının bu alanda askerle işbirliği yapması, üç sınıfın zenginleşmesi ve sistemin dışında kalanların daha da fakirleşmesi en önemli meselesidir.

Hayır… (1987) *Dar Zamanlar* serisinin üçüncü kitabıdır. *Hayır*, diğer iki roman gibi dar bir zamanda gerçekleşmektedir. Üç romanın da baş kişisi Aysel, bu eserde yaşlı bir profesör olarak okuyucu ile buluşur. Aysel, yurtdışında yaptığı "Hayatı Savunma Biçimleri ve Hayat" başlıklı çalışmasından dolayı ülkesinde ödüle layık görülmüştür. Anlatı zamanı bir günü kapsamaktadır ve Aysel'in ödül törenine katılacağı güne uyanması ile başlayıp ortadan kaybolması ile son bulur. Eserde, Aysel'in yaşlılık ile hissettiği yalnızlık ve melankoli öne çıkar. Aysel, eşi Ömer'den boşanmış, değişen zamana ve insanlara uyum sağlayabilmenin sıkıntısını çekmektedir. Kendi içinde ve topluma karşı bir savaş halindedir. İnsanların yaşamlarına müdahale edilmesine ve dayatmalara "hayır" diyebilmenin mücadelesini verir. Ona göre asıl özgürlük, herkes gibi olmaktan ziyade bireysel olarak, kendi duygu ve düşüncelerini ifade etmek ve istenmeyen durumlarda korkmadan "hayır" diyebilmektir. Aysel'in roman boyunca değindiği önemli başlıklardan biri de Türkiye'de aydın olmanın zorluklarıdır. Öyle ki Aysel'in yeni çalışmasının başlığını "Aydın İntiharları ve Geleceğin Başkaldırısı" oluşturur. Türkiye'deki aydınların psikolojisini, intiharlarını, değerlerinin bilinmemesini incelerken, yönetimin bu duruma bakışını eleştirir. Aysel'in, Ömer ile birlikteliğinin son buluşu, Engin ile yaşanmamış birlikteliğinin acısı, çalışarak, sorgulanarak geçirilen hayatın yorgunluğu eserin büyük bir bölümünü oluşturur. Aysel'in özgürlük, intihar, başkaldırı ve boyun eğmelere bakışı ayrıntılı bir şekilde işlenir. Teknolojik gelişmelerle değişen zaman ve insanlar, tutuklanmalar, işkenceler, darbeler Aysel aracılığı ile sorgulanır. Gerçek ve hayalin iç içe olduğu eser, Aysel'in yabancılaşması üzerinden ilerler. Dönemin iktisadi değişimi ile Aysel ve etrafındakilerin değişim ve dönüşümü iç içe geçmiş şekilde verilir. Aysel'in ileriye bakışı Yenins hayali karakteri üzerinden ele alınır.

Fikrimin İnce Gülü (1975) kendine güvensiz bir çocukluk ve gençlik dönemi geçiren Bayram'ın Almanya'dan bir Mercedes ile köyüne tatil için dönüşünü anlatır. Adalet Ağaoğlu'nun tarzını yansıtır şekilde yine ana olay kısa bir zaman dilimini konu alırken geriye dönüş ile zaman genişletilir. Bayram Mercedes'e sahip olmadığı/olamadığı her şeyin anlamını yüklemiştir. Bayram'ın Mercedes sevdası fordist dönemden, kitlesel üretimden ve herkesin aynı tip arabaya sahip olduğu dönemden sonra post-fordizm ile ürün farklılaştırmasına gidilerek eşyaya farklı anlamlar yüklenmesinin bir paralel okuması olarak görülebilir. Balkız dediği Mercedes'i Bayram'ın Kezban'ı olmuştur, arkadaşı olmuştur. Bayram, araba satın almanın hayali ile sevdiği kadın Kezban'ı yarı

yolda bırakmış, kardeşi olarak gördüğü İbrahim'in Almanya'da çalışma fırsatını elinden alarak onun yerine kendisi gitmiştir. Zihninde bu düşünceler ile ve artık çocukluğunda, gençliğinde küçümsenen, önemsenmeyen İncegül Bayram değil Mercedes'li bir Bayram olduğunu göstermek umuduyla, Ballıhisar'a giren Bayram, umduğunu bulamaz. Yolun aşamalarına göre adlandırılan altı bölümden oluşan eser, Türk edebiyatındaki ilk yol romanı olarak görülse de yazar bir yol romanı yazmaktan öte kapitalizmin kullanıp attığı insanın hikayesinin peşine düşer, Bayram üretim sürecinde artı değerinin kullanıldığı bir Türk işçi olarak madalyonun öteki yüzü gibidir. Bu nedenle Ağaoğlu'nun iktisat ile edebiyat ilişkisinin ana izlek olduğu en önemli romanlarındandır.

Yazsonu (1980) Adalet Ağaoğlu'nun dördüncü kitabıdır. Bundan önceki kitapları *Ölmeye Yatmak, Bir Düğün Gecesi* ve *Fikrimin İnce Gülü* ile bundan sonra yazacağı *Hayır* ve *Üç Beş Kişi* romanlarında kısa bir olay zamanını geniş bir arka planla genişleten yazar ilk defa bu romanda üstkurmaca olarak farklı bir teknik kullanır, bu tekniği daha sonra *Romantik bir Viyana Yazı* adlı eserinde de kullanacaktır. Dört bölümden oluşan romanda ilk bölüm diğer üç bölümde anlatılacak asıl hikayenin üstkurmacasıdır. Yazar eserde ismini vermediği bir kadın yazarın Alanya'ya tatil için gelişi ile başlar, Yazar kadın, doktor tavsiyesi üzerine bir tatile çıkmışsa da tatilde de düşüncelerden ve kurgudan kurtulamaz. Yazarın kaygıları, bunalımları, düşleri ona tatil yaptırmaz Böylelikle insanlardan, ülkenin içinde bulunduğu karanlık dönemden kaçan yazar, otelin karşısındaki eve ve oradaki kadının hayatına dair bir roman yazmak ister. Romanın ilk bölümünde, romanın büyük bir bölümünü oluşturacak olan Nevin'in hikâyesi başlamış olur. Romanın ikinci bölümü, yazar kadının, motelin karşısındaki evde, bir süre arkadaşlarıyla vakit geçiren Nevin'in hikayesini anlatması oluşturur. Nevin, yıllar önce eşinden boşanmış, oğlu Güney'i kaybetmiştir. Alanya'daki yazlık eve gelerek evi misafirleri için temizler, bu arada evinin karşısındaki Hatice ve ailesiyle de ilişkiler kurar. Romanın üçüncü bölümünde, Nevin misafirlerini ağırlamış, onları uğurlamıştır ve geride onlarla geçirdiği günleri yazmak, iz bırakmak arzusu kalmıştır. Misafirleri eski eşi Hasan, kardeşi Fuat, oğlunun arkadaşı Mehmet, arkadaşı Doğan ve nişanlısı Meriç ile geçirdiği kısa tatil ona huzur vermiştir. Başta hüzünlü bir kadın olarak okuyucunun karşısına çıkan Nevin, bu bölümde mutludur. Dostlarının gidişiyle içsel bir yolculuğa çıkarak, eşi ile ayrılıklarını, ailesiyle olan günlerini, oğlu Güney'in ölümünden sonra hayata tutunmaya çabalarını hatırlar. Dördüncü ve son bölümde ise Nevin sakat bir genç tarafından öldürülür ve tekrar yazar kadının moteldeki tatiline dönülür. Adalet Ağaoğlu, *Yazsonu*

romanında, yazma sancılarını, yazmanın zorlu sürecini konu edinirken arka planda ülkenin toplumun içinde bulunduğu şartlara yer verir.

Üç Beş Kişi (1984) Adalet Ağaoğlu'nun 1984 yılında yayımlanan beşinci romanıdır ve Eskişehirli varlıklı bir ailenin etrafında döner. Bu ailenin bireylerinin birbiriyle ve çevreyle ilişkilerini ele alan yazar bunu yaparken diğer romanlarında da olduğu gibi dönemin toplumsal gerçeklerinden, iktisadi koşullarından kopmaz. Yedi bölümden oluşan romanın her bir bölümünde roman öznelerinden biri öne çekilerek, onun bakışıyla olaylar farklı yönlerden anlatılmakta ve kişilerin zihin dünyaları yansıtılmaktadır. Ana ekseninde taşra /köy -kent çatışmasının olduğu *Üç Beş Kişi* romanında *Dar Zamanlar* serisi ve *Fikrimin İnce Gülü* romanlarında olduğu gibi kısa bir zaman dilimi roman kişilerinin zihinlerindeki geriye dönüşlerle ve geleceğe yönelik kurgularla genişletilmiştir. Roman Eskişehir'in varlıklı ailelerinden Kaymazlar ve Sakaryalılar'ın torunu İstanbul'da yaşayan Murat'ın, ablası Kısmet'ten İstanbul'a geleceğine dair bir telgraf alması ile başlar ve bu gece her bölümde tekrar başa alınarak farklı anlatıcılarca eş zamanlı olarak anlatılır. 12 Eylül'ün hemen öncesi bu tarihsel zamanda uygulanan sıkıyönetim, sokağa çıkma yasağı, terör, anarşi, ölümler, roman kişilerinin günlük yaşamlarına, ilişkilerine hatta anlık düşüncelerine bile yansımaktadır. Faklı farklı anlatıcılar üzerinden taşra, fabrikalaşma, sınıf çatışması gibi iktisadi meseleler izlenmekle birlikte beşinci bölümün anlatıcısı ve Murat'ın dayısı Ferit Sakarya'nın siyasi, toplumsal ve ekonomik meselelere dair görüşleri yer alır ki bu tez açısından en çok bulguya bu bölümde ulaşılır. Ferit Sakarya sıradan bir burjuvaya benzemeyen yönleriyle, ülkenin iktisadi gelişimini önemsemesiyle farklılaşır.

Ruh Üşümesi, Adalet Ağaoğlu tarafından 1991 yılında yayımlanır. Dokuz bölümden oluşan romanda isimleri belirtilmeyen bir kadın ve erkeğin lokantada aynı masada oturarak kurduğu hayali birliktelik anlatılır. Kadın ve erkeğin geçmiş yaşantısındaki ilişkilerinin de anlatılmasıyla insanlar arasındaki yabancılık ve iletişim kuramama, duyguların bastırılması ve kişilerin kendisine de yabancılaşmasıdır. Kadın ve erkek neredeyse hiç konuşmaz beden dilleri ile birbirlerini anlamaya, hissetmeye çalışırlar. Eserin sonunda, bu iki yabancı, hayali bir birlikteliğin ardından hiçbir şey yaşanmamış gibi lokantadan ayrılır. Adalet Ağaoğlu, iki yalnız ve ürkek kişinin düşsel birlikteliğini anlattığı eserinde, bu insanları denizkestanelerine benzetir. Denizkestaneleri kabuklu, dikenli ve titreşimleriyle tepkide bulunan deniz canlılarıdır. Bu romandaki kadın ve erkek, tıpkı denizkestaneleri gibi kendi yarattıkları kabukları altında gizlenmiş,

tepkilerini vücut dilleri ile göstermektedir. *Ruh Üşümesi*'nde alışılagelmiş bir roman kurgusu görülmez. Olaylar ön planda değildir. Yazarın öteki romanlarından farklı olarak belirli bir zamanı yoktur. Toplumsal gerçeklere temas etme bakımından da sınırlılık vardır. Düşsel bir ilişki anlatılırken gerçeklik ile nadiren yüzleşilir.

Romantik Bir Viyana Yazı Adalet Ağaoğlu'nun 1993 yılında yayımladığı romanıdır ve romanın keskin bir başlangıcı ve sonu yoktur. Adalet Ağaoğlu bu eserine "Bu sayfalardaki bütün kişi, yer, kitap adlarının, tarihlerin, coğrafyaların 'gerçektekilerle' her türlü ilişkisi vardır. Sadece, kitabın okunup üflenmiş roman kategorilerinden hiçbiriyle hiçbir ilişkisi yoktur. Yazarın özlemi, bu romanın kafalarda önden hazır herhangi bir kalıba sokulmadan okunmasıdır" diyerek başlar, bu da onun romancılık anlayışını ele verir. Eser, toplumsal ve iktisadi konuların çok önde olduğu kitaplarından değildir ve "Anahtar Deliği", "Süpürge Çöpü", "Tarih Dersleri", "Hayatın Kumarı", "Geçmişin Kokusu", "Rüzgârın Nişanlısı", "Öte/Yan" başlıklı dikkat çeken başlıklara sahip yedi bölümü olan eserde ilk iki bölümde Londra'da yeğenlerini gezdiren yazarın hayallere kapılarak Viyana'ya gidişi ve burada bir hikâye yazma saplantısı ile hayali bir şekilde gördüğü kruvaze ceketli adamın izini sürmesi anlatılır. Üçüncü bölümde ise "kruvaze ceketli" tarih öğretmeni Kâmil Kaya'nın, mesleğe başladığı gençlik yıllarından emekliliğe kadarki öğretmenlik yılları, Viyana şehrine tutkusu işlenir. Dördüncü bölümde, yazar ve Kamil Kaya'nın eski öğrencisi Doktor Asaf'ın Viyana'da Kamil Kaya'nın ortadan kayboluşu üzerine konuşmaları yer alır. "Geçmişin Kokusu" bölümünde, Viyana'da tarihin ve hayalin peşinden koşan Kamil Kaya'nın günleri anlatılır. Son iki bölümde ise, bir roman kişisi olarak yazar, Kamil Kaya'nın hayatı üzerine yazılan Romantik Bir Viyana Yazı'nın yazarı olarak okurun karşısına çıkar ve anlatıya dair bilgiler verir. Yani üstkurmacada Yazar ve Asaf, kurmacada Kamil Kaya ve Asaf kişileri öne çıkar. Sürekli yazılar yazan Yazar, kurmacada yer alan Kamil Kaya'nın öğrencisi Asaf ile karşılaşır. Yazar, kaybolan Kamil Kaya ile ilgili bazı notları Asaf'a dolaylı yoldan ulaştırır. Yazar'ın Kamil kaya hakkında bilgi veren dosyayı Asaf'a dolaylı olarak ulaştırması, kurmacada yer alan Kamil Kaya ile üstkurmacadaki Yazar'ın aynı kişi olma ihtimalini de beraberinde getirir. Altıncı bölümde yer alan *"Rüzgarın Nişanlısı"* ve yedinci bölüm olan *"Öte/Yan"* bölümleri ise romandaki üstkurmaca ve kurmacanın nasıl oluşturulduğunun anlatıldığı romanın oluşturulma sürecinin geçtiği bölümlerdir. Adalet Ağaoğlu'nun modernist yazım tekniğinin kırılmaya başladığı *Yazsonu* romanında olduğu gibi üstkurmacanın ön plana çıktığı bu romanın da postmodernist anlayışla yazıldığı

söylenebilir. Modernist romandaki gerçeklere sıkı sıkıya bağlılık bu romanda da kırılmıştır. Dolayısıyla yine bu romanda da beş romana göre iktisadi bulgu azdır. Ancak roman kişileri modernist roman kişileri gibi özellik gösterir. Özellikle Kamil Kaya bir öğretmen olarak tezi ilgilendiren açılardan değerlenmiştir.

Dert Dinleme Uzmanı, Adalet Ağaoğlu tarafından Dar Zamanlar roman serisinin dördüncüsü olarak nitelendirilerek, aradan 18 yıl geçtikten sonra 2014 yılında yayınlanmıştır. Öteki üç kitaptaki aynı kişilerin etrafında dönme ve olay devamlılığı bu romanda görülmemekle birlikte *Dar Zamanlar* serisine eserin neden dahil edildiğini Ağaoğlu bir röportajında şöyle ifade eder:

> Dar Zamanlar üçlemem Cumhuriyetin ilk kuşaklarından başlayarak içinde burun buruna yaşanan üç askeri darbe döneminin insanlarımızda, dolayısıyla toplumumuzda yarattığı sancıların izdüşümlerine odaklanıyordu. Bu romanların üçünde de çeşitli kurgulamalar ve göndermeler rehberliğinde eşitlikçi ve demokrat olamamış bir devletin gel gitlerle dolu ekonomik, sosyal, hak-hukuk sorunlarına karşı sivil bir anayasanın gerçekleştirilmesi çağrısı söz konusuydu. Bu benim bir öngörüm olarak da değerlendirilmiştir. Gerçekten de bu romanlardaki dürtülerim sanıyorum bugün bile hâlâ geçerli, hem de fazlasıyla. "*Dert Dinleme Uzmanı*"nın o üçlemenin dördüncüsü olması, açıkçası yayınevimin haklı bir değinisinden doğdu. "*Dar Zamanlar*", belirttiğim çizgi üstünde süregelmişti. Böylece gele gele de dertler ve şikâyetlerle dolu bir "ulus" haline düştük. Hastalıklı bir toplum... Bunda evrensel planda "küreselleşme"nin de rolü büyüktü ama bizimkisi demokratik ve eşitlikçi bir devlet olamaması nedeniyle evrensel plandaki çağdaş bütünleşmenin dışında kalıyor.[18]

Romanın konusunu, dert dinleme uzmanı olarak da bilinen yani aslında esere adını veren romanın baş kişisi Editör'ün yıllarca defterine tuttuğu notlar oluşturur. Editörün, intihar etmeden önce defterini verdiği bir yazar bu defteri "Takdim" ve "Takdimci" başlıklı notlarını ekleyerek yayımlatır. Romanın birinci bölümü "Rastlantılar ve Çağrışımlar" adlı bölümde, Editör'ün rastgele karşılaştığı insanlar aracılığıyla kendi hayatına dönüşü anlatılır. Evliliği, boşanması, Evrensel Kokteylci lakaplı kayınvalidesinin hayatı, feminist hareketler, kadınlar arasındaki çatışmalar anlatılır. "Çağrışım ve Sezgiler" isimli ikinci bölümde, Editör'ün, Ergence'deki çiftliklerinde ailesiyle birlikte geçirdiği mutlu günler, ailesini şüpheli bir trafik kazası sonucu kaybetmesi, çiftliği yaşatmak için sırasıyla huzurevine, kız meslek yurduna, erkek meslek lisesine çevirmesi anlatılır. Ancak insanlar bu iyiliği hor kullanır. Editör de insanlara

[18] Cumhuriyet Gazetesi, "Adalet Ağaoğlu'ndan Dert Dinleme Uzmanı", http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kitap/72599/Adalet_Agaoglu_ndan_Dert_Dinleme_Uzmani_.html, [Erişim Tarihi: 13.04.2024].

güvenini yitirerek çiftliği eski haline çevirir. "Sezgi ve Kuşkular" adlı üçüncü bölümde, fakülteden arkadaşıyla geçirdiği yurtdışı tatili kabusunu anlatır. "Kuşku ve Sabırlar" adlı dördüncü bölümde Editör'ü seven, saygılı bir profesör ile insanlara üstten bakan profesörün ortak hikayesi anlatılır. Editör'ün saygılı profesörden dinlediği hikaye, kendi hikayesini ve kayıplarını hatırlatır. "Sabır + Öç + Takdimci" adlı son bölümde çaresizlik, pişmanlık, nefret duygularının arasında bunalım geçiren Editör görülür. Hatıralardan, acılardan kurtulmak istemektedir. Editör, bu bölümde aklını yitirmiş gibidir. İntihar etmeden önceki son satırları bu bölümde yer almaktadır. Defter roman denebilecek eserde yazar yine postmodern teknikler kullanmıştır.

2.2. Romanların Arkasındaki Dönemlerde Türkiye'nin İktisadi Dokusu ve Politikaları

2.2.1. 1930'a Kadar

Türkiye Cumhuriyeti ekonomik olarak güçlenen Avrupa'nın karşısında duramayan ve ekonomik olarak çöken Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonrasında dağılması üzerine kurulmuştur. Sanayi Devrimi'nin yetenekler, icatlar ve üretimde hızlanma gerçekleştirmesi Avrupa'nın üstünlüğünü arttırmıştır. Gelişen teknolojisiyle beraber Avrupa, diğer ülkeler üzerinde karşılaştırmalı üstünlük sağlar. Buharlı makineler, tren yolları imkanı ile Avrupa sanayi üretimini düşük fiyata mal ederek sanayileşmemiş ülkelerin kendisiyle rekabet etmesini olanaksızlaştırır. Böylece üretim ticaretten daha önemli hale gelir, ham maddeler gelişmiş ülkelerde işlenerek az gelişmiş ülkelere satılır. Böylece daha büyük kazanç ve bir ticaret hacmi meydana gelir.[19]

Fransa'da yaşanan aydınlanma hareketi Osmanlı Devleti'ni de etkiler. Ülkedeki Liberal Jön Türkler bir yönüyle Osmanlı gelenek anlayışına başkaldırır, İttihat ve Terakki savunucuları devlet hazinesine gelir sağlamak amacıyla ekonomik yaşama müdahale etmez. Ekonomik yapıyı güçlendirmek ve bireyin girişimde bulunacağı ortamları sağlamak temel hedefler arasında olur.[20]

Korkut Boratav *Türkiye İktisat Tarihi* kitabında dönemlere ayırarak ülkeyi iktisadi açıdan ele alırken de tarihi 1908'den yani II. Meşrutiyet'ten başlatmıştır. 1908-22 arasına "devrim ve savaş yılları" demiş ve Türk burjuvasının olmayışını, Osmanlı'nın borçlarıyla yarı sömürge oluşunu temel iktisadi sorunlar olarak işaret etmiştir. İttihat ve Terakki

[19] Mustafa Özel, *Piyasa Düşmanı Kapitalizm,* İz Yayınları, İstanbul 1993, s. 205-206.
[20] Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat- Milli Burjuvazi,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 2-3.

yönetimi geleneksele baş kaldırarak liberalizme yönelmiştir. Boratav'ın "Açık Ekonomi Koşullarında Yeniden İnşa: 1923-1929"[21] başlığı altında incelediği yıllarda Birinci Dünya Savaşından ve Kurtuluş Mücadelesinden yeni çıkmış bir ülke olarak Türkiye Cumhuriyetinin ekonomisi bir devamlılık içerisinde liberalizme doğru kaymayı sürdürmüştür. İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar ile büyüme öncelenmiştir.

2.2.2.1930'lu yıllar

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hedeflenen ekonomik büyümenin sürdürülmek istenmesine paralel yatırımlar devlet öncülüğünde gerçekleştirilerek ülkenin sanayileşme açısından ilerlemesi istenmiştir. İthal ikamesine dayalı sanayileşme politikalarının başlangıcı olan bu dönemde, ithalatı yapılan temel tüketim mallarının, demir-çelik, enerji, kâğıt ve kimyasal madde sanayilerinde kullanılan girdilerin üretimlerinin ülkede yapılabilmesi hedeflenmiştir. 1930'ların iktisat politikalarının büründüğü korumacı ve devletçi yapı, Türkiye ekonomisinin gelecek dönemlerine etki eden gelişmelerden birisi olmuştur. 1930'dan 1939'a kadar olan bu dönem Korkut Boratav tarafından "Korumacı-Devletçi Sanayileşme"[22] olarak adlandırılmıştır.

1930'lu yılların iktisat politikasında yaşanan devletçi dönüşümün sebebi 1923-1929 arasında liberal iktisat politikaları ile başarı kazanılamamış olması, özel kesimin öncelenmesiyle sanayi üretiminin geliştirilememesi olarak görülür. Öte yandan döneme, dünya ekonomilerinin olumsuz etkilendiği 1929 Dünya Ekonomik Bunalım koşulları hâkim olmuştur. Planlı iktisat politikaları ile başarılı olan Sovyetler Birliği örneği eşliğinde, bunalıma çözüm üretemeyen Klâsik iktisat politikaları önemini kaybetmiş, devletin ekonomiye müdahalesinin benimsendiği iktisadi görüşlerin ortaya çıkması, devletçi politikalara yönelişi hızlandırmıştır.[23] New York Borsası'nın çöküşü ile başlayan 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, Türkiye'nin iç koşullarında yarattığı olumsuz tablo sonrası sanayileşme yolunda adımlar atılmasını beraberinde getirmiş, ekonominin tarım ile değil ile sanayi ile iyileşebileceği düşünülerek yerli üretim olanaklarının iyileştirilmesini önceleyen iktisat politikaları uygulanmaya çalışılmıştır.

Adalet Ağaoğlu aynı kişilerin etrafında şekillenen romanları olarak *Dar Zamanlar Üçlemesi*'nin ilki olan ve yazarın yazdığı ilk roman olan *Ölmeye Yatmak*'ta Aysel Dereli'nin bir otel odasında geçirdiği birkaç saatte geçmişe gittiği ilk dönem çocukluk

[21] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002,* İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.
[22] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002.*
[23] İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi- 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1. bs., Bursa 1998, s. 29.

yılları ve 1930'ların sonlarıdır. Romanda geriye dönüş tekniği ile bir küçük kasabanın ilkokulunun müsameresine gidilir. Cumhuriyet'in on beşinci yılını kutlamak üzere kasabanın ileri gelenleri ile Cumhuriyet ilkelerini tam benimseyememiş esnafın, eşrafın da içinde olduğu veliler törende bir araya gelir. Aysel ve arkadaşlarının öğretmeni Dündar öğretmenin hazırladığı uyumsuzlukların göze çarptığı törende okul sahnesi Sümerbank keteni bordo renk perde açılır.[24] Sümerbank[25] Türkiye ekonomi tarihi okunmasında önemli bir yere sahiptir ve romanın ilerleyen bölümlerinde daha dikkat çekici bir şekilde okuyucunun karşısına çıkacaktır. Okuyucu Aysel'in babası Salim Efendi'nin Sümerbank bayiliğini aldığını dokuzuncu bölümde öğrenir.

Ölmeye Yatmak'ta bu erken dönemi anlatmak için kullanılan bir diğer teknik Dündar öğretmenin okuduğu Ulus gazetesidir. Dönemin toplumsal, siyasi ve iktisadi yapısı gazete haberlerinden okunur. Ankara'ya son model Blaupunkt radyolarının gelmesi, Vehbi Koç ve ortağının Ankaralıları kışın kömür sıkıntısı çekmemeleri için Ulus Meydanındaki dükkanına erkenden çağırması, Samanpazarı'ndaki İstihlak Otelinin muteber kefil gösterilmesi şartıyla kiraya çıkarılması Ankara'nın dokusunun bu tezi ilgilendiren görüntüsüdür. Ağaoğlu ironi yaparak gazetenin bir yazarının "Ankara'nın Köylü İşçileri" başlıklı fıkrasında Ankara'nın medeni ve modern manzarasına akşam saatlerindeki kafile halinde bulvarda rastlanan işçi köylülerin kıyafetlerinin perişanlığından yakınmasını ve bu kılıklara bakarak bir yabancının bütün Türk köylüsünü bu şekilde yoksul ve zavallı sanmasını en kötü ihtimal olarak görmesini Dündar öğretmen ile birlikte okuyucuya okutur.[26] Yine Dündar öğretmenin gözünden ilçede kurulan pazar anlatılır. Atlı, eşekli, macun tepsili, yoğurt bakraçlı, köylü kadınlı, gaz şişeli, leblebili, kavutlu bir pazar dönemin ekonomisi hakkında bilgi verir niteliktedir.[27]

Ölmeye Yatmak'ta geriye dönüş yine Dündar öğretmenin öğrencilerinden Aydın'ın defteri ile de yapılır. Aydın ilçenin kaymakamının oğludur. Dündar Öğretmenin ilk mezunları Aydın, Sevil, Ali, Aysel, Namık, Semiha, Hasip ve Ertürk'tür. O da ilkokuldan sonra Galatasaray Lisesi'ne gitmiştir ve defteri İstanbul- Ankara ekonomik farkını, sosyoekonomik farklılığın arkadaşlarına nasıl yansıdığının başka bir gözle değerlendirilmesi açısından önem taşır. Galatasaray'dan arkadaşı Metin bambaşka bir

[24] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, Everest Yayınları, İstanbul 2014, s.9.
[25] Sümerbank, Mustafa Kemal Atatürk tarafından 1933 yılında Türkiye'nin ilk Kamu İktisadi Teşekkülü olarak kurulmuş başta dokuma olmak üzere, kimya, maden, seramik alanında fabrikalar tesis eden endüstriden sorumlu bankadır ve 1999'da TMSF'ye devredilmiştir.
[26] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 32-37.
[27] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 55.

dünyanın insanıdır. Dünyadaki gelişmeler, son modeller, külüstürler, eski yeni karşılaştırmaları, iktisadi ürün farklılaştırmalarının ülkeye yansıması, kapitalizmde Türkiye'ye düşen rolün tüketici olmak olması yine onun defterinden okunur. Buna örnek olarak şu bölüm gösterilebilir:

> Ne zamandır, harp olacakmış diyorlardı. Neyse, olmayacakmış. Bugün tarih hocamız söyledi. Fakat binlerce İngiliz çocuğu Londra'dan daha emin yerlere gönderiliyorlarmış. Kaptan eniştem seferden döndü. Gelirken en son model RCA marka bir radyo getirmiş. Bu, möbleli cinsiymiş. En iyisiymiş. Parlak çubukları var. Bu çubuklar krommuş. Bir çeşit paslanmaz maden yani. Bu hafta sonunu köşkte, yeni radyonun başında çok neşeli geçirdim ve babama mektup yazdım. Okulun yemekhanesinde gerçi bir radyo var, fakat çok eski, külüstür bir Blaupunkt o.[28]

Adalet Ağaoğlu zamanı genişletme tekniği olarak mektupları da kullanır. Okuyucu Ulu Önderin ardından ülkedeki yas günlerini Aysel'in köyde kalan arkadaşı Semiha ile mektuplarından okur. Bu sırada dünya yeni savaşa hazırlanmaktadır ve Paris'te işçi hareketleri yoğunlaşmıştır. Renault fabrikalarında 30000 işçinin grevini iktisadi arka plan olarak haber verir. [29]

2.2.3.1938-1942 Arası İkinci Dünya Savaşı Dönemi

1932-1939 yıllarında uygulanan devletçi iktisat politikaları, 1939 yılına gelindiğinde uygulanamaz olmuştur. Çünkü İkinci Dünya Savaşı koşulları dünyayı etkisi altına almıştır. 1 Eylül 1939'da başlayan İkinci Dünya Savaşı, 8 Mayıs 1945'te resmen son bulurken, savaş, dünyanın beş kıtasını birden sarsmıştır. Türkiye savaşa katılmasa da savaş koşullarından özellikle ekonomik şartların ağırlaşmasından çok ciddi biçimde etkilenmiştir. Savaşın başlaması ile Türkiye'de yarı seferberlik koşulları hakim olmuş, üretimi sağlayan en etkin yaş grupları üretimden çekilerek silahaltına alınmıştır. Savaş koşullarına karşı alınan önlemler ile savunma giderlerinin bütçedeki yükü artmıştır. Vergiler ile finanse edilemeyen bütçe açıklarının finansmanını sağlamak için para basma yolu tercih edilmiş, fiyat artışlarından dolayı hızlı bir enflasyon sürecine girilmiştir.[30] Savaş koşulları ithalatı daraltmış, ihracatçı ülkelerin satışlarını durdurduğu tüketim, yatırım-ara mallarındaki azalış, üretimi olumsuz etkilemiştir. Kentli nüfus ile ordunun tüketim talepleri, kırdan kente gıda ihtiyacını artırırmıştır. Türkiye, savaşın sonuna kadar

[28] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 45.
[29] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 67.
[30] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, s. 287-288.

iktisat politikalarında dışa kapalılığı sürdürürken, ödemeler dengesi açıklarını en aza indirmeyi amaçlamıştır.[31]

Ağaoğlu *Ölmeye Yatmak*'ta bu dönemi karakterlerinin üzerinden sınıf farklılıklarını da arkasına alarak işler. Dündar öğretmenin uzun uğraşlar sonucu Ankara 1. Erkek Sanat Okuluna ve hayatını sürdürmek için Şakir Ağanın oteline yamak olarak yerleştirdiği köylü çocuğu Ali de önemli bir roman kişisidir. Adalet Ağaoğlu bazı bölümlerde şehri Ali'nin gözünden anlatmayı tercih eder, Ali büyük memurları, küçük memurları, alışveriş için Ulus'a gelen kadınları, Sümerbank'ın önündeki kuyrukları bir köylü çocuğu, bir otel temizlikçisi ve dikkatli bir Erkek Sanat Okulu öğrencisi duyarlılığı ile gözlemler.[32] Yine savaş ekonomisini, savaşa dahil olunmasa da ülkenin ekonomik olarak çok etkilenişini, ekmeğin karneye bağlanmasını en çok dar gelirli Ali üzerinden okutmayı tercih eder yazar:

> Bayramda köye gitti. Ekmek karnesinin "A" kuponlarını biriktirip anasına iki beyaz francala götürdü. İlk geldiği yıl daha beyazdı francalalar. Şimdi o kadar değil. Anası için yine de değerli bir şeydi ama. Ekmekleri görünce bir ağıt tutturdu. Ali, adını pek bilemiyor, ama anasının iaşe işlerine bakan bir yerden yakındığını anlıyor:
> "Yallah naha daha tarlada, oracıkta yayıyorlar buğdayımı. Okka okka tartıyorlar. Şu sana yeter, diyorlar; iki kasnağını bana bırakıyorlar. Dört kasnağını onlar alıyorlar. Bakakalıyom artlarından. Una arpa katıyom bulup buluşturup. Gapgara bi ekmeği desana yollayamıyom ki ..."
> Özür mü diliyordu yoksa? Yakınmıyordu da, oğlundan özür mü dilemek istiyordu?
> Marangozluk dersi boyunca Ali'nin aklına takılıp durdu bu. Artık okuma ülküsünün, kentte kravatlı bir bay olma ülküsünün şuradan buradan su almaya başladığı bazı yalnız geceler, bazı soğuk sabahlar Ali, ekmek karnesini iç cebinden çıkarıyor, orası burası damgalanmış sayfalarına bakıyor. Bu iki aylık karneler ne de çabuk eskiyor ... Sonradan nüfus kağıtlarını topladılar. Onların da arka sayfalarını damgaladılar. Halk Tevzi Birlikleri. Yazın otelden on beş gün izinle köyüne gittiğinde kurulmuş bu birlikler. İlk deneme temmuz ayında ekmek karnelerinin geç dağıtımıyla sonuçlanmış. Otelin katibi Molla anlatır durur; nasıl gidip gelmişler "A"lı, "E"li, "U"lu, "T"li kağıtlarını almak için. Ne çok beklemişler. Topu topu öğün başına bir buçuk dilim ekmek, günde hakkına düşen iki çay kaşığı şeker ... Molla Katip de şoförlere, küçük esnafa, Numune'ye girmek için bekleşen hastalara başkentte oturmanın, kentli olmanın güçlüklerini böyle anlatır durur. Art düşünceli, ne olacak! Fesat. Sanki keyfinden çıkarıyor büyüklerimiz bu güçlükleri. Efendim, ona kalsa yürümeliymişiz Moskof'un üstüne. İki kılıç darbesi bir yana, iki kılıç darbesi öte yana ... Türklüğümüzü iyice bir gözlerine sokmalıymışız. Böyle durmaylan, sarı İngiliz'e kuyruk sallamaynan ohooo ...

[31] İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi- 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s. 59.
[32] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 101.

> Bak bakalım Hitler'e. Korkusu var mı Moskof'tan? Ta dayandı da Moskova kapılarına, İleningırad'a, zor attık onu oralardan sökmek. Korursa bizi ancak Alaman korur ...[33]

Ölmeye Yatmak'ta Aysel ile Semiha'nın mektuplarında ülkenin ilk soba fabrikasının Şakir Zümre marka sobaları, İkinci Dünya Savaşı gündeminin Türkiye'yi nasıl eklediği gibi detaylar ile birlikte bu tezin konusu açısından önem taşıyan bir konu olarak ihtikar yapan tüccarlardan söz edilir. Aysel babasının da esnaf olduğu için onun da muhtekir olup olmadığı konusundaki endişelerine ilk kez bu mektuplarda yer verir. Savaş ekonomisinin önemli bir sonucu olarak Türkiye'nin aldığı tedbirler arasında İhtikarla Mücadele komisyonu kurulmuştur. Adalet Ağaoğlu bu konu ile yakından ilgilenmiştir hatta Aysel'in babası da muhtekirlik yapmakla suçlanmıştır. Bu konu müstakil başlık altında daha etraflıca ele alınmıştır.

Savaşın ekonomik etkisi Ali ve Aysellerin evlerinde hissedilirken Aydınlar ve Sevillerin evlerinde felsefesi yapılır, zemini konuşulur, dünya ülkelerinin uluslararası ilişkileri tartışılır. Hitler'i, Yahudiler'i, Varlık vergisini, Aşkale'yi, Almanya ile yapılan ticari antlaşmaları, Amerika'nın sulhperverliği Büyükada'daki Tilla pastanesinde içilen çayların, evlerindeki akşam yemeklerinin konusu olur. Sevil Almanya'dan gelen giysileri ile hep amerikanbezi giyen Türk kızlarının içinden sıyrılır Sevil'in mimar amcasıyla Alman yengesinin Teşvikiye'deki apartmanları yeniyi simgeler, Akaretler'deki kendi konakları ise eskiyi.[34]

Öte yandan okuyucu Dündar öğretmen'in omzunun üstünden Ulus gazetesinden halka dağıtılan tohumluğu, dar gelirli ve yoksul yurttaşa üç yüz gram ucuz şeker verileceğini, Varlık Vergisi'ni ödemeyenlerin Kars-Sivas yol yapımında çalışmasına gönderilme hazırlıklarını okur. [35]

Dünyadaki gelişmelerden köy ve kentin etkilenişi de farklıdır ve bu da yine Ali üzerinden yansıtılır romanda. Ali bir lokantaya gider bayram harçlıklarıyla. Lokantaya çekinerek girer Ağaoğlu burada Halkevine giriş gibi ulaşılmaz göründü diyerek ilginç bir benzetme yapar. Cebindeki paranın yetmeyeceğinden endişelenerek, beyaz örtülü masaya oturmaktan çekinerek, yemek yemeyi hovardalık görerek yoksulluğun ensesinde duruşunu anlatır hep Ali. Orada şiir okuyan, "ne çok bilenlerle" karşılaşır, o da öyle olmak ister. Bir kısmı memur bir kısmı işsiz olan *bilgili* adamların savaş üstüne, ülke üstüne,

[33] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 101-102.
[34] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 123- 137.
[35] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 143-147.

eğitim üstüne, yöneticiler üstüne rahat rahat konuşmalarına hayran olur. O ortamı görmeseydi okulu bırakıp tamir atölyesinde işe başlayacakken o insanlar Ali'ye farklı bir bakış katar, güçlünün güçsüzü ezdiği dünyada ezilmeyecektir. Ertesi gün yine süpürgeyi alır eline otelde ama artık ne süpürge bir gün önceki süpürgedir ne de Ali bir gün önceki Ali. Molla Katip'in Şakir Ağa'ya yolladığı hatta kendisine taşıttığı pazenlerin, kaputbezlerinin fakirinin fukaranın pamuklu karnelerini elinden alarak kaçırdığı mallar olduğunu anlar. Savaş zenginlerini, ithal mallardaki vurgunu öğrenir o lokantadaki abilerinden. Otelde çalışmasından, bu adamların suç ortağı yapacağını düşünüp ona üzülür. Köye dönmeyi bile geçirir aklından iki dönüm toprağı sürse ekse biçse, annesi sevinse… Ama akşamları ne konuşacağını düşünmesi, şiirlerini kime okuyacağını bulamaması onu tutar.[36]

Aysel'in otel odasına kısa gidişlere paralel dönemi de yavaş yavaş ilerleten yazar kuru soğanın, patatesin, mandalinanın kilosunun ne kadar olduğu, Aysel'in annesinin babasından aldığı dört lirayla küfeyi dolduramayışı anlatıldıktan sonra hızlı bir geçişle Salim Efendi'nin muhtekirlik iddiasından sonra iyice soğuduğu memleketle bağını koparark ve oradaki evini barkını satarak Küçükesat'ta iki katlı yapı alıp birine yerleşmeleri ve diğerini kiraya vermeleri anlatılır. Salim Efendi'nin hukuk okumak isteyen; kırmızılı beyazlı dergileri, Doğu-Büyük Ülkü gazetesi okuyan oğluyla arası gittikçe açılmaktadır. Şehirde yaşamaktan memnun ve Salim Efendi'den tek hoşnut olan, köy işlerinden kurtulan karısı Fitnat Hanım Salim Efendi'nin kestiği çiçekli Sümerbank basmalarından kendisine, kızlarına dikerek kentli havası estirmeye başlar. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum ithal malların fiyatlarının yükselmesi şeklinde devam ettiği Varlık vergisinin beklenen yükseklikte olmadığını çünkü malların karıların, çocukların üstüne yapıldığını ve Aşkale'ye gönderilenlerin çarçabuk İstanbul'a döndüklerini belirterek özetlenir.[37]

2.2.4. Savaş Sonrası : ABD'ye Doğru

Savaş sonrasında gelişen iki kutuplu dünya düzeninin bir ucunda kapitalist devlet ABD, diğer ucunda sosyalist Sovyetler Birliği yer alır. Kurulan ikili yapı ideolojik, siyasal, kültürel, ekonomik alanların etkilendiği Soğuk Savaş döneminin oluşmasında etkili olmuştur. Soğuk savaşın etki ettiği ülkelerin başında da Türkiye gelmiştir.

[36] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 148-164.
[37] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 206-236.

İkinci Dünya Savaşı'nın kazanan tarafı; ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere olmuş, uluslararası politikadaki Avrupa merkezli güç dengesi değişmiştir. Askeri, siyasi ve iktisadi anlamda bir üstünlük elde ederek hegemonik güç olan ABD, savaşın sonunda zenginleşebilmeyi başarmıştır. Elde ettiği üstünlük sayesinde dünyaya, "tüketim" odaklı bir yaşam biçimini dayatan ABD, sosyalizmin gelişimini önlemeyi amaçlamış, Sovyet etkisini sınırlandırabileceğini düşündüğü ülkeler ile ekonomik ve siyasi bakımdan bağımlılık ilişkileri kurmayı hedeflerken, yeni kurumsal yapılara ihtiyaç duymuştur. Bu amaç doğrultusunda savaşın bitimini izleyen Soğuk Savaş döneminde, Sovyetler Birliği karşısında güç kazanacağı Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası Para İdare Sistemi (Bretton Woods), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi oluşumların kurulması ile ülkelere askeri ve ekonomik yardımda bulunulmasını istemiştir. Ülkenin iki savaş arasında ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında yürüttüğü denge politikası, oluşan çok merkezli yapı neticesinde imkânsız hâle gelmiş, Türkiye dış politikada yanında yer alacağı ülke arayışına girilmiştir. 1945'te Sovyetler Birliği'nin, Türkiye ile imzaladıkları anlaşmayı tek taraflı feshi ve toprak bütünlüğüne aykırı taleplerde bulunması, iki ülke arasındaki ilişkiyi sona erdirmiştir. Batılı müttefiklerin baskıları ile Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden Türkiye'nin, Batılı devletler ile kurmayı amaçladığı ilişki geliştirilememiş, ülkenin 1944-1947 arasında yaşadığı yalnızlık, Türkiye'nin dış politikasının belirlenmesinde etkili olmuştur. Savaşın sonunda İsmet İnönü, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü Sovyetler Birliği'nden korumak, dış politikadaki yalnızlığını gidermek, iktisadi yardım alabilmek gerekçeleri ile savaşın galibi ABD'nin yanında yer almayı tercih etmiştir. Nitekim savaş sonrasında Türkiye'nin ekonomik bakımdan bir tercihte bulunması gerekmiş, Türkiye 1930'lu yıllardaki sanayileşme politikalarını sürdürmek yerine savaş sonrasının öncü gücü olarak ABD'nin dönüşüm sürecine katılmıştır. [38]

Korkut Boratav'ın "Dünya Ekonomisi ile Farklı Bir Eklemlenme Denemesi: 1946-1953 Politika Değişimi"[39] olarak adlandırdığı dönemde İkinci Dünya Savaşı yıllarında izlediği politika ile savaştan uzak kalabilen Türkiye, savaş sonrasında oluşan uluslararası yapıdan da uzaklaşmış, dış politikada yalnız kalmıştı. 1945'te Sovyetler Birliği'nin Sovyet Notası ile 1925 tarihinde imzalanan Türk Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini duyurması ile bu yalnızlık derinleşirken

[38] Yakup Kepenek, "Ekonomi Politikasında Aks Kayması", *Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi,* s. 245-271, drl. Murat Koyuncu, Hakan Mıhcı, Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 251-252.
[39] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002.*

ABD'nin, Türkiye ile "Truman Doktrini" üzerinden yakınlaşma çabası başlamıştır. Savaş öncesinden başlayarak, Türkiye ile yakın ilişkisi bulunan İngiltere, 1947 yılından itibaren Türkiye ve Yunanistan'a yönelik sürdürdüğü iktisadi ve askeri yardımı sonlandıracağını duyurmuştur. Sovyetler Birliği'nin bölgede yarattığı tehdit ile İngiltere'nin bıraktığı boşluğu doldurmak isteyen ABD, Türkiye ile Yunanistan'a yardım kararı almıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde yakın ilişkisi bulunmayan ABD ile Türkiye, 1947'de açıklanan Truman Doktrini ve Marshall Planı ile yakınlaşmaya başlamıştır.[40]

İkinci Dünya Savaşı Türkiye'yi 1930'lu yıllarda sürdürdüğü bağımsız sanayileşmesinin devam ettirilmesi ile ABD merkezli dönüşüm süreci arasında bir yol ayrımına getirmiş ve Türkiye ikincisini seçerek bağımsız sanayileşme yolculuğundan ayırmıştır. Kendi kaynakları ile kendi koşullarına bağlı sürdürdüğü sanayileşme politikasını geride bırakan Türkiye, kabul ettiği ABD merkezli dönüşüm süreci ile yalnızca ekonomik değil; kültürel, sanatsal ve siyasal açıdan da dönüşümü beraberinde kabul etmiştir.[41]

Türkiye, imzaladığı anlaşmalar ile Amerika'nın kendisine çizdiği yoldan devam etmiştir. Eğitim, kültür, sanat, ekonomi, savunma, iç-dış politikasının ABD güdümünde belirlendiği koşullarda Türkiye, dışa bağımlı bir hâle gelmiştir. Bu anlamda bağımsız olarak sürdüreceği savunma politikası ile dış politikasını rafa kaldıran Türkiye, sanayileşmeye dayalı adım adım ilerlettiği iktisat politikasından vazgeçmiş, hak, özgürlük, eğitim ve kültürü de içine alan bir dönüşüm geçirmiştir. Türkiye'nin iktisat politikasının dönüşümünde Thornburg Raporu (1949*)* ile Dünya Bankası'nın (IBRD) Barker Raporu (1951) belirleyici olmuştur. İki rapor, ülkenin iktisat politikasındaki keskin değişimi gösterir. "Yirminci Yüzyıl Fonu Vakfı" tarafından hazırlanan *Thornburg Raporu* (1949), Türkiye'nin o dönemki koşullarına ilişkin gözlemler ile Türk hükümeti tarafından sunulan veriler doğrultusunda hazırlanmıştır. *Barker Raporu* ise iktisadi durum ile sınırlı kalmamış; eğitim, sağlık ve kamu yönetimi gibi sorunları da incelemeye almıştır. [42]

Ölmeye Yatmak'ta savaşın bittiği Türk- Sovyet Dostluk Antlaşmasının süresinin bitmek üzere olduğu, ülkede sol, komünizm aleyhine bir sapma oluştuğu, grip salgını,

[40] Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi,* Remzi Kitabevi, İstanbul 2014, s. 89.
[41] Yakup Kepenek, "Ekonomi Politikasında Aks Kayması", *Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi*, s. 251-252.
[42] Yakup Kepenek, "Ekonomi Politikasında Aks Kayması", *Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi*, s. 253.

Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Topluluğuna katılması haberleri Ulus gazetesinde anasız babasız bir çocuğun isteyene evlatlık vereceği ilanıyla yan yana verilir .

Adapazarı ilçesinin kaymakamı tarafından verilen ilanda sözü edilen çocuk ise Engin'dir.[43] Aslında Engin'in ana babası vardır ancak yoksullardır. Babası Rıza evladından vazgeçse de annesi Döndü vazgeçmez ve Rıza evi terk eder. Altı kardeşi ile çok derin bir yokluk içinde büyümek zorunda kalan Engin Aysel'in öğrencisi olacaktır.

Ülkenin yüzünü dünya siyasetinin, ekonomisinin belirleyicisi, hegemonyası olan Amerika'ya doğru dönmesi de tam da bu zamanlardadır ve Adapazarı kaymakamının sözleri bunun yansıtılması açısından önem taşır:

> Kaymakam sonu gelmez iyimserliğiyle atıldı hemen: "Haddim olmayarak konuşuyorum ama beyefendi, göreceksiniz San Francisco Konferansı'nda her şey güzelcene hallolacaktır. Dostumuz Amerika, Rusya'ya da ağzının payını verecektir ... Bizlerin içimiz rahat beyefendi. Geçende bir büyüğümüzün inanç ve güvençle söyledikleri gibi, gerekirse Memet'le Coni elele ölüme bile gideceklerdir. Hem de seve seve efendim. Sizler çok daha iyi bilirsiniz tabii beyefendi, ama kanaatimce sayın Dış Bakanımız Hasan Saka Beyefendi başkanlığındaki heyetimiz çok güzel haberlerle dönecektir Amerika'dan."[44]

Amerika'nın bir hegemonik güç olarak iktisadi gücü elinde bulundurmasıyla dünyayı etkisi altına almasının Türkiye üzerindeki yansıması Aydın'ın defterinden de izlenir. Bununla beraber savaşın Avrupa'da bitse de Japonya, ABD arasında devam ettiğini, etin, ekmeğin bollaşıp ucuzladığını, TBMM'nin Toprak Kanununu görüştüğünü, Adnan Menderes, Emin Sazak ve Hikmet Bayur'un kanunda nasyonal sosyalist maddeler olduğuna itiraz ederek CHP'den ayrılacağını öğrenir.[45]

Gazete sahibi Ahmet Bey ki Aydın'ın Galatasaray Lisesinden arkadaşı Metin'in babasıdır, Amerikalı Mister Herman ile görüşmesi Türk- Amerikan ilişkisinin öteki boyutu olarak yer alır:

> Ahmet Bey de Mister Herman'la el sıkışarak ayrılmıştı. Amerika'ya çağrılması gecikmedi. Gazetesinde, gelişen Amerikan harp sanayiinin övülmesi ve Amerika'nın bize eski elbise, postal ve hurda demir vermeye hazır bulunduğunun yer alması da. Onlar bize, kilosu 12 kuruştan şeker vermeye de hazırdılar. Memleketimize şeker geldi. Şekerden önce de – çörçillerin ardından fazla gecikmeden- ruzvelt postalları ve bol bol montgomeri ceketi. Çayeli'nden Rıza'nın İstanbul Şişe Cam Fabrikası'nda çalışan en büyük oğlunun ayakları sağlam bir ayakkabıyı ilk böyle gördü. Engin'in silik anılarında, o küçüklük yıllarında bu

[43] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 249.
[44] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 253.
[45] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 260-303.

> ruzveltlerin ayrı bir yeri vardır. Abisi bayramlarda, tatillerde, eve geldikçe, Engin'in yüreğini büyük bir güven duygusu kaplar. Ruzveltlerin üstünde onun her şeyi ezip geçiverecekmiş gibi bir yürüyüşü vardır. Postalların çamurlu bahçede bıraktığı nokta nokta izler günlerce avutur Engin'i.[46]

Tek parti yönetiminin sona erip çok partili parlamenter sisteme geçilmesinin başlangıcı olarak 1946 yılı, Türkiye Cumhuriyeti için iktisadi ve siyasi bir dönüm noktası olur. Bundan sonra siyasi iktidarların işçi, köylü ve halk kesiminin sesini, taleplerini duyma zorunluluğu ve bunun da uygulanacak iktisat politikalarının varlıklı sınıf ile çatışma riski barındırması söz konusu olacaktır. Tam burada hakim sınıfın çıkarlarını zedelemeyecek şekilde hareket etmek halk sınıfını temsil edecek, örgütlenmelerini sağlayacak sol zihniyetin iktidardan uzak tutulmasını gerektirmiştir.[47]

Savaş döneminde uygulanmak zorunda kalınan ağır iktisat politikaları tek parti iktidarının hanesine yazılmıştır. Demokrat Parti'nin oluşumu tek parti hükümetinin, ağır vergi ve uygulamalarının olumsuz etkilediği küçük tarımsal üreticinin lehine olacak şekilde elli dönümün üstündeki toprağın yeniden dağıtımı üzerine Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu meclisten geçirmesine paralel gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın son yılında hayata geçirilen bu yasa, Meclis'te tartışmalara neden olmuş, büyük toprak sahipleri ile bağı bulunan meclis üyeleri karşı çıkmış, tartışmalar, CHP'den ayrılarak Demokrat Parti'nin kurulmasında etkili olan muhalif sesleri ortaya çıkarmıştır. Dönemin koşullarına göre devrimci niteliği olan topraksız köylü ile küçük üreticiye toprak kazandırmayı amaçlayan yasa ise bir süre uygulanıp rafa kaldırılmıştır. CHP'ye sundukları önerge ile parti kurma yolunu seçen isimler, "Dörtlü Takrir" adını verdikleri önergeyi imzalayan, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü olmuştur.[48]

Savaş yıllarının ekonomik koşullarının faturasının üstlenmek zorunda kalan CHP'nin karşısında 7 Ocak 1946'da resmen kurulan Demokrat Parti'nin parti programında ön plana çıkan kavramlar, "liberalizm" ile "serbest piyasa ekonomisi" olmuştur. DP kamunun ekonomideki ağırlığını azaltmayı hedefleyerek özel sektörün ve yabancı sermayenin öncelendiği liberal bir anlayış doğrultusunda tarıma dayalı kalkınma anlayışını yaratmayı istemiştir. Bu bakımdan fabrikaların satılarak, kalkınmanın kırdan

[46] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 278-279.
[47] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, s.93-94.
[48] Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, *s.* 225

başlayacağı dile getirilmiş, niyetin "her mahallede bir milyoner yaratmak" olduğu belirtilmiştir. [49]

Ancak öte yandan Demokrat Parti henüz iktidara gelmemişken, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946-1950 arasında sürdürdüğü politika bir dönüşümü içerisinde barındırmakta, devlet kaynaklarına bağlı sanayileşmeden vazgeçilen bir düzlemde, serbest piyasa koşullarına yönelerek, tarım ve altyapıyı önceleyen politikalara geçiş yapılmaktaydı. Burada vurgulanması gereken, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile aslında iktisat politikalarında büyük bir değişim yaşanmadığıdır.[50]

Demokrat Partinin Zonguldak Kongresi, Birleşmiş Milletlerde barış çalışmaları, Hindistan'da bağımsızlık hareketleri, Boğazlar sorunu, komünizm ürpertisi, İstanbul sıkıyönetimlerinin zamanıdır. Radyoda çalışırken askere çağrılan Ali'nin gözünden, onun kafa karışıklığı üzerinden Demokrat Partinin kurulma aşaması şöyle anlatılır:

> Bu da bir parti işte. DP de bir parti. Milli Şef'in isteğine uymuşlar. Partileri çoğaltıyorlar işte. Neden kızılıyor acaba? Kusurları ne? Neden "Vatan Sathı" böyle karman çorman? Acaba şimdi tam da Türk Gençliği'nin muhtaç olduğu gücü asil kanında araması gereken bir zaman mı? Öyle de acaba Ali, vurdumduymaz bir memur olmuş, Atatürk'ün verdiği göreve sırt mı çevirmişti? 102 lira uğruna. Durun, durun. Biz varız. Dinleyin. Okumam için beni ite kaka başkente salıverdiler. Sonra da ardımı arayan olmadı. Yalnız öğüt verdiler. Okula gidip gelirken yollarda ne denli üşüdüğümü, okul sıralarında ne denli üşüdüğümü bilen olmadı. Bir ben olsam iyi ...demekten çekinir mi olmuştu? Yine de, öyle böyle okuduk. İstendiği gibi. Her şeyden habersiz kalarak vatanımızı, milletimizi nasıl sevmemiz, ne çok sevmemiz gerektiğini de öğrendik. Karasevda gibi bir şey oldu bu sevgi. İnsanın eli ayağı kesiliyor. Acaba ne yapmak için bu kadar çok seviyoruz vatanımızı ve milletimizi? [51]

Ülke sağ sol üzerinden karışıyorken şeker için yeni A, B harfli kuponlar basılmakta, ithal malları (kamyon lastiği, izole tel, Amerikan kauçuğundan su geçirmez ayakkabı) ülke ekonomisine zarar vermeye başlamaktadır. Dönemin bir gazete yazarının memurlar montgomeri giyerse tasarruflu ve makul olunur yazısı üzerinden makul olma sözüne ironik yaklaşır yazar ve aslında kapitalizm sisteminde Türkiye gibi ülkelerin payının üretileni tüketmek olarak biçildiğini romana, edebi esere yakışır bir incelikle anlatır:

> Makul olmak gerek. Bu adamlar da ne yapsınlar savaş sonrası eski otomobil lastiklerini ve çadır bezlerini? Atlantik Okyanusu'na mı yığsınlar? Koca okyanusları mı doldursunlar?

[49] Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, s.* 226.
[50] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002,* s.97.
[51] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak,* s. 364.

> Makul olmak gerek. Makul olunuyor. Ali'nin küçük kız kardeşi, herhalde yeterince makul olamayıp Tradgom kauçuğu giyemediğinden zatürreeden ölüyor.[52]

Bundan sonraki süreç Dündar öğretmenlerin, Sevillerin, Hasiplerin, Metinlerin, Namıkların yüzlerini Amerika'ya dönmede birleşmelerini getirecektir ve yazar bu durumu "makuller ordusu" kavramı ile ironi yaparak açıklar.

1947 yılında makine ve teçhizat alımı için Marshall Planı dâhilinde 615 milyon dolar yardım talebinde bulunan Türkiye, 4 Temmuz 1948'de ABD ile "Ekonomik İşbirliği Anlaşması" imzalayarak Marshall Planı kapsamında kredi alacak ülkeler arasına katılmıştır.

Aysel ailesiyle mücadeleleri sonucunda üniversiteye gider hatta Aydın ile yine aynı sıraları paylaşmaktadır. Konuk öğrenci olarak gönderildiği Paris'te yolu Metin'le kesişir. Metin'in şu sözleri dönemin iktisadi şartları açısından önemlidir:

> Çok soğuk bir aralık günü nehir kıyısındaki eski kitapçıların orada Metin'i gördü. Metin büyük bir heyecan içindeydi. Yüzü kıvançla parlıyordu: "Amerika bize askeri yardımı genişletiyormuş, duydunuz mu? Amerikan Ekonomik İşbirliği İdaresi dolar garantisi verecek. Artık sırtımız yere gelmez." Ekonomi okuyordu Metin. Bunun ne demeye geldiğini herhalde biliyordu. Yanmış, yıkılmış bir Paris ortasında acaba nasıl bir değeri vardı bunun ve hükümetimizin dolar transfer izninin? Amerika, bir yandan Çin'in iç durumuna el atarken, bir yandan neden askeri yardım dağıtıyordu sağa sola? Aysel henüz siyasi tarihi çözmeye çalışıyor. Bir de fazladan Camus. Metin'in yüzüne anlamsız bakıyordu.[53]

Amerika'nın tüketimlerini arttırmaları amacıyla Türkiye gibi ülkelere yaptığı Marshall yardımları da Aysel'in kafa karışıklığı ile sorgulanır ki bunun üzerinde temel iktisadi kavram ve terimler bölümünde daha detaylı durulmuştur.

2.2.5. 1950'li Yıllar: Demokrat Parti Yılları

Demokrat Parti henüz iktidara gelmemişken, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946-1950 arasında sürdürdüğü politika bir dönüşümü içerisinde barındırmakta, devlet kaynaklarına bağlı sanayileşmeden vazgeçilerek serbest piyasa koşullarına yönelerek, tarımı önemseyen politikalara geçiş yapılmaktaydı. Yani aslında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile iktisat politikalarında büyük bir değişim yaşanmamış, olacak olan olmuştur. [54]

---

[52] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 377.
[53] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 372.
[54] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, s.97.

1950'li yılların başında tarımsal üretimde yaşanan artış ile Kore Savaşı'nın Türkiye'nin ihraç ürünlerine talebi artırması gibi gelişmeler yaşanmıştır ve tarım diğer sektörlerden hızlı büyümüştür. Ancak 1953 yılına gelindiğinde Kore Savaşı'nın sona ermesi dış piyasadaki olumlu havayı tersine çevirmiş, Türkiye'nin ihracatına olan talebi düşürmüştür. Tarıma dayalı büyüme anlayışının eksikleri bu şekilde ortaya çıkmış, yaşanan büyük kuraklık tarımsal üretimi olumsuz etkilemiştir. Bu koşullara rağmen Demokrat Parti tarımsal kalkınma planını sürdürmek istemiş, iktisadi koşullara yönelik şikâyetlere karşı muhalefeti suçlamıştır.[55]

Boratav iktisadi kalkınmanın tam anlamı ile benimsenmediği Demokrat Parti iktidarının, bu dönemde devlet eli ile özel sermayeyi desteklediğini ve bunun yani devletin özele destek sağlamasının "karma ekonomi" anlayışına sahip olunduğunu gösterdiğini belirtir. [56] Tarım ile kalkınma anlayışının son bulduğu kıtlık koşullarında devlet yerli üretimi isterken, zorunluluktan da olsa ithal ikamesine yönelmiştir. Özel girişimcilik öncülüğünde üretimin özel kesim tarafından yapılmasının istendiği bu dönemde, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren yaşanan arz yetersizliği, kamu kesimini zorunlu olarak üretime dâhil ederken, dönemin sanayi politikası özel-kamu birlikteliğinde oluşmuştur. [57]

Dönemi sona erdirirken, IMF'ye olan borçların ödenememesi, ekonomik durgunluk, bankaların batması ve "Milli Birlik Komitesi" olarak tanımlanan, birbirinden farklı rütbelere sahip askerler tarafından gerçekleştirilen darbedir. Bundan kısa bir süre sonra, Devlet Planlama Teşkilatı 30 Eylül 1960'ta kurulur.

*Ölmeye Yatmak'*ta Aysel'in zihni, gazeteler, mektuplar ve geriye dönüşlerle anlatılan ikinci zaman düzlemi Aysel'in otel odasında geçirdiği birinci zaman düzlemine göre hızlı akmaktadır. Bunun yanında ikinci zaman düzlemi kendi içinde de farklı bir hıza sahiptir. 1938-1946 yılları arası daha ayrıntılı anlatılmış, bu sebeple zaman daha yavaş bir seyir takip etmiştir. 50'li yıllar daha hızlı geçilmiş[58], "Rainbow Kayışları ve Zarfla Mazruf" adlı alt başlıktan itibaren zaman çok hızlı akmaya başlamış; 1946'dan 1960 yılına kadar olan önemli tarihsel olaylar yalnızca listelenmiş, Aysel ve arkadaşlarının bu on bir yıllık zaman diliminde yaşadıkları, geçirdikleri değişim ve dönüşümler

[55] Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, s.* 231.
[56] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002,* s.109
[57] Yakup Kepenek, "Ekonomi Politikasında Aks Kayması", *Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi*, s. 108.
[58]Mustafa Apaydın, "Adalet Ağaoğlu'nun Dar Zamanlar Üçlemesinde Zaman Kurgusu Üzerinde Bazı Değerlendirmeler" *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, S. 2, 2006, s.17-38.

özetlenmiştir. Öyküleme zamanında yaşanan bu hızı Mustafa Apaydına göre Demokrat Parti iktidarı, çok partili yaşamın yer aldığı bu yılların Aysel ve kuşağının bireyselleşememesinin asıl nedenlerini vermemesine bağlar. Aysel ve kuşağının bireyselleşememe sebebi olan resmî ideoloji ilkokulu bitirdikleri yıl olan 1938 ve milli şef dönemini kapsayan 1946 yıllarını içine almaktadır. Bu sebeple öyküleme zamanı Aysel'in kendi olamamasının nedenlerinin irdelendiği bu yıllarda yavaşlamıştır.

Demokrat Parti zamanları, Amerika yardımları ve ülkenin kapitalistleşme aşamaları hızlıca verilir. Dündar öğretmeninden, Hasip'ine, İlhan'ından Aydın'ına bu dönüşümden nasibini almışlardır. Demokrat Parti'nin iktidar oluşu, Namık'ın önemli bir bankacı oluşu, Hasip'in mikrofonlu hoca oluşu, Aysel'in DPT'deki işinden atılmasını, işçilerle samimiyetine ve komünist olduğuna karar verilmesine, bir ek verilerek kişilerin gelecekleri ile ilgili zaman genişletilir ve üçlemenin diğer kitaplarında bu karakterler daha derinlemesine işlenir.

Adalet Ağaoğlu'nun zamansal çizgisinde yazdığı ikinci roman *Fikrimin İnce Gülü* hem yazılma zamanı olarak (1975) hem roman zamanı olarak (1970'lerin başı, 1960'ların sonu) hem de yine romanın ana öznesi Bayram'ın zihninde geriye dönüş ve bilinç akışı teknikleriyle verdiği daha eski bir zaman düzlemi olarak (1950'li yıllar) *Dar Zamanlar*'ın arasına girmiştir. Tarımda makineleşme, traktörlerin sayıca fazla olması tarımda işçi ihtiyacını azaltmıştır, köylüyü işsiz bırakmıştır. Yurtdışına giden işçiler bunun sonucu olarak görülebilir. Bu romanın ana öznesi Bayram da böyle bir köylüyü işaret eder.

Roman, Franz Lehar'lı gömleğiyle Bayram'ın Kapıkule sınır kapısından sabahın erken saatlerinde Balkız adını verdiği Mercedes'iyle memlekete girmesiyle başlar, yazar tarihi belirtmese de verdiği detaylardan 1973 olduğu çıkartılabilir. Yol boyunca Bayram'ın zihninde yakın geçmiş ile birlikte uzak geçmiş birlikte yer alır. Annesi ve babası olmayan Bayram, Raşit amcasının yanında köylü tarafından itilip kakılarak büyümüş; kendisine "incegül, bokböceği ve delioğlan" gibi lakaplar takılmıştır.

Demokrat Partili bir adamın, seçim çalışması için Ford marka bir arabayla köye gelmesi çocuk Bayram'da bir kriz anı oluşturmuştur. Bir arabayla ilk kez karşılaştığı o gün Bayram'da taksi sahibi olma saplantısının kaynağı olmuştur. Bayram ilk araba gördüğü anı biraz şaşkınlık, biraz korkuyla hatırlar. Adnan Menderes'in adamlarından birinin köye arabayla gelmesi, köyde buna çok değer verilmesi, kurbanlar kesilmesi, arabanın ona çarpacak gibi olması, Bayram'ın korkudan altını ıslatması ama kimsenin

umurunda olmaması Bayram'a görünmek için, etrafında saygı görmek için araba sahibi olması gerektiğini düşündürmüştür.

Bayram nesnenin peşinde koşarken insani duygularını, yönlerini bastırmaya çalışmıştır. Köye Mavi Ford'un girmesi Demokrat Parti döneminde köylünün de sistem içine katılmak istenmesinin göstergesi olarak okunabilir, liberalleşme, tüketim alışkanlıkları değişimi de buradan izlenebilir.

> Bak, bizim Ballıhisar, ölsen Allah Menderes'inden kopmaz. Elbet şimdi de Demirel'den. Niye, diye sor, sana söyliyeyim. Benim gözüm ilk taksiyi Menderes başa geçerkene gördü. İlk partici onunla bastı yağını bizim oraya. Daha önceleri biz büyük makamdan diye, bir kolcuyu bilirdik, bir tahsildarı. Öyleymiş yani. Bütün köy anlatır.[59]

Bir Düğün Gecesi romanında düğün 1972'dedir ancak geriye dönüşlerle 50 ve 60'lı yılların toplumsal ve iktisadi yapısına yer vermektedir. Dönem askerin yönetimde ve dolayısıyla ekonomide askerin söz sahibi olduğu bir dönem olduğu için romanda ekonomide askerin etkisi ele alınır; askerin işadamı ile iç içe geçmiş ilişkisi bir düğün simgesi ile gözler önüne serilir. Çünkü düğün Aysel'in hukuk okuyan ama işadamı olan ve zenginleşen abisi İlhan'ın kızı Ayşen ile General Hayrettin'in oğlu Ercan'ın düğünüdür. Düğün davetiyesi bunu ele verir:

> Dereli ve Özkan Aileleri
> Kalkınan memleketimizin milli temeline yeni bir harç olmak üzere kızımız Ayşen'le oğlumuz Ercan'ın - Anadolu Kulübü'nde yapılacak olan nikah ve düğün töreninde sizleri de aralarında görmekten mutluluk duyarlar.
> İlhan Dereli, Hayrettin Özkan.[60]

Romanın başlarında düğüne katılanlar Aysel'in eşi Ömer tarafından "dün tarhana kararken bugün ansızın pokere oturuvermiş eller gibi; dün köylüye urgan, kına satarken bugün ansızın yedek parça, motor ve kaçak otomobil lastiği satar gibi"[61] diye betimlenerek toplumdaki değişimin anlatılacağının işareti verilir.

Düğünde düğün zamanına gelinceye kadar ülkenin geçirmiş olduğu değişim, ekonomik gücün nasıl el değiştirdiği Aysel'in annesi düğünü olan Ayşen'in babaannesi Fitnat hanımın zihninden geçenlerle geriye dönüş tekniği ile verilir ve 1950'lerdeki iktisadi aktörler şu şekilde ele alınır:

---

[59] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1977, s. 113.
[60] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 7.
[61] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 11.

> Para olunca her şeyin çaresi var artık Salim bey, her şeyin ... Bizim zamanımız ... Ah, hiç aklıma gelir miydi bu günleri göreceğim Salim beyciğim? Desene, neden göremeyecekmişsin? Bu bizim dünürlerimiz neydiler ki ... Bilirsin, acık paralı pulluydu bunlar memlekette... Hani hatırlıyor musun bu kızların abisi Remzi, Aysel'i istemişti de ... Neyse, neyse, işte Remzi'nin bütün kardeşleri neydiler ki o zamanlar? Ben bu Nuriye ile Ayten'in şalvarlı hallerini de bilirim. Tarhana karıp, bulgur serdikleri daha dün gibi gözlerimin önünde ... Ertürk o zamanlar, Kore kahramanı 1950)mı ne derlerdi, gitmiş uzaklara savaşmış da, aferin oğlana yine de, öyle olmasa zor alırdı o zabitler bu kızları. Onun suyu hürmetine . . . Yok canım, Remzi işini bilirdi ... Remzi bir yandan, bu Ertürk bir yandan, evde kalmış kız kardeşlerini çiçeği burnunda birer zabite verince bunlar ... Gine de aklımın ucundan geçmezdi Salim bey, şu kadarcık düşünemezdim, bir seferinde bunlar zabit kocalarıyla Ankara'ya gelince elimi öpmeye uğramışlardı da, şu kadarcık aklıma getiremezdim o zamanlar, düşünemezdim ki, avurtları göçmüş bu subaylar bugün koskoca paşalar olacaklar, müdürler olacaklar, uçsuz bucaksız bir Amerika'da zengin olacaklar. Bu Nuriye böyle, paşa karısı, bu Ayten böyle, ecnebiler gibi serbest, kürkler, elmaslar içinde; hiç düşünemezdim. Kendimi düşünür müydüm? Salim beyim, sen ölüverince hele, sandım artık dileneceğiz. Çok çektim, çekmedim değil. Elimden geldiği kadar, bilmez misin, hep konuştum ya seninle, elimden geldiği kadar çocuklarıma belli etmedim, fakat çok korktum.. Neyse İlhan ... Şükür tanrıma. Şükür, krallar gibi oğlum. Ah ah, başını kaldır da bir gör Salim bey, herkesler dört dönüyor etrafında. Şükür bu günlere![62]

2.2.6. 1960'lı Yıllar: Askeri Darbe

Boratav, 1962-76 arasını İçe Dönük, Dışa Bağımlı Genişleme olarak adlandırmış ve Yeni Bunalım (1977-1979) ile birlikte tek bir bölüm olarak ele almıştır.

1960'larda Demokrat Parti ile geçen yıllar, dış dünyaya ve tarıma bağlı bir kalkınma anlayışının hakim olduğu ancak bunun sürdürülemediği yıllar olmuştur. Tarımda traktörlerin kullanılması, hiç kullanılmamış toprakların üretime açılması, karayolunun gelişmesi ve kentleşme gibi durumlar göçleri de beraberinde getirmiştir. Halka "şirin" gözükme çabası taşıyan "popülist" politikalar sürdürülememiş ve askeri darbe sonrasında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur.[63] 1950-1960 arasında uygulanan iktisat politikalarının yarattığı etki 1950 sonrasında "planlama" sözcüğünü öne çıkarmıştır.[64] 1950'lerin sonuna doğru dış ödeme sıkıntısı ile yüksek enflasyon bunalım koşullarını hazırlamıştır. Sermaye kullanımının serbest piyasaya bırakılması, çözüm yollarından biri olurken, diğer çıkış yolu bir plan çevresinde hareket edilmesi olmuş, iç ve dış koşulların birlikteliğinde ikinci yol tercih edilmiştir. 1960-1980 arası dönemi

[62] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 134-135.
[63] Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, s.* 235.
[64] İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi- 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s. 123.

kendine özgü kılan özelliği de ithal ikamesine dayalı kalkınma anlayışının benimsenmesi ile dönemin ağır ekonomik ve siyasi bunalım ile son bulması olmuştur. Planlı ekonomi anlayışına yönelten belli birkaç sebep daha bulunurken, 1950'li yıllarda gelirleri azalan memur ve bürokrat kesiminin siyasi alanda gücü artan sermaye sınıfına karşı güç kazanma isteği, bunlardan biri olmuştur. Bu istek planlama düşüncesi ile somutlaşırken, ekonomik ve siyasal alanda güç kazanılmasının yolu planlamada bulunmuştu.[65] Öte yandan sermaye kesiminin çıkarlarını koruması gerekmiş, az gelişmiş yapısından ötürü sanayinin güçlendirilmesinin ve sermaye birikiminin artırılmasının istenmesi, bürokrat kesim ile uyumlu bir çizgide planlamanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. "Keynesgil Refah Devleti" uygulamaları 1973 petrol krizine kadar devam etmiştir, kapitalist ülkeler, Bretton Woods sisteminin geçerli olduğu az gelişmiş ülkelere de "planlı kalkınma" önerisinde bulunmuşlardır. Türkiye'nin planlama uygulamaları askeri yönetimin ardından iktidara gelen merkez-sağ Adalet Partisi döneminde sürdürülmüş, 1963-1967 arasında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972 arasında İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973-1977 arasında ise Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya geçirilmiştir.[66]

1960'larda karma ekonomi modeli geçerli olurken, kamu kesimi ve özel kesim arasında kurulan işbirliği ile yatırımlar tahsis edilmişti. Büyük yatırımlar ile gerçekleşen demir-çelik, petro-kimya ve ara malların üretimi KİT'ler tarafından sağlanmış, Ereğli Demir-Çelik, PETKİM, dönemde kurulan kamu kuruluşları olmuştur. Öte yandan dayanıklı tüketim malları, tekstil ve gıda sanayii üretimleri özel sektör tarafından üstlenilmişti. Koç-Sabancı gibi iç pazara yönelen şirketler bu dönemde gücünü artırırken, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren devlet teşvikini alan özel sektörün ekonomideki ağırlığı giderek artmıştı. "Milli burjuva yetiştirme" hedefine ulaşılan dönemde, toprak sahiplerinin artan zenginliği ile yabancı şirketlere bağlı temsilcilikleri ve KİT eğitimlerinden geçen meslek grupları yeni sanayi kesimini oluşturmuş, sanayi kesimine getirilen vergi kolaylıkları sayesinde "holdingleşme" ve orta-yüksek gelirli sınıf oluşturulmuştu.[67]

Adalet Ağaoğlu, DPT ve planlama dönemini *Bir Düğün Gecesi*'nde planlamada çalışan, sonra oradaki görevinden atılan Ömer üzerinden anlatır. Ömer *Ölmeye Yatmak*'ta Aysel'in eşi olarak okuyucunun karşısına çıkmışken *Bir Düğün Gecesi*'nde anlatıcıdır.

[65] Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi,* Remzi Kitabevi, s. 138.
[66] Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
[67] Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi,* 2014, s. 237-238.

Ölmeye Yatmak'ın en önemli anlatıcısı Aysel düğüne gelmemiştir ve okuyucu onun sesini duymaz ancak bu kez onu diğerlerinin bakışıyla da tanımış olur. Ömer Aysel'in düğüne gelmeyişini anlatırken romanın çatışmasını ve aslında dönemin iktisadi arka planını ele vermeye başlar:

> Öyle ya, paçasına biraz Batı uygarlığı bulaşmış eski bir milletvekili kızının onuruna onur katacak bir profesör de bulunsun bu törende. Biraz okuyup yazmış, biraz oynayıp çizmiş kişiler de bulunsun. Oğlan tarafına "bak bizde daha neler var" diyebilsin Müjgan ... Birkaç saat önce Aysel'in bir yandan bilmem ne araştırma kitabını karıştırıp, bir yandan da sigarasının dumanlarını havaya püskürte püskürte söyledikleri bunlar. Yok saydığı, sırt döndüğü birtakım adları nicedir ilk kez ağzına alarak. Bu adları anmak zorunda kaldığı için de kendine öfkelenerek bir yandan ... Ben de durmuşum, o en tanınan bilim adamı sesimle "İnsan kitaplardan ve kürsülerden iyice yere indi mi, artık batsan da, çıksan da yürürsün ..." diyorum. Aysel şunca yıllık karım. Ne olsa, batana dek yürürsün, iyice batana dek, diyemedim. Ayrıca, dengeli bilim adamı oluşum, yirmi iki yaşında güzel bir kızın bana tutkunluğunu sezmemden gizli bir sevinç duymama da engel değil. [68]

Dereli ailesinin tekne kazıntısı 1940'larda *Ölmeye Yatmak*'ta İstanbul'daki sıkı yönetimin onun doğumuyla bir arada yer aldığı Tezel, *Bir Düğün Gecesi*'nde anlatıcı olarak yer alır. Türkiye'nin tüketim toplumu oluşunu, dünya iktisadi denklemindeki yerini Tezel'in; "Konfeksiyon çağı. Ben de bu çağa uygun hazır sözler bulup söylüyorum işte. Tezel, hazır giyimin bu denli ayağa düşmüşünü sevmez."[69] cümleleri ile vurgular yazar.

Ölmeye Yatmak'ta Aysel otel odasındayken 60'lı yılların sonudur ve Aysel bilinç akışı ile yer yer o yılların dokusuna da yer verir ancak iktisadi açıdan bu tezin konusunu daha çok aydınlattığı dönemler geriye dönüş tekniği ile verdiği çocukluk ve gençlik yıllarıdır. *Dar Zamanlar Üçlemesi*'nin ikinci kitabı *Bir Düğün Gecesi* ise 50 ve 60'lı yılların iktisadi düzenine ışık tutar. Yine de Aysel'in otel odasındaki şu düşünceleri başkentin 60'ların sonunun iktisadi dokusu açısından dikkate değer.

> Yatakta ilk kez şöyle bir dönüyorum. Dönerken dizlerimi büküyorum. Bükerken dizlerimde beklemediğim bir sızı duyuyorum. Öyle ya, neredeyse bütün Ankara'yı yürüdüm. Sabahın dördünden bu odaya girene dek yürüdüm. Tanyeri ağarmadan önce epeyce de ürktüm. Gece eğlencelerinden dönen yalnız adamlar, otomobillerinin içinden, kaldırımlardan bana sesleniyorlardı. Beni de götürmek istiyorlardı. Ana caddeyi bırakıp yan sokaklara saptım. Ortalık iyice aydınlandığında Cebeci'de, Tıp Fakültesi Hastanesi'ne çıkan yokuşun üstündeydim. İşçiler, hizmetçiler, hastabakıcılar, marangozlar, marangoz çırakları, dükkan

[68] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 13.
[69] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 19.

> çırakları, hademeler, çöpçüler ... Bu gece Büyük Tiyatro'da My Fair Lady'yi seyretmeye gidemeyecek kim varsa başkentte, hepsi. Hepsi, sabahın köründen başlayarak, asla erişemeyecekleri bir masal hayatına vergi ödediklerini düşünmeksizin ... Bir gün bir "sir"ün ya da bir "lord"un bir sokak köşesinde belirip kendilerini yeniden yaratmaya kalkacağını mı umuyorlar? Öyle hızlı koşturuyor hepsi, vergi mükellefleri ..[70]

Bir Düğün Gecesi'nde düğüne gelenler, gönderilen çelenkler ülkedeki asker, işadamı, siyasetçi üçgenini ele verir ve okuyucu bu iktisadi arka planı Tezel ve Ömer'in gözlemlerinden, iç konuşmalarından ve diyaloglarından öğrenir.

> Gördün mü? Karı, boynuna dört ayrı kalınlıkta ve hiç kullanılmamış parlaklıkta dört sıra altın zincir takılmadan bir general oğlunun düğününe gidilemezmiş sanıyor!"[71]
> "Ayşen'in beyinsiz annesi, ne bakıp duruyorsun göz ucuyla Tezel'e ha? Çağırmasaydınız. Taa İstanbullardan kalkıp gelmesini istemeseydiniz. Aa, olur mu? Ele güne karşı, Generale, Generalin karısına, üstüne "(...) Bankası çiftlere mutluluklar diler", "Tel-San Şirketi – Tebrikler", "Yunus Dağcı ve Ortakları", bilmem ne "(...) Kuvvetleri Komutanı ve eşinden" -Kuvvetleri'nin önünü portmanto gibi her yanından bir şey sarkan, her yanına bir şey asılı bir kadın kapamış, görünmüyor- "Şark halıcılık Şirketi"-demek Müjgan halı istifleme merakını tüketmemiş daha-, "Oyak Pazarlama: Mutluluklar", "Sertek İnşaattan en iyi di...", "Kar-Taş ve Ortakları'ndan saa .. .ler" kurdeleleri geçirilmiş bütün bu çiçek sepetlerine, çiçek buketlerine karşı olur mu? Hem canım, aile çemberinde adı sanatçıya çıkmış, üstelik geçen hafta bir televizyon programında iki dakika görünen biri de bulunsun.[72]

Türkiye'de bu dönemde ilişkiler karmaşıklaşmış, herkes bir yerlerden sistemden nemalanmaya çalışır olmuştur. Bu romana düğünün oluşturduğu akrabalık ilişkileri üzerinden yansır. İlhan'ın eşi yani gelinin annesi Müjgan dünün mebus kızıdır. Damadın babası general onun eşi Nuriye ise bir zamanların şalvarlı köylüsüdür. Nuriye'nin kız kardeşi Ayten ise Amerika'dan gelmiştir düğüne, Eytın olarak Amerika'nın üstenci yerini temsil eder. Damadın dayısı Aysel'in ilkokul arkadaşı, Ertürk asker; Ertürk'ün abisi babasının Aysel'i kendisine istediği Remzi ise milletvekili olmuştur. *Bir Düğün Gecesi*'nde askerin ekonomik faaliyet üzerinde belirleyici olması üzerinde durulur. Askerin işadamı ve siyasetçi ile kurduğu ilişki Tezel ve Ömer'in anlatıcılığında gözler önüne serilir. Tezel'in ablasına söylediklerini zihninden geçirdiği şu bölüm ekonomik bölüşümün kimler lehine değiştiği konusunda fikir vericidir:

> Doğru. Takılırdı. Kızdırır mıydı, bilmem, ama çok takılırdı. İstanbullardan, şurdan burdan ne zaman çıkıp gelse, iki kadeh içtikten sonra, başlardı takılmaya: Aysel, sen bu Ömer'e

[70] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 50.
[71] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 10.
[72] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 14.

> varacağına, hani şu memleketlin, taşra esnafından, bilmem ne ve şürekasından Remzi'ye varsaydın ya? Alınma ama Ömer, bana kalırsa annemin bile hala aklına takılıyor bu mesele. Takılmasın mı? Bak adama, sonunda milletvekili bile oldu be Aysel. Evde kalmış kız kardeşlerinden her birini de sırasıyla ve zamanıyla birer subaya verip, hem kapitalci devletin iktidar koltuğuna, hem Cincinatti'ye kuruldu. Oralarda bile kök saldı. Salmış yani. Köklü ailedir, diyor ya annem? .. Anlatıp duruyor. Müteşebbis adamdır, diyor İlhan da. Sen bu Remzi'ye varsaydın, bak biz o zaman ne rahat solculuk yapardık.[73]

60'larda ekonomik faaliyetler üzerinde askerin fazlaca etkili olması, ordu mensuplarının kendi ceplerini doldurmaları, toplumsal hayatın bütün alanlarının içinde ekonomi alanında da etkin olmaları hatta ekonominin artık onlarca yönlendirilmesi, siyasiler ve işadamlarının bu alanda askerle işbirliği yapması, üç sınıfın da böylece zenginleşmesi ve sistemin dışında kalanların daha da fakirleşmesi *Dar Zamanlar Üçlemesi*'nin ikinci kitabı olan *Bir Düğün Gecesi*'nin en önemli meselesidir ve bu da onu bütünüyle iktisadın edebiyat üzerindeki etkisini inceleyen bu tezin konusu yapmaktadır ve ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

Amerika Türkiye ekonomisi üzerinde belirgin yerini derinleştirirken, Aytenler Eytın olurken, İlhan gibiler burjuvalaşırken, birileri de Taksim'de Amerika defol, kahrolsun kapitalizm diye bağırmaktadır. İşçinin hakları diyen, devrim diyenlerin içinde çocuğunu kaynanasına bırakıp giden Tezel de vardır ve bu onun anlamsızlık duygusu yaşamasında, nihilist olmasında önemli bir adım olmuştur. Resimlerinde emekçi sınıfı, işçinin ezilmişliğini göremeyenler tarafından hırpalanması ise onun dönüm noktasıdır.[74]

Dönemin iktisadi dokusu başka bir taraftan da 1952 yılının Şubat ayından başlayarak Kore günlerini yazan asker Ertürk'ün (Aysellerin ilkokul arkadaşı, asker olma süreci, sorgulamamayı öğrenişi bir Andre Gide kitabı üzerinden çok acı bir tecrübe ile öğrenmiş, bugünün düğün organizasyonundan sorumlu damadın dayısı) defteri üzerinden de aydınlatılır. Ancak bu defter anlatıcı Ömer'in farazi bir şekilde Kore gazisi Ertürk'e biçtiği anılardır. Yani burada yazar farklı bir teknik kullanır. Buna göre Sugar Cone eteklerinde yaralanan Ertürk hasta yatağında yatarken esir kampında arkadaş olduğu Amerikalı Tommy ile kendisini ve ülkesini iktisadi açıdan karşılaştırır. Tommy'nin yemediğini yerken kabullendiği geri kalmışlığı ifade edişi Adalet Ağaoğlu'nun ironik bir

[73] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 99.
[74] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 45.

şekilde sistemi, ülkenin askerine bakışını, dünyanın merkez çevre farkını, kapitalizmin acımasızlığını sert bir dille eleştirdiği bölümlerdir:

> Arkadaşım, belki sen zengin bir beldenin çocuğu olarak hep iyi şeyler yemeğe alışıksın. Fakat benim milletim savaş sırasında bunlardan da kötü şeyler yemeğe alışıktı. Ayrıca ben kendim de askeri mekteplerde okurken memleketimin bize verebildiği kadarını yiyebildim. Bu sebeple de, bu yiyecekler bana hiç fena gelmedi. Bana kalırsa sen de mümkün olduğu kadar yemene bak. Amerika'ya, o zengin beldene dönmek istiyorsan ye arkadaşım, ye ..."[75]
> "Ben Amerikalı savaş arkadaşlarımı, erinden en yüksek rütbeli subayına kadar her zaman çok sevmiş ve saymışımdır. Onlar çukulatalar, enfes soğuk etler, çörekler, tatlılar yerlerken, bol bol biralar içerlerken kendilerini kıskanmak aklımın köşesinden geçmemiştir. Çünkü bunları yemek onların hakkıdır. Zengin bir memleketin çocukları oldukları halde bizim gibi fakir memleketlere yardım ellerini uzatmış, düşmanlarımız komünistlere karşı bizleri korumak için her şeylerini seferber etmiş bu insanlar ne yapsalar layık, ne yeseler haktır. Bu erler ve subaylar ki güzel evlerini, mağmur şehirlerini bırakıp bizim için esir düşmektedirler… Şimdi aramızda iyi bir formül bulduk maamafih. Bize verilen yiyeceklerin en yenilebilir gibi olanlarını birleştiriyoruz, bunları Tommy yiyor. Kalanları da birleştiriyoruz, ben yiyorum. Böylelikle Tommy de biraz kuvvet kazanmaya başladı. Bundan ötürü seviniyorum.[76]

Birleşmiş Milletler tarafından kurtarıldıktan sonra moral izni olarak Tokyo'ya gönderilen Ertürk yine bir şaşkınlığa uğrar. Amerikan askerlerinden her açıdan farklı olduğu, onların yanında kendisinde güvensizlik yaşadığı gibi karnını doyurmak için çekinerek zar zor girdiği lokantada da Japon gençlerinin savaşın mağlubu olmalarına rağmen bolluk ve neşe içinde olmalarının onu bu kadar şaşırtması aslında yazarın Ertürk'ü acı bir şekilde merkez ülkelerin yanında, karşısındaki Türkiye'nin simgesi olarak kullandığını gösterir.[77]

Mayıs 1960'da meydana gelen askeri darbeden sonra planlı ekonomiye geçiş benimsenmiştir. Planlı ekonomi dönemi Ömer'in üzerinden anlatılır. Ömer planlamadan bir kez kovulmuştur bu daha önce geçmişti. Düğünde de aklından Üçüncü Beş Yıllık Plan için hazırladığı notlar, yorgun günleri geçmektedir ve planlamadan bir kez daha kapı dışarı edilmesi için gerekli fermanı elleriyle hazırladığının farkındadır.

> Sermayecilere karşın kaliteli çelik üretimi Makine Kimya tarafından gerçekleştirilebilir. Özel şirketlerin Cola üretiminin durdurulması. Üç milyarlık yatırımın Urfa bölgesine aktarılması. Kreisler'in gelişiyle ilgili olarak, yabancı sermaye baskısıyla verilmesi istenen rapora, sayısal

[75] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 213.
[76] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 214.
[77] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 218.

> veriler, ülke çıkarları adına olumsuz rapor ...Bu notlar gelişecek. Üsttekilerin desteğini göremeyeceğim nasıl olsa, ama arkadaşlarımın desteğini göreceğim. Yarın Maliye'ye yazılacak raporun paraf edilmesi konusunda da yalnız kalacağım. Olabilir. Benim görüşüm bu raporun böyle hazırlanmasını söylüyor. Devletin kapitalistleşmesini bir günde tersyüz edip önleyecek ve dönüştürecek değiliz elbet. Daha işin başındayız. Taş daha yerinden, ancak şöyle belli belirsiz kımıldıyor. Daha çok sancılar olacak. Bu belli belirsiz kımıldamanın bile gürültüsü ayyuka çıkıyor. Bitlis'e yapılacak yatırım.[78]

Üç Beş Kişi'de ana olay zamanı 1980'deki bir haziran gecesi olmakla beraber her bölümdeki farklı anlatıcının zihnindeki geriye gidişlerle bu dönemlere de ışık tutulur. Planlı ekonomi ve uygulayıcıları Ferit Sakarya tarafından "maliyeciler, planlamacılar" diye adlandırılır. Ferit Sakarya romanın ana zamanı arkadaşlarıyla birlikteyken geçmişe dönüp başka ortamlarda bu konularda yaptığı konuşmalara gider. O, Dünya Bankası, teknolojisini ve o teknolojiyi uygulayan makineyi dışardan alan bir ülke olarak Türkiye'nin daha basit teknolojiyle emek yoğun üretime geçmesini, küçük sanayiye önem vermesini önerdiğini söylerken bu önerilerin büyük oranda benimsenmesinin Türkiye ekonomisinin batağa saplanmasına yol açtığını savunur. Bu düşünüşüyle Maliye temsilcisi, Planlamacı dediği insanlarla karşı karşıya gelir. Ferit "Dışalım kotasında çiklet hamurunun ne işi vardı? Maliye neden demir direğe, araba dingiline kredi ayırdı ve ayırıyor? Biz bunları yapabilirdik. Yaptık da. Öz kaynaklarımızla, kumla, çakılla, çimentoyla, kendi çeliğimizle, işte Eskişehir'de ürettiğimiz beton elektrik direkleri, prefabrike yapı elemanları, demiryolları için beton traversler... Bunları ihtiyacı karşılayacak oranda üretebiliriz"[79] derken karşısındakiler bunu yalnız kendi ürettiğini satma isteği, ithalatı müşteri kaybına neden olacağından istemediğini ima ederler.

Ferit en çok da ülkedeki kuşku ve güvensizlik ortamına, üzülmektedir, planlama ile devletin benimsediği liberallik arasında ilişki kurulamamasına ama kimsenin bunu dert etmemesine, sokakta vurulan genç için "tefeci sanayinin basını" sağcılardan biri daha vuruldu yazarken solcular vatan evlatlarımızı, işçilerimizi vuruyor diye yaygara koparan şekerciye rağmen ülke sanayisini kurmayı ölene kadar savunacağını söylerken dönemin siyasi ve toplumsal karışıklıklarının asıl sebebini iktisadi şartlarda arayan Adalet Ağaoğlu bakışını yansıtır.

Üç Beş Kişi'de Neval Rıfatzade tarafından dönemin zenginleşenleri "Hilton'u giderek daha kalabalık doldurmaya başlayan genç demir tüccarları, yol, baraj

[78] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 246.
[79] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 175.

müteahhitleri, yeni yeni montaj sanayiine atılanları, Meclis'te pervasız bağırıp çağıranları, ağzı sarmısak kokan adamlar" [80]olarak nitelendirir.

2.2.7. 1970'li Yıllar

"Keynesgil Refah Devleti" uygulamaları 1973 petrol krizine kadar devam etmiştir, kapitalist ülkeler, Bretton Woods sisteminin geçerli olduğu az gelişmiş ülkelere de "planlı kalkınma" önerisinde bulunmuşlardır. Türkiye'nin planlama uygulamaları askeri yönetimin ardından iktidara gelen merkez-sağ Adalet Partisi döneminde sürdürülmüş, 1963-1967 arasında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972 arasında İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973-1977 arasında ise Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya geçirilmiştir.[81]

Belirli bir plan çevresinde kalınan bu dönem, "korumacı", "iç pazara dönük", "ithal ikameci" özellikleri ile 1930'lara ve 1950'lerin ikinci yarısından 1961 yılına kadar geçen dönem ile benzerlik göstermiştir.[82]

1970 yılında gerçekleştirilen devalüasyonun ardından gelen 1971 Mart'ındaki askeri müdahale, baskıcı bir rejimi ortaya çıkarmıştır. Avrupa ülkelerinde yaşanan stagflasyon süreci de Türkiye'nin işçi göçünü sona erdirmiş, ülkeye giren döviz bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.

1974 yılı sonrasında ekonomideki iyimser tablo tersine dönerken, petrol fiyatlarının yükselmesi, Kıbrıs Barış Harekâtı'nın gerçekleşmesi ile ABD'nin silah, Batı Avrupa'nın gizli ekonomik ambargosu başlamış, dış ticaret hadleri petrol fiyatlarında dört kat artışı beraberinde getirmişti. Dış ticaret hadlerinin düşmesi ihracat mallarının fiyatlarını düşürürken, dış ticaretteki kötüleşme 1973-1980 arasında yüzde 40'ı bulmuştur.[83]

İdeolojik çatışmaların varlığı ile şekillenen 1970-1980 arasında işçi ve işveren arasındaki ilişki oldukça gergin bir bağlamda kurulurken, sol kesim, sermayeye sert, keskin, muhalif bir tavır içerisinde olmuştur. Gelir dağılımındaki bozulmaya devlet tarafından gerçekleştirilen sosyal yardım harcamaları da eklenirken, devletin eğitim ve sağlık hizmetleri gitgide kötüleşmiştir. Halk sınıflarına yönelik kentli yoksul sınıf için geliştirilen "popülist" politikalar sınıf bilincinin oluşmamasına neden olmuştur. Bu kesim

[80] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 131.
[81] Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*.
[82] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, s. 118.
[83] Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s. 85.

seçmen tabanını oluşturduğu için varlığının korunması amaçlanmış ve bu amaç doğrultusunda gecekondulara tapu verilmesi, imar affı ve izinleri gerçekleştirilmiştir.[84]

Fikrimin İnce Gülü çalışmak için Almanya'ya giden bir Türk işçisini konu edinerek bu araya girer. Türkiye özellikle 1964-1973 arası Batılı ülkelere özellikle Almanya'ya onların talepleri doğrultusunda işçi göndermeye başlamıştır. Bu göçün tercih edilmesinin sebebi ise işşizlik temel iktisadi sorunudur. İşşizliğin en büyük sebebi olarak özellikle tarımdaki makineleşme, traktörlerin işçinin yerini alması görülebilir ki *Fikrimin İnce Gülü*'nde bu ana özne Bayram'ın ağzından "Köyde elli yüz adam mı lazımdı bunlara dün? Şimci iki adam yeter. Biri traktörün başına, öteki biçerdöverin. Oldu, gitti. Zaman büyük iş zamanı şimdi. O da makinesiz olmaz."[85] cümleleriyle ifade edilir.

Almanya'da çalışan bir işçi olan Bayram varını yoğunu vererek aldığı, parasını, gençliğini, sevdiği kızı, yakın arkadaşını verip hepsinin yerine sahibi olduğu Mercedes arabası ile tatil için köyüne, memleketine gelmektedir. Yoldaki arabalardan Volvo, Taunus diyerek markalarıyla söz etmesi, Mercedes'ini apayrı bir yerde görmesi, Franz Lehar olduğunu sürekli belirttiği gömleğiyle arabasına layık olma çabası dünyada tüketimin geldiği yerin ve ihtiyaçtan öte bir anlam ifade etmesinin göstergesi olarak romanın en başında yerini alır.

Bayram'ın gümrükten geçerken İş ve İşçi Bulma Sınır Şubesindeki Nuran Hanım'ın bir sigaraya, bir çakmağa, bir şampuana iş görmesi, görmezden gelmesi, rüşvet alması memurun ülkedeki durumunu gösterir. Aynı şekilde Bayram'ın Almanya'dan arkadaşı Veli ve eşinin de Almanya'dan ülkeye getirdiklerinin geçebilmesi için bir büyük kutu aspirin, bir çalar saatten vazgeçmeleri gerekmiştir. Gümrük'te çalışan Nuran'ın yanındaki Vedat ise işçilere üzülen, rüşvet aldığı için Nuran'a içerleyen ama genel çürümüşlüğe karşı elinden pek de bir şey gelmeyen bir solcudur. *Dar Zamanlar*'daki çatışmaların burada da işlendiği söylenebilir.

Romanda bölüm adları yol ile paralel verilmiştir. Bayram'ın güçlükle gümrükten geçtiği 5 numaralı uluslararası yolun1 numaralı devlet yolu ile kaynaşmasıyla biten giriş bölümünün ardından 1 numaralı devlet yolu başlığı altındaki ikinci bölümde Bayram Kapıkule'den Edirne'ye girmekte ve kendisine dikkatli sürmesi gerektiğini hatırlatırken

[84] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002,* s. 151-152.
[85] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü,* s. 268.

"o senin bildiğin, alışık olduğun otobanlar çoktan bitti" der ve Almanya'nın yolları ile karşılaştırarak ülkenin yollarının hendekli, güvensiz olduğunu söyler.

Bayram'ı Trakya ovasında buğday, nohut, ayçiçeği ve mısır tarlaları karşılar ve Bayram ilk defa kendisini kendi kabuğunda, tam kendi kılıfı içinde, kendi toprağı üstünde hissederken eskinin üstüne yeninin boca edilmesi, Edirne'nin dokusundaki uyumsuzluk yazar tarafından şu cümlelerle betimlenir:

> Selimiye'nin önü, sonradan setlenip, betonlanıp, beton basamaklarıyla çekine çekine caddeye inerken, Tunca'nın ağır akışına inat, hızlı bir motorlu araç seli de çekinmesiz, savaşkan, yırtıcı bir atılımla o basamakların dibine doğru koşuyor. Bu yırtıcılığıyla Talat Paşa Caddesi'nin adını çoktan Londra Asfaltı olarak değiştirmiş bulunuyor.. Bayram, her şeyin her şeyi kendine kata ekleye, yenileyip eskite uzandığı bir akışın içinden Mercedes'ini özenle sıyırarak, Saraçlar Caddesi ile Londra Asfaltı'nın kesiştiği küçük alanın sağındaki açıklığa yöneliyor. Selimiye şimdi tam yakınında. Özentili yükseltilmiş birkaç beton yapı karşısında, o ilk bakıştaki güngörmüş, Edirne'ye kanat germiş görünümünden epey eksiltilmiştir. Şimdi Edirne, kervansaraylarını örten "Hotez"leriyle, "Suppen Haus"ları, "Fresh Beer" ya da "Braüenhaus"ları, "Gift Shop"larıyla boğucu sıcağa kafa tutmaya, bu sıcağı daha da boğucu kılan yabancı araç ve insan bolluğunu hoşnut etmeye çabalıyor. Bir de, Cumhuriyet Caddesi'nin Mimar Sinan Caddesi'ni kestiği noktada, Coca-Cola'cılar, Hotel'ler, Souvenirs'ler gerisine itilivermiş Kervansaray'ın altında, kemerli kapılardan birinin ardındaki "Night Club Pavyon". Kervansaray'ın öteki kemerli kapıları ise sırayla plastik boya, kağıt kaplama satıcılıklarına, emlak alım-satıma, stereo mono band doldurmaya gün boyu açık duruyor. Eski demir kapılara yazılı bütün bu tür dükkan adlarını Mimar Sinan Caddesi sanki görmek istemiyor. Cadde, sırtını homurdanarak Kervansaray'a dönüyor. Selimiye Camisi önünde asfaltını silkeleyip duruyor. Dinleniyor. Sonra başını usulca Sarayiçi'ne doğru çeviriyor; o yönde kayboluyor. Londra Asfaltı'nı geçip gelenleri, Mithat Paşa Sokağı ile baş başa bırakıyor. Ne halleri varsa görsünler! [86]

Bayram Edirne'nin iktisadi dokusu ile kendi köyünün, İç Anadolu'nun dokusunu karşılaştırır ve Almanya'ya giden işçiler olarak kendilerinden beklentiyi, ülkedeki fabrikalaşma isteğini şöyle ifade eder:

> Buralara çok dokuma, çok yağ fabrikaları kurulmuş baksana. Adım başı. Ee, bakımlı yerler. Zengin yerler. Ekmişler günebakanı, ekmişler mısırı, buğdayı. . . İşlek bi yol üstü de . . . Tabii. Paraları var. Her şeyden haberleri var. Bizim oraların kooperatifçileri kursa kursa ne kurabilir sanki? Ya mozaik ocağı, ya yonga pres, saman pres . . . Biz kaç kişiydik ki a Balkız ? Kaç kişiyiz az buçuk canını kurtarmış, Alaman ya yüzü suyu hürmetine? Biri ben, biri Sivrihisar'dan, biri İstiklalbağı'ndan Yaşar işte, ikisi de Günyüzü'nden . . . Paramızı birleştirip yatırımda bulunacakmışız. Sivrihisar ayrımına bir fabrika konduracakmışız. Kimi der nişasta,

[86] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü,* s. 60-61.

kimi der un, kimi der süt fabrikası. Paydoslarda, bayramlarda, nerde yan yana gelsek, hep bu. Amma sıkboğaz ettiler beni yahu!.. İşim mi yok?[87]

Ecevit'ten Erbakan'dan dönemin önemli siyasi figürlerinden söz eden Bayram ülkede fabrikalaşma olsa da Almanya'ya gitme ile ülkede işçi olarak çalışmanın kendi iktisadi durumu açısından oluşturacağı farklılığa şu sözleriyle değinir:

Ecevit kardeşim. İşte şurası Ulaş köyü imiş. İşte bura Marmaracık Eh, işte bunlar da Çorlu'nun günebakanları. Demek bunları böyle hep yağ için eki ekiveriyorlar? Onlar ektikçe de berikiler dikiyor fabrikaları, dikiyor fabrikaları, öyle mi? Pekii, ben şimci tut ki İstanbul'da bir fabrikaya girmişim. Ne geçerdi elime? Üç yılda bir Mercedes taksi geçer miydi, yemem içmem çıktıktan sonra? Nerden geçecek desene.[88]

Ülkede bu dönemde farklı marka arabaların yollardaki seyrine romanda yer verilmesine bir örnek aşağıdaki cümlelerdir:

Silivri ayrımı geride kalıyor. Sonra yine, bir yokuşu inişte tepeleme Başkent, Yalıkent, Sporkent tatil evleri. İstanbul yönünden seğirtip gelen ve İstanbul yönüne seğirtip gelen Anadol'lar, Renault'lar, Murat'lar, Fiat'lar, Chevrolet'ler, Ford'lar . . . Bunların kamyonları, bunların yük taşıyıcıları, bunların kamyonetleri, pikapları, motosikletleri…Ama, yol üstünde kayan bu araçlar değildir artık. Sanki yol, araçların altından kayıyor. Bir elektrikli merdivenin, bir elektrikli kaldırımın insanları durdukları yerde indirip çıkarması, durdukları yerde yürütmesi gibi... Binek araçlarının üstünde zaman, zaman bir deniz motoru, bir su kayağı, bir sandal, iki bahçe koltuğu .[89]

Yolculuğu devam eden Bayram'ın "Yalova Vapuru" adlı roman bölümünde İstanbul'a ulaşma çabası anlatılırken İstanbul'un iktisadi dokusu Bayram'ın şu cümleleriyle verilir:

Herkes başının derdine düşmüş. Her yan döküm saçım. Her şey itiş kakış. Ekmek aslanın ağzındaymış bu İstanbul'da. Duyardık da, anlamazdık. Gördük, anladık. Lokmayı kapabilen kapıp kaçıyor. Kimine de bakıyorsun, sanki bu ölüm dirim pençeleşmesi burunlarının dibinde olup geçmiyor. Sanki sinema oynuyor önlerinde. Alamanya'da pençeleşen az da, seyredenler çok gibiydi. Burda tersi. Adama daha çok koyuyor lakin.[90]

Üç Beş Kişi'nin yazarın geriye dönüş tekniğiyle "Bozüyük'te bir temel atma daha. Beylikahır'ın oralarda bir temel atma daha; sanayi bölgesinin gerçekleştirilmesi, beton yapı malzemesi üretiminde entegre kuruluşlar, tüketime, istihlake değil, üretime, istihsale

[87] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü*, s. 83.
[88] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü,* s. 115.
[89] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü,* s. 127.
[90] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü,* s. 146.

yönelik yatırımlar"[91] yaptığını söyleyen Ferit Sakarya'sı Eskişehir'deki fabrikalaşmadan söz ederek ülkenin ve dönemin genel iktisat politikası hakkında fikir verir. Ferit Sakarya iktisadi düşünüş sistematiği içinde devletlerin iktisada müdahalesini savunan ve Türkiye'de de 1970'lerin başlarına kadar uygulanan Keynesyen politikalara ve Keynes'e de karşıdır. Türkiye gibi ülkelere bunun uygun olmadığını savunur:

> Ferit:" Hem ben.. biliyorsun, henüz Keynes'i tuşa getirmeye çalışmaktayım."
> Sedat: "Keynes'e karşı oluşunun nedenini de bir türlü anlayamadım zaten. Sanayi kesimleri üretimlerini isterlerse kesebilir, isterlerse arttırabilirler. Her şeyi kârları doğrultusunda ayarlayabilirler... Yani, sen şimdi istersen, beton direk, beton kiriş, beton travers üretimini düşürebilirsin."
> Ferit:"Durup dururken neden keseyim üretimi, neden arttırayım ya da?"
> Sedat:"Çok açık. İhtiyaç neyse, üretim de ona göre ayarlanır. Üretimi belirleyen tek şey tüketimdir. Sen de fabrikalarında bu kurala uyuyorsun herhalde?.."
> Ferit: "Pek uymuyorum Sedat. Daha doğrusu uyamam. Senin söylediğin ve pek çoklarının tek saydığı bu kural, gelişmiş ekonomiler için geçerli tabii. Bizim durumumuz onlarınkinden oldukça farklı..."
> Sedat:"Farklı mı, oldukça mı farklı? Hem zaten anamalcılığın ekonomik kuralı aynı olduktan sonra..."
> Ferit: "Çok farklı," diyor ansızın Sedat'a. Sesinde, her şeyden önce kendisine güven vermek isteyen bir kesinlikle sürdürüyor: "Bizim durumumuz bütünüyle farklı. Hem sanayileşmediğimizi, "malûm" kapitalist bir sistem toplumu olmadığımızı biliyor, hem öyle toplumların ekonomi kurallarını kendimize yol olarak seçiyoruz.[92]

Ferit Sakarya üretim ve tüketimini denkleştiremediği ve tüketime doymadığı ve üretim artığı oluşturamadığı için ülke ekonomisinin sorunlarının fiyat ve kâra bakarak çözülemeyeceğini, ülkenin kalkınma atılımını gerçekleştirebilmesinin yolunun her kaynağı, her olanağı değerlendirmek olduğunu söylerken özel sektörün bu denklemdeki yerini de bu açıdan güçlendirmek olarak belirler. Piyasada mal darlığı oluşmasının fiyatları arttırması ve özel sektörün fırsattan istifade kendi kazancını arttırarak yatırım dışı depolamak, arsaya, apartmana harcamak hem kendi sonlarını getirecek hem de ülke ekonomisinin kötüleştirecektir diyen Ferit Sakarya Keyneysen para ve maliye politikalarına, devletin müdahaleleri ile piyasanın düzenlenebileceğine ve iktisadi dar boğazın aşılabileceğine karşı çıkar. *Üç Beş Kişi*'nin roman kişisinin ardından Adalet Ağaoğlu'nun Keynesyen politikalar hakkında ne düşündüğü de bu şekilde yansır.

[91] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi,* s. 158.
[92] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi,* s. 153.

2.2.8. 1980'li Yıllar

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı siyasal ve iktisadi bunalım koşulları nedeniyle bir yıl gecikmeli olarak 1979-1983 arası dönemde uygulamaya konulmuş ancak 24 Ocak 1980 tarihinde IMF desteği ile hazırlanan önlem planı ortaya çıkarken, uygulanması amaçlanan dördüncü plan önemini yitirmiştir. Önceki dönemlerden farklı olarak dönem planlarında, toplumsal gelişmenin bütünsel bir çerçevede ele alınmıştır. [93]

Boratav 1980'li yılların "sermayenin saldırı yılları" olduğunu belirtir. Gelir dağılımı işgücü aleyhine bozulur. Toplu sözleşme, grev, sendikal faaliyetlere ilişkin sınırlamaların sermaye kesimi lehine gerçekleşmesi ve ücretlerin iktidar tarafından işçi sınıf aleyhine düzenlenmesi sonucunda Dünya Bankası tarafından hazırlanan raporda da belirtildiği gibi Türkiye, en eşitsiz gelir dağılımına sahip yedi ülkeden birisi olmuştur.[94]

1980'li yıllarda uygulanan iktisat politikaları gelir adaletsizliğini arttırmış, zengin-yoksul arasındaki farkı derinleştirmiş, ülkenin en zenginlerinden bir sınıf oluşturmuştur. Alım gücü giderek azalan halk kesimlerinde yoksulluk artmıştır. Bu bakımdan 1980 öncesi ile sonrası arasındaki fark önemlidir. Ayrıca dönem, sermaye kesiminin var olan zenginlikleri ile hangi alana yatırım yapmaları gerektiğinin ön plana çıktığı yıllardır. Dönemde sermaye kesimi "hangi alana üretken yatırım yapayım?" görüşünden ziyade birikimlerini artırabilecekleri yatırım alanlarına yönelmiştir.[95] *Üç Beş Kişi*'nin kendine has özellikler barındıran Ferit Sakarya'nın düşünceleri üzerinden Adalet Ağaoğlu sermaye sahibinin bu kararları üzerinde çok durur.

Üç Beş Kişi 1984'te yazılan romanın zamanı 12 Eylül 80 darbesi hemen öncesidir ve Türkiye için ekonomik, toplumsal ve siyasal bir değişim/dönüşüm zamanıdır. Bu dönemde tarım sermayesi geride kalmış, sanayi sermayesi en önemli ekonomik güç haline gelmeye başlamıştır. Avrupa'nın feodaliteden kapitalizme geçişine benzer bir geçiş Türkiye'de Batılı anlamda bir feodaliteden de kapitalizmden de söz etmek mümkün olmamakla birlikte bu dönemde yaşanmıştır denebilir. Roman farklı anlatıcılar tarafından anlatılır ve ana olayın zamanındaki gecede anlatıcılar farklı yerlerde olduğundan farklı yerlerin dokusu gözler önüne serilir. İstanbul, Ankara, Eskişehir romanda sözü edilen şehirlerdir.

---

[93] Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, s.140-142.
[94] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, s.163-164.
[95] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, s.169.

Murat'ın Beşiktaş'taki dayısı Ferit Sakarya'dan kalmış evden ayrılması ve tam bu sırada ablası Kısmet'ten yanına geleceğine dair bir telgraf alması *Üç Beş Kişi*'nin başlangıç noktasını oluşturur. Bu telgraf üzerine arkadaşı Ufuk'u aramak için Bostancı'ya giderken dolmuşta yol boyunca içine ve geçmişe yaptığı yolculuklar bir yana şehrin dokusunu, ülkenin sıkıyönetim altındaki durumunu da betimleyen değerlendirmeler yapar. Okuyucu bir yandan Selmin'e olan aşkını öğrenir bir yandan İstanbul'un o günkü dokusunu, sokağa çıkma yasakları altındaki sokakları, geç olmayan bir saatte Bağdat Caddesi'ndeki kapanmış pastaneleri, gündüzün curcunasından geriye hiçbir şey kalmamış sebze-meyvecilerin örtülerini çektiği alanları, dolmuşların, minübüslerin son seferlerini yaptığı Bostancı meydanlarını, yolları bile henüz tamamlanmamış yerlerde yükselen yeni yapıları Murat'ın dilinden okur.

İkinci bölümün anlatıcısı Kardelen'dir. Kısmet'in tek arkadaşı olan Kardelen, hayatı boyunca maddi zorluklarla mücadele etmiş, Ufuk ile devrim hareketin içinde yer almış ve gözaltına alındığı dönemde polisler tarafından tecavüze uğramış bir roman kişisidir. Eskişehir'in o günkü dokusuna Arçelik'ten, Beton'dan, atölyelerin her birinden çıkan işçilere, evleneceği Tahir ile ilk baş başa yürüyüşlerinde onlara baktığını söylerken değinir.

Üçüncü bölüm Murat'ın ablası Kısmet ve annesi Türkan Kaymazlı'ya sözün geçtiği bölümdür. Emin Sakarya, Türkan'ın babası hasta yatağındadır, Türkan ona bakmakta ve Kısmet de annesine yardım etmektedir. Ataerkil ve zengin bir ailenin kızı Türkan Kaymaz'ın sessiz, itaatkar kızı Kısmet'in Orhan ile sevgisiz bir evlilik yapması ve boşanma kararı vermesi bu bölümde anlatılır. Kısmet'in kardeşine telgrafı da bu kararının sonucudur. Kısmet ve Ufuk aslında içten içe birbirlerini sevmişlerdir önceden ama Kısmet'in kendi hayat kararlarını kendi verememesi yolunu Orhan'a çıkarmıştır. Türkan Kaymaz'ın hem baba hem eşinin zenginliği ve Eskişehir'in iktisadi yapısındaki önemli payları Kısmet'in şu cümleleri üzerinden okunur:

> Eskilerde babasının olan sinema, şimdi kocaman bir işhanı. Altı banka. Daha ötede Şehir Bank. Daha ötede makarna, bisküvi fabrikası, daha da ötede, artık kentin dışında çimento, beton... Hepsi baştan sona Saka Şirketi'nin. Ferit Sakarya-Türkân Kaymazlı. .. Bir ucundan da -artık Kısmet'in derdinden- Orhan. Yeter ki şu dedikodular bitsin, Kısmet'in bir kocası olsun. Önünde sonunda Orhan'ı çekip çevirecek kimse Ferit Sakarya değil mi!..[96]

[96] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 83.

Dördüncü bölümde söz Selmin'in annesi Neval Rıfatzade'ye geçer. "Saray artığı" olarak nitelendirilen Neval hanım ve iki kızı üzerinden İstanbul'un ve ülkenin değişimi, gücün el değiştirmesi izlenir. Neval hanım roman zamanında suları kesik evde, pis, kirli bir mutfakta, aşağıdan yukarıdan gelen kaba saba konuşma, müzik sesleri arasında, karafatma böceklerinin içinde kızı Belgin ile münakaşa ederken zihninde eski şaşalı günlerinin hatırası dönmektedir. Yazar bilinçakışı tekniğiyle Neval Hanım'a hezeyanlar şeklinde şu cümleleri kurdururken ülkedeki sermaye birikimini, fabrikalaşmayı ele verilir:

> Yatağında büzüşe büzüşe minicik kalmış: Selminciğim, ben makarna sevmioorum.. Enginar sevioorum. Her yan makarna, her yan pide, kebap.. uncular... Seni de o uncuların toy oğlu, zaten...Hep onun, onların fabrikalar... Hepsi onların olsun! .. Beni dövüoorlar Ferit beyciğim, beni dövüoorlar... Reca ederim, geliniz, reca edioorum..[97]

Beşinci bölüm üzerinde çok konuşulan, yazara çok sorulan, burjuvaziyi parlattığı iddiasıyla eleştirilen romanın başından beri de adı geçen Ferit Sakarya'ya ayrılmış bölümdür. Ankara'da bir haziran gecesi Ferit Sakarya, Azra, Gündüz, Ülker, Sedat, Asaf, Jale…Azra'ların evinde toplanırlar. Kuğulupark, Tunalı, Cinnah'tan, resimlerinden söz ederek zihnini aktaran Ülker'in "Bu hangi gökdelendi? Emek İşhanı mı, İş Bankası mı? Her geçen yıl, biri ötekinin önüne gerildi mi, şaşırıyorum"[98] cümlesi şehrin 80'deki dokusunu verir.

Ferit o akşam akademisyen arkadaşı Gündüz'e gündüz katıldığı toplantılarda, sıkıyönetimin yirmi ilde iki ay daha uzatılacağından, IMF'nin "Türk ekonomisini hayal kırıcı bulması"ndan sonra, parti başkanlarının sanki büsbütün sarsaklaştıklarından, son petrol zammının getirdiği yeni bir milyarlık yükten, İstanbul'da yıllık enflasyon oranı yüzde yüz otuz beş dolaylarında seyrederken, beri yanda Meclis'in hala bir cumhurbaşkanı seçememesinin, şimdi şu dışardaki giz dolu karanlık geceden çok daha karanlık günlere davetiye çıkarmak olduğundan; buna benzer günlük şeylerden söz açmak, onunla biraz da dertleşmek istemişti.[99]

Ferit Sakarya ülkenin iktisadi politikasını, serbest piyasa ekonomisi düzeninin kucağına atılmayı, Ortak Pazar'a girmeyi uygun bulmaz ve dönemin dokusunu şu sözleriyle ele verecektir:

---

[97] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 136.
[98] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 139.
[99] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 159.

> Avrupa ülkeleri bizi aralarına almış gibi yapacaklar. Ancak, bu kadar. Çünkü, Bay Friedman'ın kendine özgü birtakım önlemlerinden şimdiki halde bize düşecek pay yok. Eskişehir şekercileri, unculları, bisküvicileri, Adana pamukçuları, perdecileri, İstanbul gömlekçileri, montajcıları, tekstilcileri bunu anlamıyorlar. Bekledikleri ortaklıkta biz sadece Avrupa için, işlerine geldiği yerde, işlerine geldiği sürece bir pazar olacağız. Ortak mortak olmayacağız… Bu korkarım, yarasa yarasa, içeri silah sokmaya yarayacak. Yaradı bile. Bizimkiler orada kazandıkları dövizi neye çevireceklerdi? Neye çevirebilirlerdi? "Ortaklarımız" bize neyi sokuştururlarsa ona. Bizim işadamlarımızın İstanbul'da ürettikleri ne? Ortaklarımızın vazgeçemeyecekleri, ekonomileri dara düşünce, "Şunlar şunlar artık dursun, istemiyoruz," diyemeyecekleri şeyler mi? Dışsatıma kuyruk ve buyruk kulu olmaya değil, önce içerde ekonomik bir güç olmaya bakalım, diyorum. Yıllardır bunu söylüyorum. Kim dinler? En güzeli de, teşkilatlanmamış sermaye piyasasından olanların benim bu görüşlerime her zaman, "Tabii, beyimizin karnı Avrupa'ya tok," diye karşı çıkmaları. Bu kadar ucuz. Sinsi sinsi gülüyorlar. "Biz oralarda hiç yaşamadık, biraz da biz ölelim," diyorlar. Aşağılık duyguları... Ortak Pazar demek, onlar için İsviçre bankalarında paralarının olması demek. Zürih Havaalanı'nda biraz da onlar "işadamı" rolüne çıkacaklar. Yavaş yavaş gidiyorlar işte, gittiler. Yeşilköy'de, gördükleri itibarın oralarda beş paralık hükmü olmadığını gördüler, yine de... Bir "Serbest piyasa ekonomisi.." tutturmuşlar, hep bu. "Serbest piyasa ekonomisi." Allah cezalarını versin![100]

Yazsonu romanında yazar 70'li yılların sonuna ve 12 Eylül darbesinden açıkça söz etmese de dönemin gerginliğine yer verir. Romanın başkişisi Nevin oğlu Güney'i darbe ve kargaşa ortamında gencecik yaşında yitirmiş bir annedir. Bundan önce eşi Hasan ile ayrılmışlardır. Yazar ayrılmalarının önemli bir nedenini memur olarak çalışan Hasan'ın işten atılması ve üç ay boyunca işsiz gezmesine bağlayarak iktisadi bir zemine oturtmuştur.

Dar Zamanlar'ın üçüncü kitabı *Hayır'*da okuyucunun karşısına Aysel artık bir profesör olmuş, yaşlanmış ve yalnız haliyle çıkar. Araştırması için ödül almış ve onun için onur plaketi verilmek üzere ödül törenine davet edilmiştir. Bütün kitap ilk iki kitap gibi ana anlatı olarak bu törene gitme gitmeme kararı verdiği kısa süreyi zaman olarak alır. Yer yer törene gittiğini düşündürecek kurgusal hayallerini bilinçakışı ile anlatan Aysel'in bu son kitapta gerçekle bağlantısı biraz kopmuş Yenins adındaki (20 yaşında) hayali arkadaşıyla konuşmaları eserin önemli bir bölümünü kaplamıştır.

Eserin daha ilk sayfalarında "Aydın intiharları ve Geleceğin Başkaldırısı" isminde yeni bir çalışması hakkında bu araştırmayı neden yaptığını açıklarken ekonomik

[100] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 148.

güçsüzlüğün baskısı altında ezilerek canına kıyanlar ayrı bir konu onu ekonomistlere, psikiyatrlara ve politikacılara bırakalım demiştir. Bu sözü, yazarın iktisadın kalemine yön verdiğini bu eserinde de göreceğimize işaret eder. [101] Araştırmasını yakın bir zamanda tamamlayamayacağını açıklarken de kitlesel üretim döneminden Fordist ekonomik dönemlerden ürün farklılaştırılmasına gidildiği, zenginlerin farklı olma isteğinin karşılandığı yani postmodernist iktisadi zamanlara geçildiğini belirtir.

> Keşke size, araştırmamı yakın bir zamanda tamamlayabileceğimi söyleyebilseydim. Soruyorsunuz, belirtmek zorundayım, sonuç beni ürküttüğü için, zaman zaman böyle bir araştırmadan cayma eğilimleri göstermekteyim. Toplumlar nicedir geçmiş dinlere sığınmaya başladı. Yeni dinler, yeni inançlar üretimi zayıfladıkça, daha doğrusu bu üretim "kullan at" formülünün uygulatıcısı fabrikasyon üretimin bir dalı haline geldikçe, herhalde geçmiş dinlerin en eskilerine doğru bir sığınış da gözlemlenecek. Kalite mal arayanların, bir örnekliği sevmeyenlerin, geçmiş kültürlerde, ancak oralarda, dinlenecek bir müzik, tadacak bir tat, üstünde oturacakları bir koltuk peşinde olmaları gibi.[102]

Aysel'in bildirmesiyle oğlu Kerem ile yollarını birleştirebildiğini anladığımız Tezel'e ikinci eşi devrimci Oktay'ı haber verirken Aysel bu kez de devrimcilerin, solcuların da tüketim, zenginleşme furyasına kapılmalarını, bir dönemin en üst gerçeğinin, ölüm kalım meselelerinin bir sonraki dönemde anlamını yitirmesini gözler önüne sererek anlatır:

> Kısacası, Oktay'ınki de apayrı bir dünya. Şirketi gitgide büyüyormuş. Bir banka satın almış. Adı yaygın sinema oyuncuları ve milli mankenlerle gece kulüplerinde sık sık görülüyor. Pek de şık. Gazetelerin artan magazin sayfalarından edinebildiğim bilgiler bunlar. Sokaktaki vatandaşın hayatı kadar onunki de bize yabancı kaldı. İşte, aile ve mahalle dedikoduları bu kadar.[103]

Prof. Dr. Aysel Dereli'ye verilecek ödülün, Sosyal Bilim Onur Plaketi'nin haberi gazetede savaş, hastalık, cinayet, yangın, sel baskınları, trafik kazaları, yeni keşifler, batan şirketler, çıkan şirketler, iç anlaşmalar, dış anlaşmalar, NATO, DPT, ODTÜ, YÖK, haberleriyle birlikte yer alır.

Aysel'in mahkemesinden bir kesit Aysel'in üç kitapta anlatılan hayata, hayatına bakışını özetler ve kitabın adını da açıklar niteliktedir. Bütün toplumsal ve siyasi sıkıntıların ardında ekonomik olgular bulunduğunu daha önce defalarca yineleyen Ağaoğlu'nun Aysel'in ardındaki sözleri bu açıdan bir manifesto niteliği taşır:

---

[101] Adalet Ağaoğlu, *Hayır*, Everest Yayınları, İstanbul 2014. s. 12.
[102] Adalet Ağaoğlu, *Hayır*, s. 23-24.
[103] Adalet Ağaoğlu, *Hayır*, s. 27.

Bir varmış, bir yokmuş, zamanın birinde bir ülke varmış ...

Evet, herhalde artık böyle, bir masal gibi başlamak gerekiyor. Hukukun içindeki mantığın dışına çıkıldığı bir yer ve dönem başka nasıl anlatılır? Fakat, bugün bize masal gibi gelse de, gelecekteki insanlara büsbütün masal gibi görünecek olsa da, bu çağda, bugün, burada yaşananlar masal değil. Bir masal akıldışılığında olup biten her şey gerçek. Bir Ortaçağ zorbalığında yaşanan her şey gerçek.

Bu ülkede yine bir asker darbesinin olduğu, sıkıyönetimce binlerce insanın tutukevlerine tıkıldığı, henüz dava bile açılmadan haklarında yasaların biçebileceğinden öte cezalar biçildiği, onların çeşitli işkencelere uğratıldıkları, bazılarının ortadan kaybolduğu, bazılarının sakat kaldığı, hatta üstlerine yüklenen görevlerin çokluğu ve ağırlığı altında ezilen birçok emir kulunun, yeterince robotlaşmamış bir yığın işkencecinin de ya delirdiği, ya intihar ettiği bir gerçek.

Bütün bunlar, Anayasa'yı tağyir, tadil ve tebdil suçlamalarıyla oluyor. Ama bütün bunlar da, sizler Anayasa'yı tağyir, tadil ve tebdil eylediğiniz için olabiliyor. Dünkü Anayasa'nın suç saymadığı şeyleri bugün sizler, kendi kesip biçtiğiniz yasalara göre suçlu kılıyorsunuz. Olmayan bir yasaya dayanarak hem suç, hem ceza biçiyorsunuz."

Yalan bir yasanın yalan Başkanı, Başbakanı, Meclis üyeleri!

Hepiniz aşağı, hepiniz aşağı!

Bu ülkenin bütün insanları!

Ortada sıkıyönetim yasalarıyla ziyana uğramış tek kişi kalmayana dek sizleri, hep birlikte bu yalan yönetimin bütün buyruklarına, "Hayır!" demeye çağırıyorum. Tarih önünde gerçekten suçlu olmak istemiyorsak, sırtımıza zorla binmiş olanların kendi kendilerine yaptıkları bütün uygulamalara, "Hayır!" diyelim. Üstlerine oturdukları omuzlarımızı altlarından çekelim.

"Hayır!" diyelim.

İşte ben diyorum: "Hayır!"

Katılınız: "Hayır!"

Prof. Dr. Aysel Dereli[104]

Hayır'da zamanın kişiler üzerindeki işleyişi anlatılırken ekonomik tablonun nasıl değiştiğine de değinilir:

> Ayşen çoktan boşanmış tümgeneral emekli olmuş, Kalender'de dinleniyor. İlhan Dereli, kendine yeni iş alanları bulmuş, kah Londra'da, kah Cenevre'de. Yanında da ara sıra emekli Albay, Kore Kahramanı Ertürk. -İlhan'ın, bu adamdan hiç hoşlanmazken, yanından neden ayırmadığı da anlaşılır şey değil! Ne onunla, ne de onsuz olabilen bir hali var. Gençlerin boşanması, ailelerin kopuşu falan emekli Albay'ı hiç etkilememiş görünüyor. O kadar bağlı bulunduğu eniştesi Tümgeneral Hayrettin Özkan'ı otuz ağustoslarda bile görmeye gitmiyormuş .. . Artık başka generaller .. . Artık başka bir üniversite ... Artık başka işadamları.[105]

[104] Adalet Ağaoğlu, *Hayır*, s. 55-56.
[105] Adalet Ağaoğlu, *Hayır*, s. 68.

Aysel, "Nükleer Çağın Değerleri" konusundaki çalışmasını anlatmak üzere kafasında ordunun varlık nedenini sorgulayan bir sunum tasarlarken iki hafta önce Belediye'nin açtığı geniş çukurun hala kapatılmamış olması üzerine verdiği örnekler belediyecilik, yönetim eleştirisi okunabilir. Şehrin dokusunu, insanların ekonomik amaçlarını şu sözlerle verir:

> Şimdi daha somut örneklerden söz açalım. Günlük yaşamımıza bakalım. Sabah kalktınız, soluk soluğa işinize, okulunuza falan yetişmeye çalışıyorsunuz. Bir amaç için. Ekmek parası, kentteki evinizden sonra deniz kıyısında da bir yazlık sahibi olmak, diploma alıp doktor çıkmak vesaire. O an'da önünüzde, hepinizi birden içine alıp yutacak bir çukurla karşılaşsanız ne yaparsınız? Ya geri döner, ya henüz çukura düşmemişseniz, bunun kapatılmasını kendinize ilk amaç edinirsiniz. Kafanızda biraz önce önem taşıyan değerler değişmiştir... Daha iyi bir örnek: Bütangaz patlaması. Onca emek, para, gaz servisine onca ricayla çocuklarınıza sıcak bir çorba içirebilmek üzere getirtilmiş gaz tüpünün patlaması…[106]

1980 darbesi sonrası Aysel işinden uzaklaştırılmıştır. İki yıl sonra ise alanında yaptığı ses getiren çalışmalarla döner. Aysel'e verilecek ödülün Bilim Hizmet Kurulu Seçici Üyeleri de dönemin iktisadi ve siyasi konjonktürünün roman kişilerinin değişim seyrini göstermesi açıdan önemlidir. Dekan Prof. Dr. İhsan Türközü Aysel'in uzaklaştırılması yönündeki senato kararını Aysel'e bildirirken bundan gizli bir sevinç duymuştur. Ayşen'in boşandığı Ercan Özkan EL-BAHR Bankası Kültür Vakfı danışmanı olarak, Doç. Dr. Zehra Sezer, Ömer'in eski devrimci öğrencisi, Tezel'in resimlerini yeterince devrimci bulmayarak ona tokat atan, Zehra gibi önceki kitaplardan bilinen kişilerin yanında Aysel'in ironik bir şekilde tanıttığı kişiler vardır:

> İlkay Sarıgöl. AÜ-HAÜ Sosyal Bilimler Bölümü doçentlerinden. Herkesler üniversiteden uzaklaştırılırken o direndi, sakal kesmesi gerekiyorsa, kesti. O, "Galileo tutumunda haklıdır" diyenler yanında yeraldı. Tam bir bilim adamı. Yararı da gün gibi ortada işte. Plaketin bana verilmesinde büyük katkısı olmuştur herhalde. Sarıgöl, sosyal demokrat eğilimli olduğunu da pek gizlemedi canım. O kadarına izin var. Eh, denge fena kurulmamış. Her eğilimin temsilcisi yok elbet, ama sonuncu üye, TDK emeklisi Günay Eren'i de işin içine katınca hem milli, hem demokratik, hem resmi, hem özerk bir kurul işte.[107]

1980 darbesi romanda önemli bir arka plan olarak yerini alır. Aysel bu dönemde işinden uzaklaştırılırsa da geri dönüşünü alanında yaptığı çalışmalarla yapar. Ancak aynı Aysel'in artık sol ayağı aksamaktadır. Ferda Atlı'ya göre sol ayağının aksamasının nedenini sol kesime verdiği emeğin onu yorduğunu ve boşa çabalarını yansıttığını

[106] Adalet Ağaoğlu, *Hayır*, s. 95.
[107] Adalet Ağaoğlu, *Hayır*, s. 117-118.

düşünür. Dönemin solunun ilerleyişindeki büyük sorunlar, 12 Mart ve 12 Eylül darbelerinin sola karşı tutumu onun aksamasına, ilerleyememesine neden olur. [108]

Aysel kafasından, konferansında nükleer çağın değerleri üstüne söyleyeceklerini geçirirken nükleer silahların insan türüne toplu yıkımın programı olduğunu, bunun dünyanın tüm dengesini, insanın varoluşsal anlamını değiştireceğini, orduların varlık nedeninin biteceğini, orduların varlığını gerekli görmek insanlığın maddi ve manevi gücünün yarısını "hiç"e yatırmak demek olduğunu, bunun da insan olarak yaşadığımız süre boyunca, daha kötü beslenmemiz, daha kötü ısınmamız, daha kötü sağlık koşullarıyla yarı yaşar bir hale gelmemizi beraberinde getireceğini söylemeyi tasarlar ve yeni çağ için gelecek tasavvurunu ordunun varlığına ve gücüne ihtiyacı iktisadi nedenler üzerinden karşı çıkarak gerçekleştirir.

> Bu "hiç" uğruna, bizleri yok edecek güçlerin ekmeğindeki yağı kalınlaştırmak demektir. Çağımızda bizler, silahlanmayı isteyerek değil, çağdışı kaldığını çoktan görmemiz gereken bu silahlanmayı reddederek daha iyi korunabiliriz, geleceğimizi de çok daha iyi koruyabiliriz. Ordular, ülkelerini savunmak mı istiyor? Gerçekten bunu istiyorsa, tank, tüfek, uçak, bomba anlamında bir silahlanmaya, üretime hiçbir katkısı bulunmayan kadrolar beslemeye karşı olmalıdır. Hayatımızı en basit anlamda özgürce yaşayabilmemiz için, nükleer çağ insanının üstünde durabileceği yeni değerlerden biri, bu anlayış olmalı.[109]

1987-2001 dönemi iktisadi ve siyasi dalgalanmalar ile geçerken, 12 Eylül 1980 sonrası yaşanan sağ ve sol ayrımı siyasi istikrarsızlıkları artırmış, ülke 2002 yılına kadar sık sık değişen koalisyon hükümetlerince yönetilmiştir. Ekonomide çözümlerin ertelenmesi yolu ile atılan adımlar birden çok krizin yaşanmasına neden olmuş, gerçekçi önlemler alınmasından ziyade büyümemesi istenerek hareket edilmiştir.[110]

Adalet Ağaoğlu daha sonra yazdığı romanlarda 1930-1980 arasında olduğu gibi bir devamlılık içerecek şekilde iktisadi doku ve politikaları konu edinmemiştir. Yazarın 1973'te yayımladığı ilk romanı olan *Ölmeye Yatmak*'tan başlayarak şimdiye kadar kaleme aldığı bütün romanlarında Adalet Ağaoğlu'nun en önemli roman sorunlarından birinin "zaman" olduğunu belirten Mustafa Apaydın *Dar Zamanlar Üçlemesi*'nin modernist romanla ilişkilendirilecek şekilde bir zaman

[108] Ferda Atlı, *Siyasal Düşünceler Bakımından Adalet Ağaoğlu Romanları*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 201, s. 141.
[109] Adalet Ağaoğlu, *Hayır*, s. 93
[110] Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, s.* 231

kullanımına dikkat çeker. [111] Bununla birlikte gerçeklikten kopmamış ve zamanın izlerini, dönemlerin değişen iktisadi koşul ve politikalarını romanlarında süreklilik çizgisini takip edecek şekilde ele almıştır.

2.3. Roman Kişilerinin İktisadi Açıdan Durdukları Yer

Adalet Ağaoğlu roman kişilerini iktisadi sınıfları işaret edecek şekilde seçmiştir. *Ölmeye Yatmak*'ın açılış sahnesi çocukların sahnelediği meslekler oyunu bu bağlantıyı kuracak şekilde işlenmiştir.

2.3.1. Aydın Sınıfı

Dar Zamanlar serisinin en önemli roman kişisi, *Ölmeye Yatmak* ve *Hayır'*ın anlatıcısı *Bir Düğün Gecesi*'nin ise kendisi hiç söz almadığı halde tüm romanda arkadan varlığının hissedildiği roman kişisi Aysel, zor koşullarla da olsa, babasının abisinin baskıları bir yandan Cumhuriyet kızı olmanın gerekliliklerini sürekli üzerinde hissetmesinin verdiği sıkışmışlık hissi öte yandan onu sıkıştırsa da okumuş, düşünmüş, kafa yormuş, yazmış, bu alanlarda çalışmış bir kadın olarak okuyucunun karşısına çıkar. *Ölmeye Yatmak*'ta otel odasında doçent, *Hayır*'da ise bir profesördür. Alanı sosyolojidir ve iktisadi olaylar, olgular üzerinde uzun mesailer harcar.

Okuyucu *Ölmeye Yatmak*'ta Aysel'in devrimci olma yolunu, Ruhi Su'dan türküler, Nazım Hikmet'ten şiirler okumayı sevdiğini, bir doçent olarak öğrencisi Engin ile yolunun nasıl kesiştiğini, kadın olmasını bunca gölgede bırakmasından duyduğu hoşnutsuzluğunu, günlük telaşelerinin akademik ve entelektüel yaşamıyla birlikte sayıp döküldüğü cümlelerden öğrenir. İşlerinin arasında eşi Ömer'in Türkiye ekonomisi üzerine raporlarını düzenlemeyi de ekler ki bu yine Ağaoğlu'nun iktisada ilgisi üzerinden okunabilir. Ömer'in alanının iktisat olması ve Aysel'in sosyoloji okuması ancak öğrencileriyle milli gelir dağılımını konuşması da dikkate değer bulgulardır.

Sınıfta ders anlatırken Rus toplumundan, köleliğin kalkması ve sosyal reformlardan duyduğu umutlardan, Gogol'dan, Çehov'dan, işçi sınıfının umdukları gibi olmayışından aydınlara uzaklığından yola çıkan Aysel İşçi Partisinin mitinglerinde işçiden daha çok memur, öğrenci, öğretmen, yazar olmasına rağmen neden en çok işçiyi sevdiğini sorgular. Engin'in de fabrikalardan gelen yanı çekmiştir onu kendine. Engin'in öğrenci odasındaki kitaplarını hatırlar Aysel. Karl Marx *Kapital,* Oscar Lange

[111] Mustafa Apaydın, "Adalet Ağaoğlu'nun Dar Zamanlar Üçlemesinde Zaman Kurgusu Üzerinde Bazı Değerlendirmeler" *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2006, s.17-38

Sosyalizmin Yeni Meseleleri ve Sosyalizmin Ekonomi Teorisi gibi iktisat kitapları vardır. Aysel bir aydın olarak Anadolu'yu görmeden Paris'e gitmişken Engin uzun ve kötü yolculuklarla tanımıştır bütün Anadolu'yu bu onu etkiler. Adalet Ağaoğlu'nun Aysel üzerinden aydının Engin gibi birine bakışında toplumun alt tabakalarıyla kaynaşmış ideal bir aydın tipi arzuladığını görürüz. Hatta *Ölmeye Yatmak*'ta Engin ile kurduğu ilişkiden dolayı kendisini sorgulayıp otel odasında ölmeye yatan Aysel'in bunu eşi Ömer'e söylemesine rağmen Ömer'in bile Engin'i sevdiğini, dostane bir ilişki kurdukları *Bir Düğün Gecesi*'nde belirtilir ki bunun da yazarın aynı arzusundan kaynaklandığı söylenebilir.

Aysel otel odasında uyur uyanık bir düş görür ve aslında bu Aysel'in sıkışmışlığını yansıtır. Düşünde profesörlük tezini sunacağını görür ve tezinin konusu bu tezin konusu ile ilişkilidir: Türkiye'nin nasıl kurtulup kalkınacağı… Atatürk tezini sorduğunda ülkeyi kalkındırıp kurtaracak kesin formülü bir türlü bulamaz, formülün küçücük bir kağıtta önlüğünün cebinde olduğunu sanmaktadır oysa. Getir tezini diyerek sıkıştırıldığında profesörlerin önüne dolma koyar tez diye. Fark edince bunu çok utanır en çok da Atatürk'ten utanır. Atatürk sandığı kişi avcı olur ve boynundaki tilkiyi vurmak isterken Aysel canlı değil o müsamere kürkü demek istese de sesi çıkmaz. Vuruldum vurulacağım derken uyanır. Okul, Atatürk, müsamere… Aysel hep oraya döner.

Aysel'in çalışmaları, *Hayır*'da kafa yormaları insan üzerinedir. Sosyoloji temelli, iktisat bağlantılı olarak boş zaman, nükleer çağın gerekleri, ordunun varlığının sorgulanması, aydın intiharları gibi konular üzerinde çalışır. Yazar Aysel'in Yenins diye adlandırdığı yirmili yaşlarındaki hayali arkadaşıyla konuşmaları üzerinden bir kişilik bölünmesi yaşatarak çok alışılmadık bir yabancılaşma örneği sunar.

Ömer Aysel asistanken tanıştığı hocasıdır ve onunla evlenir. O da Mülkiyelidir ve alanı iktisattır. İkisinin de devrimci olması onları birleştirir. Aysel Mülkiye üçüncü sınıftayken Ömer aynı fakültede asistanken tanırlar birbirlerini. Aysel'in ülkenin Amerikan hegemonyasına teslim edildiği sıralardaki kafa karışıklığında birleşir yolu asistan Ömer ile. Özgürlük, eşitlik, demokrasi, cumhuriyet, Atatürk derken ve kendisini Ali'nin yanında Aydın'ın yanında durmadığı için suçlarken tanışmalarının iktisat temelli olmasını tercih etmiştir Ağaoğlu. Aysel'in ifadesiyle:

> Biz, Beethoven senfonilerini dinledik. Son senfonide koro, "Hep insanlar kardeş olun!" diye haykırırken Ömer'le ben gururla ellerimizi birbirine kenetliyorduk. Yanaklarımız al al. İlericiliğimiz, Atatürk devrimciliğimiz Beethoven'e, oradan da barış ve kardeşlik

> düşüncesine kadar uzanmıştı işte. İşte, en sonunda, Cumhuriyet'in bir erkek ve kızı olarak elele, yanyana pembe ufuklara ulaşmış oluyorduk. .. Ben Mülkiye üçüncü sınıfta. O aynı fakültede ünlü bir profesörün gencecik asistanı. İkimiz de Fransızca biliyoruz hem ve Beethoven'in bütün senfonileri de ezberimizde nerdeyse. Atatürk başımızın üstünden bize bakıyor. Göğsü kabarıyor.[112]

Ömer DPT'de planlama uzmanı olarak çalışmaktayken sistemin adamı olamamasından ve aykırı düşüncelerinden dolayı oradan ayrılmak zorunda kalır.

Ömer ile Aysel'in olay ve olgulara bakışları farklıdır. *Bir Düğün Gecesi*'nde daha derin verilecek bu farklılığın sonu *Hayır*'da boşanma ile sonuçlanacaktır. Aysel daha erken bir dönemde *Ölmeye Yatmak*'ta ise bunu şöyle ifade eder:

> Ömer ayrı bir uçakla Erzurum'a gitti. DPT, uzmanını yeni bir araştırmaya gönderiyor. Getirdiği verilerden hoşlanmayacak, biliyoruz. Kocam tam bir bilim adamı. Bu kadar incelmiş bir bilim adamı olması bazen kızdırıyor beni. İspatlanması gerekli hiçbir şeyi ispatlamadan yerini, tavrını almıyor. Oysa bugün artık acele yerimizi ve tavrımızı almamız gerekiyor. Hemen, hemen!.. Acaba öyle mi? Yoksa daha çok, daha çok araştırmalar mı gerekiyor? Bilimsel kuşkuculuğu en çok duymamız gereken gün bugün mü yoksa? Ömer'in soğukkanlı bilimciliği yine de günün kaynaşan heyecanı ortasında fazla soylu kalıyor. İşte Engin'in tam, "Sizler düşünürsünüz, biz yaparız" dediği adam! İyi ama, Ömer'i doğru bulmuyor muyum? Doğru bulmuyorsam neden kendime bir milyon soru soruyorum? Kuşkuculuğuma mı güvenim yoktu acaba?[113]

Ömer sözü anlatıcı olarak üstlendiği *Bir Düğün Gecesi*'nde kendisini acımasızca eleştirirken *iktisatçı artığı* [114]der ve bilinç akışı iktisat üzerinden şöyle işler:

> Çok güzel Ömer. Bak, kafan artık ne değişik konularla uğraşıyor. Kendini ekonomiden, bilimden boşalttın. Bir torba iyi seçilmiş deniz çakılı. Topla topla, ne yapacaktın? Bir mozaik. Sonunda torbayı alırsın. İşte böyle tepenaşağı getirirsin. Bir deniz kıyısına bile değil, bir çöplüğün yanma boşaltı verirsin. İyice bir silkelersin torbayı. Oh, sen sağ - ben selamet! Özel Kalkınma Mantığı. Bağımlı Ekonominin Sınıfsal Temeli. Türkiye'nin Devletçi Kapitalizmi ... Güzel seçilmiş deniz çakılların senin. Bunların özenle ayıklanması, ayrıştırılması. Sen ayrıştır. Sulandıkça güzelleşen bir mozaik kimin nesine? Ortalıkta kol gezen vebaya, o durmadan çoğalan kuşkuya seni de kurban istemek varken. Daha neler! Bu yaşta, istesen de boşaltamayacağın kafanlasen kendine üzülemezsin bile! En iyisi döndür başını. PierreLoti'ye bak. Ona sırtını dayamış şangırtılı kadına ... ZatenTezel de sana bakınıp duruyor: Al şunları başımdan! İmdat[115]

[112] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 349.
[113] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 346.
[114] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 110.
[115] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 112.

Ayşen'in arkadaşı, devrimcilikten hapse giren Gül'ün babası düğünde Ömer'e tarımdaki fiyat artışlarının kimin işine yaradığını çok iyi anlattığı Özel Kalkınma Mantığı adlı çalışmasını takdir ettiğini söyler ama Ömer sanki bu çalışmaları çok geride bırakmış hatta kendisi yapmamış gibi hisseder, dönem onu da yabancılaştırmıştır. [116]

Aydın Aysel'in ilkokul arkadaşıdır. Hangi sınıfa gireceğine pek karar verememiştir. *Ölmeye Yatmak*'ta geriye dönüş ikinci bir kaynak olarak kaymakamın oğlu Aydın'ın günlükleri ile uygulanır. Romanın bütününde Aydın'ın defterleri bu işlevde önemli bir rol oynayacaktır. Kaymakamın oğlu olarak ilkokulda Aysel ile birlikte Ankara'nın kasabasında meslekler oyununda oynayan Aydın ortaokulu okumak üzere İstanbul'a Galatasaray'a gider ki *bütün iyi aile çocukları orada okumaktadır.* Aydın sınıfsal açıdan üstünlüğünün farkındadır ve bunu çok önemsemektedir. Günlüğünde ilkokuldaki öteki çocukların köylü, pis, bitli olduğunu söyleyerek, Fransızcaya çok fazla önem vererek gösterir bunu. Adalet Ağaoğlu Tanzimat'tan beri Türk aydınının en önemli sorunu olan Batılılaşmayı ve aslında Batılılaşamamayı en çok Aydın üzerinden anlatIr okuyucuya. Aysel otel odasında özgür bir Türk kadını olduğunu bir türlü kanıtlayamadığı Aydın'ı çağırmak çağırmamak arasında gidip gelir.

Okur Aydın'ın günlüklerinden bir Galatasaray Lisesi öğrencisi olarak Fransızları daha çok sevdiğini ama bir çocuğun kendi seçtiğini sevemeyeceğini Almanların yanında olması gerektiğini hissedişini ve Atatürk çocuğu olma meselesini hep Aysel üzerinden değerlendirişini okuyucu otel odasındaki saatin 7.42 olduğu dördüncü bölümün paralelinde. Aydın'a göre Türkiye'nin muasır medeniyet seviyesine çıkmasının yolu Aysel'in Batılı olmasından, aslında kendisini Aydın'a teslim etmesinden geçer. Alman yengesinin ve amcasının Almanya'dan kışlık manto göndereceği savcının kızı Sevil'in değil Aysel'in ille de Aysel'in… Galatasaray'ın orta kısmını bitirdikten sonra babası Ankara'ya tayin olduğu için Gazi Lisesine devam etmek zorunda kalan Aydın'ın gözünden İstanbul'un Ankara ile ekonomik ve toplumsal farklarına yer verilir. Gazi Lisesindeki arkadaşlarının yarısının köyden, kasabadan geldiğini, Galatasaray'dan farklı olduğunu belirten Aydın bir yandan da Gazi Lisesinde İsmet İnönü'nün oğlu Erdal başta olmak üzere, vekil çocuklarının da olduğunu belirterek heterojen yapıya dikkat çeker. Hatta annesinin babasını vali muavinliğine terfi ettirmek için Erdal'a söylemesini istemesi Aydın'ı kızdırır. Aydın'ı bir şey daha kızdırır, çalışkanlığını öven öğretmene

[116] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 108.

Namık'ın bizim de rahat bir evimiz olsa biz de çalışkan olurduk demesi. Yani bu bölüm Ağaoğlu'nun yine iktisadi sınıf farklılıklarına dikkat çektiği bölümdür.

Ölmeye Yatmak'ın sonlarına doğru Aysel'in zihni bozulurken düşünce geçişleri ve bilinç akışı hezeyan gibi olmaya başlamışken Semiha derken çorabının kaçtığına geçmekte, bu karışıklıkta bir de sözü NATO'ya, Ortak Pazar'a getirmekte, iktisadi fonu da böylelikle çizmektedir. Aydın'ı çağırmak aklının hep bir köşesindedir, neden Aydın? Bütün hesaplaşmasını onun üzerinden görmek istemektedir. Aslında Cumhuriyet'in ve Dündar öğretmenin yetiştirmek istediği kadın ve erkek resmine en çok uyan da Aysel ve Aydın'dır denebilir. Aysel, iktisadi bölüşüme "Sende olanı paylaş demiş" hem Marx hem Hazreti Muhammed diyerek de farklı bir iktisadi açılım gerçekleştirmiştir.[117]

Bir Düğün Gecesi'nde ise Tezel Aydın'ı sol tacirlerden olarak tanımlamıştır. Tezel karşımıza intihar etmeyecekse içecek bir nihilist ressam olarak çıkar *Bir Düğün Gecesi*'nde. Okuyucu onu *Ölmeye Yatmak*'ta Aysel'in tanıttığı kadar tanırken *Bir Düğün Gecesi*'nin önemli bir anlatıcısıdır. Doğumu İstanbul sıkıyönetimiyle birlikte verilen Tezel, Dereli ailesinin tekne kazıntısı ressamdır. Sanatçı olması bu tezde aydın sınıfında değerlendirilme sebebidir. *Bir Düğün Gecesi*'nde ilk bölümün ikinci anlatıcısı Tezel düğüne gelmek üzere yaptığı otobüs yolculuğunu anlatır ve oradan da kendi geçmişine yol alır. Ankara'dan Aysel'in destekleriyle Akademi eğitimi için büyük umutlarla İstanbul'a gelen Tezel, sol gençlik hareketlerine katılmış eski bir eylemcidir. İki eşini de Aysel ve Ömer'in bu çevredeki iyi adları ile bulduğunu söyler boş vermişliğiyle birlikte acısını yansıtan cümleleriyle.

İlk eşi bir oyuncu, ikinci ve çocuğunun babası ise ailesi zengin bir devrimcidir. İkisini de Aysel ve Ömer'in devrimci çevreleri nedeniyle bulduğunu ifade eder. Tezel kendi hakkında detaylar verir *Bir Düğün Gecesi*'nde, nihilizme doğru neden gittiğini biraz anlar okuyucu. Çocuğunu kayınvalidesine bırakıp "Amerika defol" demeye gitmesi onu alttan alta incitir. Ömer'in öğrencisi Zehra'nın resimlerini yeterince devrimci bulmayıp yüzüne tükürmesi ise bir kırılma noktası olur sanatçı için:

> Bakın, bu barut rengini her yerde barut kokusu duyduğum için böyle boyuyorum. İçine kan kırmızısı sızmış bu barut rengini, bakın bu şafak rengi, şafak rengi nasıl önü açık, önü açık engin bir turunculukla, bir morlukla örtüyor bakın. .. Ve şu çiçek,bakın, bakın, nasıl şafak rengi. Uzaktan uzağa büyüyüp geliyor, çok uzakta daha, yine de ayırdedilebiliyor, yine de o renkle canlandığını, dirildiğini, o renge kendi renginden de renk kattığını nasıl söylüyor,

[117] Adalet Ağaoğlu, Ölmeye Yatmak, s. 308.

> söylüyor değil mi ve hepsini hep dirençli olmak, yaşamak için ayakta durmak, hep güçlü kalmak zorundaki insanın hüznü, o güzel, saygın hüznü nasıl sarıp sarmalıyor, çünkü hüzün.. "Boyayacaksanız bir şeyler, hiç değil işçilerimizi anlatın; onların ezilmişliğini. Sömürüyü anlatın, sömürüyü! .."
>
> Bu ne biçim buyruk? Bunlar benim beklediklerim mi gerçekten?[118]

Tezel'in İlhan'dan gördüğü şiddet, devran dönünce, Aysel ile Ömer gözden düşünce ilk eşinden oyuncu adamdan gördüğü şiddet onu nihilizme götüren yoldaki taşlar olur. Burjuva, profesyonel devrim, hapse girmeler, çıkmalar hepsi Tezel'in zihninde önemini yitirir. İlk eşi oyuncu Memoş'un (Mehmet) Bonn'a kaçtıktan sonra abisi İlhan'dan yardım istemesi için Tezel'e yazdığını ve Tezel'in ona karşı hiç saygısının kalmayışını okur okuyucu. Aysel'in gitmediği düğüne Tezel'in istemeden de olsa gitmesi aslında onun yaptığı hiçbir şeyi önemseyerek yapmamasından ileri gelir.

Hayır'da ise Tezel'in yalnızca adı geçer, okuyucu oğluyla yaşamını birleştirmiş, istediği gibi resim yapmakta olduğunu ve birtakım çelişkilerini çözdüğünü anlar.

İlhan gibilerin kazancının, zenginliğinin yanında ressam Tezel'in sanat değeri yüksek resimlerinden para kazanamaması, yaşamını ancak devam ettirebilmesi; Aysel ve Ömer'in de işten çıkmaları, girmeleri ile kendilerini ancak idare edecek gelire sahip olması aydın sınıfının ülkede değerinin bilinmediğini yansıtır.

Yazsonu romanında yer alan ilk kurmacanın anlatıcısı konumundaki yazar ve ikinci kurmacanın kahramanı Nevin, aydın sınıfına dahil edilebilir. Üstkurmacada kentli tatil için motele gelen Yazar eleştirel tavrıyla öne çıkar. Ancak Nevin, Hasan ile olan ilişkilerindeki ve köylü Hatice karşısındaki üstenci tavrı nedeniyle yarı aydın olarak nitelendirilebilir ki entelektüel yönü *Dar Zamanlar* aydınları Aysel, Aydın, Ömer gibi kişiler kadar geniş olarak verilmez. Nevin, Meriç ile kurduğu diyalogda kendi üzerinden bir aydın eleştirisi yapar. Aydının yetersizliklerini ortaya koyar.

> Ne olsa yandaki Hatce değiliz. Bilinçliyiz. Ama işte yazık ki fazla bilinçli değiliz. Yarı bilinçliyiz. Bildiklerimizden bilebildiklerimizden bile uzaklaşacak, onlardan kaçacak kadar. (…) ne yaşamın ta içinde ne tam dışında olduğumuzdan, yaşam bilincimiz de ne tam karanlıklarda ne gerçek aydınlıklarda olduğundan o yaşama karşı bir suçluluk duyuyoruz. Ah bir bilebilsek! Bir bilebilsek!.. Yarı bilincimiz ne başımız dik tutmaya yetiyor ne indirmeye.[119]

[118] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 45.
[119] Adalet Ağaoğlu, *Yazsonu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s. 244

Üç Beş Kişi'nin Ferit Sakarya'sı burjuva sınıfında ele alınmıştır ancak burada şunu belirtmek yerinde olacaktır. Adalet Ağaoğlu'nun burjuvayı ve sağ kesimi parlattığı iddiasıyla yer yer eleştirildiği Ferit Sakarya ülkenin milli ekonomisi üzerine çabalayan eğitimli, mizah yönü gelişmiş ama aynı zamanda kendini gerçekçi olarak niteler ve aydın yönü ile de öne çıkar. Buna Zafer Altürk de sermaye sahibi olması, ailesinin soylu ve varlıklı olmasından öte bireysel özelliklerinin onu aydınca düşünmeye yönlendirdiğini savunarak tezinde yer vermiştir:

> Sakarya, düşüncelerini resmi çevrelerde ve arkadaş çevrelerinde dile getirmekten çekinmeyen biridir. Arkadaşları da eğitimli, akademisyenlerden oluşur. Ankara'da arkadaşlarıyla toplandıkları gece Ferit Sakarya, arkadaşlarının korkmuş, sinmiş, geri çekilmiş hallerini gördüğünde toplumun bu öncü insanları, onu derinden etkiler:[120]

> Ölümden başka bir şey düşleyemez olmuş bunlar… hep uzaktan… hayatın içine girmeksizin…. (…) değeri bilinmemiş, hakkı verilmemiş aydınlar! O hakkı almaktan nasıl böyle kökünden cayılabilir? Yüzyıllardır buna gerçek bir çaba harcanmamışken, çelik çomak oynar gibi aydın olma kavramıyla oynanmışken; bir rolü yerine getirir gibi…(…).[121]

Akademisyen Sedat ile Ferit Sakarya arasında yaşanan diyalogda ve Sedat'ın bilinçakışında kendi özeleştirisi ve diğer aydınları kapsayan eleştirisi, dönemin aydınını ve Ferit Sakarya'dan farklı olarak halktan uzak ve kopuk oluşlarını işaret eder.

Romantik Bir Viyana Yazı'nın Kamil Öğretmeni de aydın sayılabilecek özellikleri, düşünüş sistematiği olan bir roman ana öznesidir ancak bu çalışmada memur sınıfı altında işlenmiştir.

*Dert Dinleme Uzmanı'*nın dördüncü ve sonuncusu olduğu *Dar Zamanlar* serisinin tüm kitaplarında yazar intiharın eşiğine gelmiş aydınlardan söz eder demek yanlış olmaz ancak bu aydınlar kendilerini bir şeylere tutunmaya zorlarlar. Adalet Ağaoğlu roman kişilerinin intiharını kaçış olarak görmez. Ancak *Dert Dinleme Uzmanı*'nda diğer romanlardaki intihar aşamasındaki karakterlerden farklı olarak bir aydının intihar ettiği anlatıcı tarafından söylenir. Bu eserle aydın insanın intiharı ilk defa doğrudan verilmiş olur. Ağaoğlu'nun düşünce intiharı olarak ifade ettiği durum somut olarak bedensel yok oluşu son romanında getirmiştir.

Adalet Ağaoğlu'nun roman karakterlerinin intihara meyilli olmalarında, onların aydın duyarlılıklarının etkisiyle toplumla uzlaşamamalarının daha çok da iktisadi sınıf

[120] Zafer Altürk, *Adalet Ağaoğlu'nun Romanlarında Modernist Unsurlar*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2019, s.114.
[121] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 246.

farklılıklarının toplumu ayrıştırmasından duydukları rahatsızlığın da payı olduğu söylenebilir. Güçlünün güçsüzü ezmesinden duyduğu rahatsızlığı en net biçimde *Dert Dinleme Uzmanı*'nın Editör'ü şöyle dile getirmiştir:

> Kim bilir belki de kendimizden yek parmak aşağıdakiler beni hiyerarşi düşkünlerinden biri sanmasın diye, kendilerini küçük gördüğüm zehabına kapılmasınlar diye taksilerde hiç arkaya yan gelip oturarak çek şuraya, git buraya, kaç paraya, yok paraya'cıların borçlarını ödeyecekmişim gibi, hep şoförün yanı başında oturmayı huy edinmişimdir.[122]

Aydın ile halkın kopukluğu serinin öteki kitaplarında da yer alırken *Dert Dinleme Uzmanı* bir adım ileri giderek halkın içinden kişilerin bunu dile getirmesi üzerinden durumu vurgular. Editör'ün mekanına giderek derdini dinlediği tost yapan mekân sahibinin "Buraya o bilim adamımızdan başka bir profesör daha gelir gider: pipolu, herkese tepeden bakan kendini beğenmişin teki" sözleri buna örnektir.[123] "Kuşku ve Sabırlar" adlı dördüncü bölümde Editör'ü seven, saygılı bir profesör ile insanlara üstten bakan profesörün ortak hikayesi anlatılır.

2.3.2. Burjuva Sınıfı

Burjuva sınıfı, Batı'da ortaçağ aristokrasisini yıkan, büyük toprak sahiplerinin ve soyluların gücünü fabrika sahibinin, kentli sermaye sahibinin lehine değiştiren, Fransız devriminin gerçekleşmesinde önemli rol sahibi müteşebbis ruh taşıyan ve risk üstlenen Marx'a göre emeğin artı değerini kullanan, sermayenin karının kendisine kaldığı sınıftır. Osmanlı İmparatorluğunda ve sonrasında da Batılı anlamda bir burjuva sınıfı oluşmamıştır ki aslında toprak mülkiyeti de kişilere ait olmadığından yıkılacak bir aristokrasi sınıfı da bulunmamaktaydı. Bunun için Cumhuriyet tarihinde devlet eliyle müteşebbis oluşturma yoluna gidilmiştir ve bu kesim Batıdaki türdeşlerinden farklı olarak risk almadan zenginleşen bir burjuva (!) sınıfını oluşturmuştur.

Dar Zamanlar Üçlemesi'nde bütün değişim, dönüşümlerinin anlatıldığı İlhan bu kesimi simgeler. Babasına rağmen hukuk okuyan, babası Salim Efendi adliyede soruşturmadayken dükkanda duran İlhan hesap sormalardan, Yahudilerden, Ermenilerden, Bozkurtlardan, Moskof'tan söz eder büyük büyük cümlelerle yanına Namık'ı da alan İlhan toplantılar, eylemler ile sokak karışıklıklarına ülkücü taraftan dahil olmaya başlar. [124]

---

[122] Adalet Ağaoğlu, *Dert Dinleme Uzmanı*, Everest Yayınları, İstanbul 2014, s. 100.
[123] Adalet Ağaoğlu, *Dert Dinleme Uzmanı*, s. 275.
[124] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 160.

Dönemin siyasi ve toplumsal karışıklarını, sağ sol çatışmasını ve apolitikleri Aysel'in ailesi üzerinden anlatır Adalet Ağaoğlu. Halkevi'nin polisler tarafından basılması, Fethi abisinin de ortadan kaybolması, korkusu, korkusundan utanması ama tekrar korkması, bu işlere asla bulaşmayan apolitik babasıyla çatışması, evden gidişi, *beni sakla'*lar ile dönüşü, Fethiler, Oğuzlar ırkçı olarak mahkemelerde yargılanırken saklanması ve nihayetinde derslerine çalışmaya karar vermesi, sinmesi, gür sesinin kısılması, ülküsünün ne olduğunu unutması ile dönüşümü ile İlhan bu açıdan önemli bir roman kişisidir.

Bu arada İlhan'ın dükkanı ve avukatlık stajını birlikte yürüterek üniversite balo ve çaylarının parlak delikanlısı, Anafartalar piyasasının iş bilir bir uzmanı olduğunu belirten yazar zamanı genişletmede geriye dönüşten daha az kullanılan bir teknik olarak ileriyi gösteriş tekniğini kullanır ve İlhan'ı daha parlak bir gelecek beklediğini söyler:

> İlhan hem dükkanı, hem avukatlık stajını bir arada yürütmekte büyük beceriklilik gösterdi. Üniversite çaylarının, balolarının şimdi parlak bir delikanlısı, Anafartalar piyasasının da işbilir bir tüccarı oldu. Ama Anafartalar Cephesi'nde iyi dövüşen Salim Efendi'nin şimdi bu yeni Anafartalar'da çarpışan oğlu, bu cephede uzun süre kalmayacak. Çünkü İlhan'ı daha da parlak bir gelecek bekliyor. Paranın tek otorite olacağı bir toplum düzenine doğru hızla yol alındığını sezinlemiştir. Babasının küf kokan karanlık dükkanında bir "otorite" olmaktan da daha gösterişli, daha saygıdeğer bir alan için donanmıştır. O karlı geceden bu yana; İvan'ın kapısını açmadığı, Fethi Abisinin, "Ne oldu bu çocuğa?" diye kendisini bir arayıp sormadığı, o korkulu, yalnız günlerden buyana kendinden başka kimseye güvenmiyor İlhan.[125]

İlhan *Bir Düğün Gecesi*'nde etraflıca işlenir. Çünkü düğün kızının düğünüdür ve zenginliğin, ekonomik faydanın asker, siyasetçi, işadamı arasında bölüşümünün işadamı ayağı İlhan ile anlatılır. Tezel İlhan'ın tavırlarından "….kapısında kullar besleyen, seni öperken bile o öpücüğü alacak defterine kaydeden halleri" diye bahseder.[126]

Fitnat hanım oğlunun zenginleşmesinden şöyle söz eder:

> Her şeyim var çok şükür. İlhan tek tek her şeyimi yaptı. Kızına da güzel bir düğün. Daha ne yapsın? Memleketin birçok insanı burda. Çok şükür, eşe dosta, memleketlimize mahcup çıkarmadı İlhan bizi. Salim beyim görebilseydi, aah görebilseydi! .. Ben onun o memleketten nasıl çıktığını unutamam. Sürgün gibi kaçıp ne sıkıntılar çektiğini, nasıl tek başına kalıverdiğini unutamam. Ben işte, hiç bunaltmadım onu. Bunaltsam şu günleri göremezdim herhalde. O evi yapamazdık. O ev bizim her şeyimizin temeli. Fakat İlhan da üstüne koymasa

[125] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 366.
[126] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 31.

koymayabilirdi. O zamanlar Ankara'da ne zengin aileler vardı. Kaçının oğlu hayırsız çıktı. Kaçı tarumar etti elindeki serveti samanı. Benim oğlumsa yoktan var etti. [127]

Üç Beş Kişi'nin burjuvası, kapitalist kesimin temsilcisi ise çok farklı yönleriyle öne çıkan, kalıplara sığdırmanın zor olduğu Ferit Sakarya'dır. Olay zamanı olarak 1980 darbesinden hemen önce bir geceyi alan roman geçmişe dönüş ile de 1950 sonrası ülkede sanayileşmenin geldiği aşamayı ele verir. Emin Sakarya gibi Eskişehirli bir toprak zengininin Avrupa görmüş oğlu Ferit Sakarya, ablası Türkan Kaymazlı'nın kızarak söylenmelerinden ve arkadaşı Gündüz'ün ifadelerinden de anlaşılacağı üzere aralarında fark gözetmeksizin insanlarla diyalog kurmada iyidir:

Ferit'in Eskişehir'de, ilkokulda arkadaşı olmuş köylüye bile nasıl yakın durduğunu gördüm. Adam, dere kıyısına bir çardak kurmuş, ilkokul arkadaşı işte, o; karpuz satıyor. Biz de keklik avındayız. Ferit, sora soruştura adamın kim olduğunu buldu. Bulur bulmaz hemen boynuna atıldı: Vaay Hüseyin! Unuttun mu yahu, topla cam kırdığımız günü? Dükkancı bizi nasıl kovalamıştı ha? Demek şimdi bu işi yapıyorsun? Nasıl gidiyor? Adamın böyle bir işe ne kadar zaman ayırdığını, ne kazandığını hemen anlamaya koyuldu. Bağdaş kurup yanına oturdu. Karpuzlar kesildi. Ferit, bunlarla çok kolay diyalog kurabiliyor. Ben yapamam. Ben şimdi üniversitedekilerle bile doğru dürüst konuşamıyorum. Ferit çevresini hep böyle geniş tutar, yine de bu genişlikle garip bir tutarlılık sağlayabilir. Tutarlılık bizde, çevresinde değil, kendi içinde. O gün, bostan kıyısında karpuz satan adamla da öyle konuştu ki: Bak Hüseyin, kardeşim, bu senin yaptığın ne tarımcılık, ne işçilik, ne işverenlik. Sen gel, kiremit fabrikasında bir iş tut en iyisi. Yeni bir iş öğrenirsin. Vasıflı işçi olursun...[128]

Beşinci bölümün anlatıcısı Ferit Sakarya'dır ve roman zamanındaki haziran gecesinde Ankara'da Ferit Sakarya, Gündüz, Sedat, Asaf, Jale gibi arkadaşları, dostlarıyla Azra'ların evinde toplanırlar. Ülker ise onunla orada ilk kez karşılaşmıştır. Ülker, Ferit için "Erkeklerin hepsi sinirine dokunsa da, Ferit Sakarya onda daha değişik duygular uyandırıyor: Hayret! Böyle sanatçı halli bir işadamıyla hiç karşılaşmamıştım. Biraz ODTÜ'lü arkadaşlarını andırıyor; aydın biri. Yine de onu ötekilerden, Sedat'tan, Asaf'tan ayıran bir yan var. Nedir o? Kararlılığı, ataklığı galiba. Girişken mi denir, girişimci mi; öyle bir şey. -.."[129] derken bir de o Ferit'in ezber bozan yönlerinden, bir kalıba sığmayan hallerinden söz eder. Ortamda Ferit Sakarya için Asaf, "O kadar adam arasından sıyrılıp Eskişehir Sanayi Odası'nın başına geçmek kolay mı? Bir yığın poturlu uncular, makarnacılar; ülkenin ekonomisini kalkındırma yerine, çarçabuk, Tanrı o gün önlerine ne

[127] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 137.
[128] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 145.
[129] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 139.

çıkardıysa onunla kendi özel ekonomilerine katkıdan başka bir şey düşünmeyen adamlara söz dinletmek kolay mı?" diyerek onun başkalığından söz eder, Gündüz onu bir gazetede yapılan röportajında Ferit'in sözlerini çok akılcı bulduğunu söyler, Sedat ozan yanını vurgular, hepsi ondaki insan sıcaklığında birleşirken onu ilk defa gören Ülker arkadaşlarının onu sevdiklerini mi sever gibi mi göründüklerini anlayamaz. [130]

Ferit Sakarya, Paris'te doktora yapan, ülkede hazırlanan yeni anayasanın siyasal ve toplumsal yaşama vereceği yeni biçimi kavramaya çalışan Eskişehirli bir roman öznesidir. Ferit romanın ana zamanındaki 1980 Haziran gecesinde geriye dönüşlerle 1965'lerde bir karlı Eskişehir gecesinde Mihalıççık'ta verdiği kararlara, fikirleriyle babasının karşısına çıkışına gider. Oradan romanın ana zamanına gelene (80) bu kararlarını nasıl uyguladığını, toplantılarda, söyleşilerde neler söylediğini de belirterek aslında iktisadi düşünüşünü ortaya koyar. Onu sıradan bir kapitalistten ayıran çok yönü vardır. Ferit'i Ferit Sakarya yapan o karlı gecede Eskişehir'de kendi kendine and içme anıdır. Bir yandan doğanın güzelliğine hayran olduğu o gece bir yandan onu doğayla, babasıyla karşı karşıya getirecek kararlar aldığı gecedir. Bunu şu cümleleriyle ifade eder:

> Organize bir sanayi bölgesi için Eskişehir'in doğusunda, güneydoğusunda geniş alanlar satın almaya karar verişim o karlı gecedeydi. Mihallıççık'a babamla konuşmaya gidiyorum... Ne yaparsınız, gelişim, uygarlık, doğaya salt duygusal bağlarla yaklaşmamıza izin vermiyor. Doğanın bağrına o gerekli dalışı, saldın olmaktan nasıl çıkarabiliriz? Makineyle doğayı birbirine düşman etmeden nasıl birleştirebiliriz?[131]

O gece babasının tasarılarını nasıl karşılayacağını düşünen Ferit roman zamanında da yani 1980'de de Devlet Planlamacılarının önerilerini nerede, neye çevireceklerini düşündüğünü ifade eder.

Ferit burjuvazinin, kapitalizmin merkezinde olmakla birlikte beklenenin aksine Ortak Pazar'a girmeye karşıdır. İktisatçı akademisyen arkadaşı Gündüz'e bunu anlatmak ister. Odalar Birliği üyelerinin, teşkilatlanmamış sermaye piyasasının üyelerinin ülkeleri Ortak Pazar'a üye olursa, ekonomik sıkıntılarının sona ereceğine inanmalarını, Ortak Pazar'a üye olarak ülkelerin birbirlerinin önüne gerdikleri gümrük duvarlarını kaldırdıklarına inanmalarını, üye olunca, öteki üyelerle tam bir serbest ticarete girişebilirmişiz sanmalarını eleştirir. Ona göre Serbest Piyasa Ekonomisi Türkiye'nin entegre olabileceği bir sistem değildir. Merkez- çevre başlığı altında da anlatılacağı gibi

[130] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 141.
[131] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 143.

Ferit Sakarya ülkenin iktisadi açıdan nerede olduğunu iyi kavramıştır. Eleştirmekle kalmayan Ferit Sakarya bunun yerine ne öngördüğünü de şöyle anlatır:

> Geleceği bu dar ufuklu işadamlarına nasıl göstermeli? Hâlâ tüketime değil, üretime dayalı sanayi diye yırtınıyoruz, nasıl anlatmalı? İlkin Avrupa Birliği'ne çok güçlü bir üye adayı haline gelmeliyiz. İşte, dün nasılsa, bugün de, o toplantılarda bu esnaf kafalılarla boğuştum Gündüz. Sesimizi çoğaltmalıyız. Özel sektör de, verilmiş bir alan. Bu önceden verilmiş olanı, hemen ortadan kaldıramadığımıza göre, ülkeye en yararlı biçime dönüştürmekte her an çaba harcayabiliriz. Anlatmaya çalışmak için bir program geliştirebiliriz.[132]

Neval hanım yakın geçmişe giderek Türkan hanımın kendisiyle tanıştığı galeri, kızı Selmin, ona tutkun Murat'ı, Murat'ın dayısı Ferit Sakarya hakkında düşündüklerini zihninden geçirir. Selmin gibi bir sanatçı için fazla çocuksu, duygulu, alıngan, sahiplenici, kıskanç bulduğu Murat'ın dayısı Ferit Sakarya'yı ise çok beğenmektedir.

> Ferit Sakarya nefis bir adam. Çok spiritüel. Zeki. Selmin'in yerinde olsam, zamanımı boşu boşuna Ferit beyin yeğeniyle heba etmezdim. Çocuğun dayısı, benim bildiğim taşralı zenginlerin hiçbirine benzemior. Onda hem para, hem kalp, hem kafa, hem görgü zenginliği var. Ne hamsi kokuor, ne soğan, ne kebap. Fakat tehlikeli. Çok tehlikeli; yanılmam. Maamafih, Murat'a karşı çok zarif davrandı. Baba, ağabey, dost… Selmin'e bir ara öyle bir bakış baktı ki, Selmin hiç tecrübesiz çocuklara döndü, gözümden kaçmadı. Yazık, Ferit Sakarya o gün bizlerle çok az kaldı. İşleri çokmuş... Kendini insana empoze edioor. Güçlü, fazla güçlü... Bizimle az kaldığına üzüldüm, hayır, sevindim. O içeri girdikten sonra, galeride bir tek kişi var gibi olmuştu, o da Ferit Sakarya[133]

Üç Beş Kişi yalnız Ferit Sakarya'ya odaklanmış değilse de karakterlerin onunla bir şekilde bağlantı kurmaları ve bulundukları yerden onu övmelerinin yanında Ferit kendisini şu cümlelerle sorguya çekmektedir:

> Rezil herif! Yeğenini kurtarmak ya da merakını gidermek falan; hepsi bahane! Sen Murat'ı, onun tutkuyla sevebilmesini kıskandın. Senin gibi bir tutku adamı... Ancak o tutkuyu işine, sanayileşme davasına verebilen, başka her türlü tutkusunu gemleyip erteleme zorunda kalan... Bunun acısını çıkardın sen!.. Gece ilerledikçe, Selmin'le aranda alttan alta uçveren çekime bıraktın kendini.[134]

Roman Fethi Naci gibi eleştirmenlerce Ferit Sakarya ile burjuva tipini idealize ettiği için eleştirilir. Mustafa Apaydın, *Üç Beş Kişi'*yi Marksist eleştiri kuramı bağlamında çözümlediği çalışmasında[135] Adalet Ağaoğlu'nun bilinçli bir

[132] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 148-149.
[133] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 134.
[134] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 177.
[135] Mustafa Apaydın, "Marksist Eleştiri Kuramı" s. 31-87 *Edebiyat Kuramı ve Eleştiri*, Ed. Veysel Şahin, Akçağ Yayınları, Ankara 2022. s.71-87.

tercihle Ferit Sakarya'yı öne çekmek istediğini belirtirken aslında atipik ve nesnel gerçekliği olmayan bir yeni sanayici tipi yarattığını ve bunun da romanın en zayıf halkası olduğunu vurgular. Apaydın romanın dönemi olarak 1980 ve hemen öncesinin iktisadi fotoğrafını çektikten sonra kendi zenginliğini korumak ve işçinin artı değerinin peşinde olmayan ulusal sanayinin gelişmesini ve toplumun kalkınmasını her şeyin önüne geçiren bir burjuva tipinin ülkede nesnel bir karşılığının olmadığını belirterek Adalet Ağaoğlu'nun güçlü, eğitimli, idealist, ulusunu önemseyen bir taşra burjuvası hayalinin izdüşümü olarak Ferit Sakarya gibi yeni bir sanayici tipi konusundaki ısrarını romanın en önemli zaaflarından biri olarak nitelendirilmiştir.

2.3.3. Köylü ve İşçi Sınıfı

Dar Zamanlar'da bu sınıfların en önemli temsilcisi Aysel'in ilkokul arkadaşı Ali'dir. *Ölmeye Yatmak*'tan itibaren bazen anlatıcı olarak bazen de onunla bir şekilde yolu kesişmiş olanların anlattıklarıyla Ali derinlemesine tahlili yapılan roman kişisidir. Hatta Adalet Ağaoğlu'na neden Ali ile idealize bir kahraman oluşturduğu diğer roman kişilerinin aksine onun hep olumlu özelliklerini öne çıkarıldığı röportajlarda sorulmuştur.

Dündar öğretmenin Cumhuriyet'e layık gençler yetiştirmek için çıktığı yola öğrencilerinin hepsi aynı hızla devam edemeyeceklerdir. Unutulanlar olur geride kalanlar. Bir eşek üstündeki kir pas içindeki köylü Ali Cumhuriyet koşusunda geride kalır. Dündar öğretmen arkasına bakıp onu da almak ister ancak aşması gereken bir annesi vardır Ali'nin bir de zorlu hayatı. Ekonomik koşullar, sınıf farklılıkları kendisini gösterir. Uzun uğraşlar sonucu Ali'yi Ankara 1. Erkek Sanat Okuluna öğrenci olarak Şakir ağanın oteline yamak olarak yerleştirir. Kendi tarlasının işinden kurtulan Ali otelin en kötü işlerini yaparak adam olabilecektir ancak.

Adalet Ağaoğlu bazı bölümlerde şehri Ali'nin gözünden anlatmayı tercih eder, Ali büyük memurları, küçük memurları, alışveriş için Ulus'a gelen kadınları, Sümerbank'ın önündeki kuyrukları bir köylü çocuğu, bir otel temizlikçisi ve dikkatli bir Erkek Sanat Okulu öğrencisi duyarlılığı ile gözlemler. Dar gelirli kavramından yola çıkarak ilginç bir tespit yapar Ali'nin ardından Ağaoğlu:

> Seçimler yaklaşmış, hükümet yeni bir kararnameyle un, irmik, makarna, şehriye, nişasta ve bulgur yapabilmeyi, bunları rahatça satabilmeyi halka serbest bırakmış; yirmi üç vilayete de ekmeklik hububat verilmiş, bu hububatın dar gelirli vatandaşa dağıtılmasını buyurmuştur. Yine dar gelirli vatandaş için ucuz ekmek karneleri çıkarmıştır, ama Hergele Meydanı'ndaki

> otobüslerden indirilen torba ve sepetlere karşı gösterilen büyük saygı ve özen, Ali için yine de şaşılmayacak, anlaşılabilir bir şeydir. O, dar gelirli vatandaşa dağıtılan karnelere sahip olmak hiç de kolay değildir. Ali, akşamki lokantaya gidene değin, "Demek darın da darı var" diye düşünürdü. Şimdi alana uğrayıp ordan yukarı, İlhan Abi'nin yanına çıkmayı kurarken, dar gelirin bir maaş olduğunu anlıyor. Bir maaşın yoksa hükümet kapısından, dar gelirli de değilsin[136]

Ali'nin kafası karışır, lokantada devrimci gençlerin konuşmalarını duyar. Onlarla İlhan ve Fethi gibilerin yöneticileri beğenmemesi arasındaki ayrılığın nereden kaynaklandığını bulamaz ancak yüreğinde sıcaklık uyandıranın lokantadakiler olduğunu ayırt eder. İlhan Ali'ye dergiler verir: Kızılelma, Bozkurt, Ergenekon… Aysel de acaba bu dergilerden okudu mu diye düşünerek dergileri okumaya başlar. Dergide şiir oluşuna seviniyor ancak bu şiirlerden tat alamaz. Ülkedeki sağ sol çatışmasının filizlendiği dönemlerin ve Adalet Ağaoğlu'nun fikren durduğu yeri göstermesi açısından romanın bu bölümleri önemlidir:

> O zaman Ali de okumaya başlıyor. Dergilerin içinde şiirler de oluşuna seviniyor. İlkin şiirleri okuyor zaten. Ama fazla sürdüremeyeceğini anlıyor. Bu şiirlerden tat almıyor. Dün gece lokantada kendini daha bir sarıp sarmalayan şiirler dinlememiş olsaydı, belki şimdi bunları sevebilirdi. Dün geceki ahilerin okuduğu şiirler yüreğini ısıtmıştı. Oysa şimdi bunları okumaya çalışırken kim olduklarını bilmediği birtakım adamları öldürmeye gider gibiydi. Niçin olduğunu anlayamadığı bir kavgaya kızgın köpükler saçarak gitmek. Turan neresiydi acaba? Ya lokantada adı geçen boyalı kuş? Boyalı kuş gerçekten var mıydı? Denizi hiç görmemişti. Denizi görse. Denizin üstünde bir kayık olsa. Ali kayığa binse. Kayık bir inse, bir çıksa, bir inse, bir çıksa ... Kendini böyle bir sallantılı düşe koyverdi. Salim Efendi'nin dükkanında, kasanın üstünde duran türden küçük kağıt Türk bayrakları nicedir çoğalmıştı.[137]

Ali radyoda elektrik ustası olarak işe girer. İçten içe Aysel'i sevmektedir aslında ama kendisini onun uzağında görmektedir hatta Aysel okudukça bu mesafenin kendisinin ulaşamayacağı kadar açıldığını düşünür. *Ölmeye Yatmak*'ta onuncu bölüme açılan yan zamanlarda Ali, Nazım Hikmet'in şiirlerini bir defterden bir deftere geçirmekte, Dil Tarih'te Halkevlerinde düzenlenen şiir matinelerine katılmakta, yüksek diploması olmasa da yüksek ruhlu olmanın yollarını aramaktadır. Ankara Radyosunda Sanat okulu mezunu elektrikçi olarak işe girme imkanı doğar. Ali gazeteden okuduğu "İngiltere'de seçimi işçiler kazandı." haberini yorumlayamayışına, sınav kazanamayışına, aklının almayışına hayıflanırken her sözünün altında gizliden gizliye Aysel'e tutkun oluşunu anlatır.

[136] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s.155.
[137] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 364.

ABD Hiroşima'ya bomba atarken Aysel Emin Efendi'nin oğlu, Ertürk'ün kardeşi Remzi ile evlenmemek için çabalamaktadır. Ali ile adının çıkması yüzünden Remzi vazgeçer Aysel ile evlenme isteğinden. Bu vazgeçişle babası Aysel'e savaş açar önce sonra da okusun der bu kız evde kaldı nasılsa. Aysel okuyabilmesini bu gerilime belki biraz Remzi'ye biraz Ali'ye borçludur yani.

Demokrat Partinin kurulma aşaması bir de Ali'nin gözünden, onun kafa karışıklığı üzerinden anlatılır, Ali parti sağ parti mi sol parti mi anlayamamaktadır. Bir yandan da radyodaki işini sorgular:

> Bu da bir parti işte. DP de bir parti. Milli Şef'in isteğine uymuşlar. Partileri çoğaltıyorlar işte. Neden kızılıyor acaba? Kusurları ne? Neden "Vatan Sathı" böyle karman çorman? Acaba şimdi tam da Türk Gençliği'nin muhtaç olduğu gücü asil kanında araması gereken bir zaman mı? Öyle de acaba Ali, vurdumduymaz bir memur olmuş, Atatürk'ün verdiği göreve sırt mı çevirmişti? 102 lira uğruna: "Durun, durun. Biz varız. Dinleyin. Okumam için beni ite kaka başkente salıverdiler. Sonra da ardımı arayan olmadı. Yalnız öğüt verdiler. Okula gidip gelirken yollarda ne denli üşüdüğümü, okul sıralarında ne denli üşüdüğümü bilen olmadı. Bir ben olsam iyi ..." demekten çekinir mi olmuştu? Yine de, öyle böyle okuduk. İstendiği gibi. Her şeyden habersiz kalarak vatanımızı, milletimizi nasıl sevmemiz, ne çok sevmemiz gerektiğini de öğrendik. Karasevda gibi bir şey oldu bu sevgi. İnsanın eli ayağı kesiliyor. Acaba ne yapmak için bu kadar çok seviyoruz vatanımızı ve milletimizi? [138]

Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*'ta Aysel'e ilim ve bilimde yetişmek için kendisini artık çok büyük bulup kafasında kendi okulunu kurduğunu söylediği Ali'yi *Bir Düğün Gecesi*'nde ise kendisi hiç evlenmemiş, ölen kız kardeşinin iki oğlunu büyütmüş Tuncer'in ustası, akıl danıştığı, devrimin ruhunu anlamış, onunla halkını sevmenin soyut bir iş olmaktan çıkıp somut hale geldiği, aydın kesime saygılı bir kişi olarak okuyucunun karşısına çıkarır. Aysel de ona çok değer verir. Remzi'nin kızı Yıldız'a ilgisini kendisine danışan Tuncer ile diyalogları ve İlhan'ın yaptığı binaların elektrik tesisatlarını kendisinin yaptığını anlatırken Ali'nin durduğu yeri açıkladığı şu cümleleri ile yazarın ideal, tutarlı sol tipini çizdiği söylenebilir:

> "Şimdi," diye sürdürdü konuşmasını. Şimdi bu kimse (Aysel), İlhan'ın kız kardeşidir diye, sırt mı döneceğiz ona? Bunca yıl iğneyle kuyu kaza kaza edinilmiş bir kişiliği yok mu sayacağız? Bu tür çabaları küçümsersen, kendi çabalarını da küçümsemen gerekir, çünkü seni de küçümseyecekler çıkar gelir günün birinde. Kopa kopa, araya uzun boşluklar koya koya, gelinen her noktayla bir önceki arasına köprüler kurmadan da hiçbir yere ulaşılmaz. Bak sen benim, bu İlhan'ın art arda dizip durduğu konutlarının, apartmanlarının iç elektrik

[138] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 364.

tesisatını yaptığımı da bilmezsin belki. Şimdi biliverince ise, bozulursun. Hiç bozulma. Benim işim bu. Düzen değişti, devlet beni kamu hizmetine koştu da, gitmiyor değilim ya. Bu İlhan, memleketlim olarak, hem de yüzüme güle güle yapılarında çalıştırır beni. Onun bu yüzünü bilmesem, düzenin mutlak değişmesi gerektiğini de bu denli iyi bilemezdim belki. Bu denli yürekten inanamazdım buna. Yaşım elliye geliyor Tuncer. Geçmişim ise senin bugün, bu yaşta, anlamak, öğrenmek olanağını bulduğun pek çok şeyi anlamaya, öğrenmeye elverişli değildi. Ama bak, beni şimdi adam yerine koyuyorsun. Benimle her şeyi konuşuyorsun. Bir sevda işinin çözümü için bile -bak saçmalatma şimdi- bana gelmeden edemiyorsun. Belki benim kitaplardan değil, yaşamadan çıkardığım bir şeylere güveniyorsun. Yoksa ben ne bilirim bu konuda Lenin ne demiş, Marks ne demiş? Onları sen bilirsin. Yo, yo, boşuna kıpırdanma. Ben çocukluğumdan bu yana günde on saat çalışacağım, iki delikanlıya hem analık, hem babalık edeceğim, -yakındığımı sanma- sokak içindeki canı sıkılan kadınların dertlerini de dinleyeceğim. Bu arada kafama bir de kendi okulumu kuracağım, orda eğiteceğim kendimi. Böyle bir eğitimde, Marksist kitaplar sevda üstüne ne diyorlarmış, bilmezsem bilmeyebilirim. Zaten bilebildiğim başka şeyleri de hepten kitaplardan çıkardığımı sanmıyorsun umarım. Diyeceğim, benim İlhan'ın yapılarına iki yılda bir priz, duy döşemem, düzenin fırınlarda sattığı ekmeği alıp yememiz gibi bir şey. Çok uzun konuşturdun beni. Sevda deyince, nerden başlayacağımı aşırttın bana.[139]

Ömer'e hocam diyen Tuncer, Ali'ye ustam der, ona akıl danışır, Yıldız konusunu bile ona sorar. *Ölmeye Yatmak*'ın Ali'si Ali usta olmuştur, Ağaoğlu'nun zamanının üzerinden en güzel geçtiği roman kişisi ölmüş kız kardeşinin çocukları Ahmet ile Murat'ı da büyüten Ali'dir demek yanlış olmaz.

Engin ve Tuncer de bu dar gelirli köylü kesimden çıkmış ve okumuşlardır. kaymakamın evlatlık vermek istediği, çok zor ve yoksul şartlarda büyüyüp Aysel'in öğrencisi ve ölmeye yatmasının görünürdeki nedeni devrimci Engin *Hayır*'da Danimarka'da hastanede çalışırken karşımıza çıkar. Tuncer ise Remzi'nin kızı Yıldız ile evlenir, sürekli kendisini, devrimciliğini açıklama çabasındadır.

Adalet Ağaoğlu'nun kendi söylemiyle "tüketim ekonomisinin, kapitalizmin paramparça edip, fırlatıp attığı bir insanı" [140]yazdığı *Fikrimin İnce Gülü*'nün ana öznesi Almanya'ya işçi olarak giden Bayram'dır. Roman Bayram'ın Kapıkule sınır kapısında başlayan ve köyü Ballıhisar'a kadar olan yolculuğunu konu alırken anlatıcı da Bayram'dır. Okuyucu onun değerlendirmeleriyle, zihin değişimiyle geçmişe gider.

Roman Bayram Kapıkule'de gümrükten geçmesiyle başlarken üzerinde "güldenhouse" yazılı, resimlerle boyalı bir kamyonetle kapışarak, birlikte yol aldığı

[139] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 174.
[140] Feridun Andaç, *Adalet Ağaoğlu Kitabı,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 72.

arabaların plakalarının söylendiği, Volvo, Taunus diye markalarının verildiği bir şekilde günlerdir hayalini kurduğu havalı girişe pek benzemez bir giriş yapar Bayram ülkeye. "Hayali sınırdaki memurların ve diğerlerinin hayranlık, saygı dolu bakışlarının arasından balrengi, gıcır gıcır süzülmekti" derken yazar arabayı kendisinin önüne geçirmiş bir Bayram çizer. Süzülecek Bayram değil Mercedes'tir. Bütün hazırlık, arabasının camındaki sinek lekesine bile tahammül edemeyişi ve sürekli silmesi bu hayal ettiği giriş içindir. Franz Lehar olduğu vurgulanan bir gömleğin içinde de olsa Bayram asla Mercedes'in önüne geçemez. Markaların bu kadar önde olması romanın bu tezin konusunu ilgilendiren yönünü ilk sayfalardan itibaren gösterir. Yazılı, resimli kamyonetin arkasından gelip gelmediğini anlamak için aynasına bakmasıyla özellikle son üç yıldır ne denli yaşlandığını fark eden Bayram gençliğini yolunda harcadığı Mercedes'i gözünden bile korumak ister. Arabada bir de Mercedes'in bütün geçmiş yıllarına ait modelleriyle desenlenmiş bir gömleği de yolun sonuna, varışa saklar. Akşama varacağı yere Mercedes'iyle takım girmeyi umar.

Bayram yolun bir yerinde trenle ilk gidişini düşünür Almanya'ya. Kompartımanda üsten konuşan bir delikanlı İşçilerden "emperyalizm, demokratik devrim, müdahaleci ideoloji, aydın öncülüğü, milli burjuvazi artık değer"[141] derken ne Bayram'ın ne öteki işçilerin bir şey anlamaması işçinin, köylünün dünya ve ülke iktisadı açısından bilgisizliklerini gösterir ki kendi durdukları yeri de bilmemektedirler. Yani Almanya'ya giden işçiler bir kentten, bir fabrikadan çıkmış değillerdir. Onların tek derdi onları kimin karşılayacağı, nerede kalacakları, dilini bilmedikleri ülkede nasıl yaşamlarını sürdürecekleridir. Bayram kendisini şuraya buraya en çok dalıp çıkmışı olarak tanımlarken Almanya öncesi iş yaşamını şu cümlelerle özetler:

> Sivrihisar'da araba lastiği yamama, oto tamir çıraklığı, Polatlı'da minibüsçülük, Temelli'nin oralarda iki-üç aylık benzin pompacılığı, iki üç aylık da dolmuş sürücülüğü Başkent'te. Başkent'te, Temizel Oto Tamir'de, Rıfat Usta'nın yanında, dağınık iki üç yıl. Birazı askere gitmeden önce. Birazı askerden döndükten sonra ... [142]

Bayram'ın Almanya'daki çalışma şekli Türkiye'den giden işçilerin çalışma şeklini, yorucu saatlerini gösterir.

> Boş her dakikasını, bu Mercedes'i alabilmek için harcadığı günler. Durmadan iş saatlerini çoğaltıyor. Etti iki bin dokuz yüz mark. Haftada yirmi fazla saat daha yap. Etti üç bin dört yüz mark . . . Aklı hep son çıkan Mercedes'lerde. Ama şu bir yıl öncesinin 200'ünü bile en

[141] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü,* s. 59.
[142] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü,* s. 59.

> çok indirimle, tek mark kazıklanmadan nasıl edinebilir? Hadi bunu aldı, cebine kaç markı artar ki? Yol parası. Memlekette geçirilecek bir aylık tatil. Göz dolduran, Ballıhisar'lıyı artık İncegül Bayram diyerek kendisiyle alay ettirmeyecek bir araba için daha ne kadar fazla saat, fazla gün yapmam gerek? Kendisi için ayrılmış, tek saati olmayan son üç yıl. Önceki bozuk hesapları hiç sayma. Çıkmaza girmiş yolları hiç kurcalama şimdi. İlle bu son üç yıl; fenik fenik, mark mark biriktirilmiş. Salt bu Mercedes için biriktirilmiş.[143]

Bayram'ın bu yolculukta Edirne'de birbirinden baskın yemek kokuları ile açlığını derinden hissetmesine rağmen araba ile dört kere önünden geçtiği kebapçıya girememesi, "bilse ki araba yollarda bir aksilik etmeyecek, hastalanıp fazladan bir bakım istemeyecek, hadi neyse"[144] diyerek kendisinin önüne arabasını koyması dikkat çekicidir. Mercedes'in yıldızını kaybettiğini fark etmesi ise onun için yıkım olmuştur. Bayram'a göre bu fabrikasından arabayla birlikte çıkan, özel yapılanlardan, acentenin ikramı, markasının göstergesi yıldızın işlevi olmasa da yeri doldurulamaz. Bayram'ın arabası hariç para harcama konusunda cimriliği geriye dönüşlerle de verilir. Hoşlandığı kıza bir simidi bile çok görmesi, arkadaşlarının ufak isteklerini bile reddetmesi bununla birlikte bencilliğini de gösterir.

Kitabın adının Bayram'ın yolda gelirken de sürekli dinlediği Vedia Rıza şarkısı *Fikrimin İnce Gülü* olmasının nedeni arabalı vapurdayken denizdeki köpüklerin üstünde beliren Bayram'ın zihnindeki Kezban resimlerinden anlaşılır. Geriye dönüş tekniğiyle okuyucu Kezban'ın Bayram'ı iş yerine ziyaret geldiği gün, ona hediye olarak bu şarkının olduğu bir plak getirdiğini öğrenir. Onu bırakıp Almanya'ya gitmesi ise iktisadi nedenlerdendir. Ülkedeki tarımın ve dolayısıyla köylünün, durumu, yabancı ülkelere işçi olarak gitme arzusu Bayram üzerinden anlatılır. Bayram Kezban'ı bir "taksi sahibi olma" ya değişmiştir. Bu maddileşme bu uğurda Almanya 'ya gitmeyi kafasına koyan Bayram'ın şu sözlerinden okunur:

> Dün köyde atlının itibarı neydiyse, bugüne bugün de dört teker bir motorlu üstünde olmanın itibarı o. Tarla mı, toprak mı? Geç. Bizde yok. Olacağı da. Hem üstünde traktör tekeri yürütmediğin tarla da, toprak da nafile artık, hey kızım! Bir taksi seni hem kendinin efendisi yapar, hem efendi yapar. Kendinin efendisi olmayandan koca da olmaz gayrı, hiçbir şey de ... Hem canım, bazı birine sevdalanırsın. Niye sevdalandığını bilir misin? Dünyada ondan güzeli yokmuş gelir adama. Dünyada ondan iyi huylusu yokmuş sanırsın. Biz karasevdayı böyle bilmez miyiz? Altını, üstünü düşünür müsün?[145]

[143] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü,* s. 21.
[144] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü,* s. 67.
[145] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü,* s. 166.

2.3.4. Aristokrat Sınıfı

Bu topraklarda Batı'daki anlamda bir aristokrasi, özellikle toprak mülkiyetinden kaynaklanan feodalitenin feodal yapıları bulunmasa da dünyanın her yerinde olduğu gibi Osmanlı'da da Türkiye'de de soylular vardı. Ülkenin geri kalanının içinde bulunduğu iktisadi şartlardan bağımsız şeklide hep en üst tabakada olan bu kesimin *Dar Zamanlar Üçlemesi*'ndeki karşılığı Metin'dir. Metin Aydın'ın Galatasaray Lisesinden arkadaşıdır. Aysel konuk öğrenci olarak Fransa'ya giderken onunla karşılaşır. Gazeteci babasının Amerikalı Mister Herman ile görüşmesi ve Amerikancı dönemin başlaması ilişkilendirilir. Bu bölüme dönemin dokusunun anlatıldığı yukarıdaki bölümde yer verilmiştir.

Tezel'e göre babası Hariciyeci olan Ömer de aristokrattır:

> Aristokrat olsaydım kılıcımı çeker, benim kendi onurumvar, o bana yeter, diyerek düelloya çağırırdım Sami'yi. Ama ne yazık ki aristokratlık diye bir şey -o da suyunun suyunun suyu- Ömer'e ve Ömer gibi pek az kişiye özel locadır bu ülkede.[146]

Öte yandan Tezel'in ardından Ağaoğlu aristokrasinin olduğu çağları bir karşılaştırma yaparak asla bugüne tercih etmediğini söyler.

> Victoria ve Albert Müzesi önünde durdum. Bir tavaf. İlk ağızda. Devrimcilere yardıma çabalayan bir devrimci yardımcısıysam da, her şeyden önce ressamım. Yarın, kutsal görevim sona erer ermez bu müzeye geleyim. Bütün Doğu-Batı Uygarlığını bir bir gözden geçireyim. Hatta kitaplar albümlerde gördüğüm, hani şu Kraliçe Elizabeth'in kabarmış tavuskuşları gibi bir resmi var ya, -üstündeki tantanalı giysiden ötürü- işte onun koskocaman bir kopyasını satın alayım. İçerde böyle bir kopya mutlak satılıyordur. Ona bakmak, duvarımda o kopyayı sürekli görmek en kötü günümü bile gülümsetmeye yardımcı olabilir. Şu dönemdeki en kötü gün bile, dünün o iğrenç sömürgeci şaşaasına yeğdir.[147]

Üç Beş Kişi'de Türkan Kaymaz'ın babası Emin Sakarya toprak sahibi zenginliğin simgesiyken eşi Ahmet Kaymazlı ise millletvekillidir. Emin Sakarya oğlu Ferit Sakarya ile de damadı Ahmet Kaymazlı ile de fikir uyuşmazlıkları yaşamaktadır, değişimi, toprağa sırt dönüşü kabullenememektedir. Türkan Kaymazlı anlatıcı olduğu bölümde babası hakkında şu ifadeleri kullanır:

> Babası yalnız toprakla değil, çevresindeki insanlarla değil, Ankara'da, Meclis'te de bütün İstanbul, İzmir, hattâ Doğu takımıyla didişip durmuş. Sonunda hepsine küfredip çiftliğe kapanarak adını "Deli Derviş Emin"e çıkartmış. İstediği ne? Oğluyla bir tartışmalarında,

[146] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 74.
[147] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 77.

> onun, tek isteğim var benim, zirai kalkınma şu yana dursun, o koskoca adamların, milletin vekiliyiz diye ortaya çıkanların, o kadar çabuk ve sık ağız değiştirdiklerini görmemek! Esen yele göre döndüklerini görmemek! Bakıyorum, sen de onlardan yanasın. Babana değil, kocana, kardeşine inanıyorsun. Şehir...Hep şehir... Sen şehri sevdin. Herkes şehir istiyor...[148]

Üç Beş Kişi'de Murat'ın tutkuyla bağlı olduğu Selmin Rıfatzade ise annesi Neval ve ablası Belgin ile birlikte "saray artığı" olarak nitelendirilir ve Osmanlı paşalarından, aristokrasisinden geriye kalan bir zümreyi simgeler.

Dördüncü bölümde söz Neval Rıfatzade'ye geçer. Okuyucu Türkçeyi bozarak konuşan Neval hanım ve kızları hakkında Adalet Ağaoğlu'nun ironiyle kurduğu şu cümlelerden etraflı bilgiyi edinir:

> Belgin, Neval hanımın, bir Osmanlı paşasının kendinden epeyce yaşlı oğluyla evlenmesinden üç yıl sonra doğabilmişti. Cumhuriyetin onuncu yılı. Osmanlı kalıntısı bir topluluk, Beyoğlu-Şişli çevresiyle Boğaz kıyılarında, Adalar'da varlığını "hoş bir alçakgönüllülükle" sürdürüyordu. Atatürk'ün İstanbul'u ziyaretlerinde hep onun çevresindeydiler. Çarçabuk, belki de Kurtuluşçulardan daha coşkulu görünerek, şölenlerde, danslı toplantılarda, yat gezilerinde boy gösteriyorlardı. Batılılaşılmayacak mıydı? İşte, yeni Türkiye Cumhuriyeti için, hazırına, sözde Batılılaşmış saray çevresi artıkları... Yabancı devlet adamlarının ziyaretlerinde, onlar onuruna verilen şölenlerde, balolarda bu topluluk gerekliydi. Uygarlık yarışının yüz akı topluluğu. Hepsi ince konuşmayı, ince giyinmeyi, ince oturup kalkmayı bilir, birkaç dil konuşur, çalınan piyanoların, edilen dansların hakkını verebilirdi. Neval hanım, bunları o zaman düşünebilmiş değil. Şimdi de düşünmüyor. Kendini eski başkentin ileri gelenleri içinde bulmuştu. Hep oradaydı, Cumhuriyetle yine orada olmuştu. Osmanlı paşazadesi Behiç Fazıl beyin haremleri. Güzelliği, şuhluğu, dil bilgisi, erkeklerin gönlüne kolayca girişiyle, onların övgülerinden tatlar alarak...[149]

Neval hanım roman zamanında ise bir apartman dairesinde suları kesik evde, pis, kirli bir mutfakta, aşağıdan yukarıdan gelen kaba saba konuşma, müzik sesleri arasında, karafatma böceklerinin içinde kızı Belgin ile münakaşa ederken zihninde şaşalı günlerinin hatırası dönmektedir.

2.3.5. Memur-Öğretmen-Din Adamı

Dar Zamanlar'da Sevil'in savcı babası, Aydın'ın kaymakam babası da üst düzey memurları simgeler**.** Ayseller her yaz bir kez Bomanti'ye gittiklerinde memurların yemeklerini beyaz ceketli garsonlar getirirken Aysellerin yemeklerini evden getirmesi o dönem için memurların gelir düzeyinin yüksek olmasına dikkat çeker. İhtikarla mücadele

[148] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi, s.104.*
[149] Ağaoğlu, Adalet, *Üç Beş Kişi*, s. 121.

komisyonunda muhtekirle mücadele memurdan beklenir. Sami Efendi bu yüzden ilçedeki memurlarla anlaşamaz, Ankara'ya taşınır.

Dündar öğretmen Atatürk ilkelerini hayata geçirmeye kendisini adamış, sonra da "makul olma ordusuna" katılmış yani ülkenin yönünü Amerika'ya çevirmesinden nasibini almış bir roman kişisidir.

Fikrimin İnce Gülü'nde; Bayram'ın gümrükten geçerken İş ve İşçi Bulma Sınır Şubesindeki Nuran Hanım'ın bir sigaraya, bir çakmağa, bir şampuana iş görmesi, görmezden gelmesi, rüşvet alması memurun ülkedeki durumunu gösterir.[150] Aynı şekilde Bayram'ın Almanya'dan arkadaşı Veli ve karısının da Almanya'dan ülkeye getirdiklerinin geçebilmesi için bir büyük kutu aspirin, bir çalar saatten vazgeçmeleri gerekmiştir. Gümrük'te çalışan Nuran'ın yanındaki Vedat ise işçilere üzülen, rüşvet aldığı için Nuran'a içerleyen ama genel çürümüşlüğe karşı elinden pek de bir şey gelmeyen bir solcu memurdur.

Romantik Bir Viyana Yazı'nda Kamil Kaya öğretmendir. Kamil Kaya kapitülasyonlardan, Mohaç'tan, Viyana kuşatmasından, Osmanlı-Venedik ilişkilerinden söz ederken bir öğretmen olarak anlattığı yerleri görememekten yakınması ülkede 90'ların başında öğretmenin de içinde olduğu orta düzey memurun durumunu gösterir:

> …o sıralarda Roma-Cermen İmparatorluğu çok güçlenmişti ...Bütün bunları hayalimde ne kadar süslesem, nihayet hayal! Bizans İmparatorluğu, Venedik, Dükalar, Cenevizler, Macarlar, Lehler, Avusturya, Karnaval, Viyana ... Ah hele Venedik ve Viyana!.. Oralara gitmeliyim. Elimi saray duvarlarına sürmeliyim, eski alanlarda durmalı, daracık, taş döşeli sokaklarında gezinmeliyim. Öğretmenlikten aldığımda İstanbul'da düzeltmenlikti, danışmanlıktı, ansiklopedicilikti derken kaç işi birden yaptım, elime bir seyahatlik para artmadı, hadi arttı diyelim, bu sefer de tam dört yıl pasaport alamadık. Venedik. .. Viyana. Böyle yerlerin bir büyüsü var. İnsanı çekiyor. Ayrıca çok ayıbıma gidiyor beyler, bir tarih öğretmeni kırk yıl aynı kentlerin, yolların, ülkelerin serüvenlerini anlatsın da, şu devirde oralara ayak basamasın![151]

Yazsonu'nda Nevin'in eşi Hasan memur iken işten çıkarılmış ve bu ilişkilerinin iyice kopmasına ve ayrılmalarına neden olmuştur.

Ölmeye Yatmak' ın Hasip'i Aysel'in ilkokuldan müsamere gününden arkadaşı, makuller ordusunun üyesi, *Bir Düğün Gecesi*'nin de mikrofonlu hocası olarak Demokrat

[150] Ağaoğlu, Adalet, *Fikrimin İnce Gülü*, s. 15.
[151] Adalet Ağaoğlu, *Romantik Bir Viyana Yazı*, s. 64.

Parti döneminde liberalleşmeden yana ve düzenin adamı olan din adamlarının durduğu yeri gösterir.

2.3.6. Küçük Esnaf

Salim Efendi bu grubun temsilcisidir. Dündar öğretmen Aysel'i Ankara'ya başkente okumaya göndermesi için babası Salim Efendi'yi ikna etmiştir ancak bu zoraki ikna oluş Salim Efendi'yi boğmaktadır. Salim Efendi bir kötülüğünü görmediğini söylediği Cumhuriyet'in neden onu boğduğunu onuncu yılını kutlamak için ailesini Ankara'ya götürdüğünde anlamıştır, bir esnaf olarak kendisini sistemin dışına atılmış görmektedir.

> Salim Efendi'nin ise o gün bugündür içinde gittikçe büyüyen küçülmeyi kimse anlamadı. Küçük esnaf, ne efendisiydi milletimizin, ne de büyüklerimiz. Söylevlerde tek adı anılmayan, ilçe mahfelinde ne övülmek, ne de henüz yerilmek için tek sözü edilmeyen ..."[152]

Tezel ise *Hayır'*da anneleri ölmesi üzerine Salim Efendi ve Fitnat hanımın Cumhuriyet'e ve yeni döneme eklenemeyişlerini şöyle anlatır:

> Tezel'in cenazede bulunmaması. .. Bundan ötürü kendini birtürlü bağışlayamaması. .. Bu da ondan beklenemezdi. Uzun süre, dili tutulmuş gibi sustu. Sonra, çok sonra yazmıştı: Annemi, ömrüm boyunca düşünmediğim kadar çok düşünüyorum. Kadınlık tarihinin çok özel bir bölümü gömüldü sanki. Fitnat Hanım'lar bir daha hiç, ama hiç olmayacak. Biz, onları anlamaya gerek bile duymayacak kerte kökünden kopmuş, kendini beğenmiş bir nesiliz. Önceden bildikleri geçersiz ilan edilmiş, bir günde bilmeleri gerekenlerle henüz tanıştırılmış bu insanlar, Salim Bey'ler, Fitnat Hanımlar, babalarımız, analarımız yani, Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasına sıkışıp ufalandılar. Ne sivil, ne asker bürokrat olan, ne de geçmişlerinde servet ve soyluluk bulunan bu takım, bağlandıkları son umut noktasında unutuluşa bırakıldılar. Onları bizler de unuttuk. Beethoven'i sevmiyorlar, dans etmesini bilmiyorlar, Goya'dan bir bok anlamıyorlar, kısa çorap giymemize kaş çatıyorlar, diye homurdanmak üzere aklımıza getirdik onları. Üstelik henüz kimse, onların doğru bir tarihini yazmadı. Allah kahretsin! Keşke ben de senin gibi, annemizin son günlerinde yanında olabilseydim ... [153]

Ölmeye Yatmak'ta Salim Efendi ilçedeki memurlarla anlaşamadığı, muhtekerlikle suçlandığı için memleketine küsüp dükkanını başkente, Hal'in karşısına taşır. Ayseller her yaz bir kez Bomanti'ye gittiklerinde memurların yemeklerini beyaz ceketli garsonlar getirirken Aysellerin yemeklerini evden getirmesi o dönem için memurların gelir düzeyinin yüksek olması dikkat çekicidir.

---

[152] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 56.
[153] Adalet Ağaoğlu, *Hayır*, s. 47-48.

Ölmeye Yatmak'ta geriye dönüş tekniğiyle geçmişten söz ettiği zamanda kuru soğanın, patatesin, mandalinanın kilosunun ne kadar olduğu, Aysel'in annesinin babasından aldığı dört lirayla küfeyi dolduramayışı anlatıldıktan sonra hızlı bir geçişle Salim Efendi'nin muhtekirlik iddiasından sonra iyice soğuduğu memleketle bağını koparark ve oradaki evini barkını satarak Küçükesat'ta iki katlı yapı alıp birine yerleşmeleri ve diğerini kiraya vermeleri anlatılır. Salim Efendi'nin hukuk okumak isteyen, kırmızılı beyazlı dergileri, Doğu-Büyük Ülkü gazetesi okuyan oğluyla arası gittikçe açılmaktadır. İlhan'ı, şiirlerini Aysel de gürültülü ve kaba bulmaktadır. İlhan da Aysel'in okumasına karşıdır. Öte yandan şehirde yaşamaktan memnun ve Salim Efendi'den tek hoşnut olan, köy işlerinden kurtulan karısı Fitnat Hanım Salim Efendi'nin kestiği çiçekli Sümerbank basmalarından kendisine, kızlarına dikerek kentli havası estirmeye başlar. *Ölmeye Yatmak*'ın sonlarında Sümerbank bayiliğini alan Salim Efendi *Bir Düğün Gecesi*'nde ölmüş olacaktır

2.3.7. Asker

Roman kamerasını Aysellerin okul müsameresindeki Ertürk'e *Ölmeye Yatmak*'ın beşinci bölümünde çevirir. Zamanında Ayten'i istedikleri Remzi'nin kardeşi olan Ertürk Bursa askeri okuluna gider. Burada Andre Gide'in *Dar Kapı* adlı eserini okumakla ahlakdışı bir şey yaptığını öğrenir acı bir şekilde. Bilmeden vatana ihanet etme ihtimalinden, ilçeye bir ahlak düşkünü olarak dönmekten korkar. Öyle bir korkar ki oku diye verdiklerinden başka bir şey okumamayı, düşün dediklerinden başka düşünmemeyi öğrenir. *Dar Zamanlar Üçlemesi'*nin öteki kitaplarında okuyucunun karşısına çıkacak Ertürk'ün davranışlarının altını Adalet Ağaoğlu bu şekilde doldurur.

Bir Düğün Gecesi'nde Ertürk damadın dayısı, düğünün organizasyonu ile ilgilenen kişi olarak okuyucunun karşısına çıkar. Oyak memuru emekli Albay Ertürk'ün düğün gecesinde görevlerinin arasında bazı akrabalara fazla göze batmayacakları bir yer göstermek de vardır.

Bir Düğün Gecesi'nde damadın babası da General Hayrettin Özkan'dır. *Bir Düğün Gecesi*'nin en önemli meselesi ekonomik faaliyetler üzerinde askerin fazlaca etkili olması, ordu mensuplarının kendi ceplerini doldurmaları, toplumsal hayatın bütün alanlarıyla birlikte ekonomi alanında da etkin olmaları hatta ekonominin artık onlarca yönlendirilmesi, siyasiler ve işadamlarının bu alanda askerle işbirliği yapması, üç sınıfın da böylece zenginleşmesi ve sistemin dışında kalanların daha da fakirleşmesidir.

Dönemin iktisadi dokusunda bundan söz edildiği gibi asker, siyasetçi ve işadamı birlikteliği temel iktisadi kavram ve terimler altında ayrı bir başlıkta da incelenmiştir.

2.4. Temel İktisadi Kavram ve Terimler ile Adalet Ağaoğlu Romanları

2.4.1. Fabrikalaşma

Şakir Zümre marka sobalar *Ölmeye Yatmak*'ta Ayşe ile Semiha'nın mektuplarında yerini alır. Aysel ortaokulu okumak için kaldığı teyzesinin evinde bu soba fabrikasının sobasının kullanıldığından ve çok iyi ısıttığından söz eder.

Mustafa Kemal Atatürk tarafından 1933 yılında Türkiye'nin ilk Kamu İktisadi Teşekkülü olarak kurulmuş başta dokuma olmak üzere, kimya, maden, seramik alanında fabrikalar tesis eden endüstriden sorumlu banka olarak Sümerbank *Ölmeye Yatmak*'ta önemli yer tutar. Muhtekir olmakla suçlandığı için kasabayı terk eden Salim Efendi'nin durumu iyileşir; gün gelir Sümerbank bayisinin sahibi olur.

Fikrimin İnce Gülü'nde ülkedeki fabrikalaşma isteği ve bu konuda yurtdışına çalışmaya giden işçilerden bir beklenti oluşması romanın ana öznesi Bayram'ın şu cümleleri üzerinden anlatılır:

> Ben bir taksi için yüzmüş yüzmüş kuyruğuna gelmişim. Yok, onlarla birlik olmalıymışım da . . .Yok bilmem ne kadar sermayeyi bir araya getirirsek bize bilmem ne kadar teşvik kredisi verilirmiş de . . . Bir Günyüzü'nden Rıfkı gelir, askıntı olur, bir Yaşar baskı eder üstüme, bir Hıdır, gözlerini şöyle belerte belerte:
> - Ne doğarsa birlikten doğar arkadaş! Sen tek başına alsan alsan ne alırsın? Bir araba. Onu da bir çarptırdın, bir yarmadan ne aşağı yuvarladın mı, sen sağ, ben selamet. Birlik olup fabrika kurarsak, hem memlekete bir yatırımdır, hem çoluğumuza çocuğumuza bir istikbal ! diye diye akıllar verir. Hep o Nurnan olacak çokbilmişin başının altından yaa, anlamaz mıyım? Bunlar kafa kafaya vermiş, beni sıkboğaz ederler . . . Lafa bak. Çoluklarının çocuklarının istikbalini bana tesis ettirecekler. Alın da gaçan mı? Enayi idim sanki ben. Koymuşum aklıma: Evvelemirde en gıcırından bir taksi. Yoksa, değil mi ya Kezban? .. Çoluk çocuğa karışmayı biz de ... Evet, sonra da istikballeriini başkalarına tesis ettireceğim diye önüne çıkana yalvar dur. Boş versene sen Hıdır. Hem sanki bir zelzele olmaz. Fabrikayı yerle yeksan etmez. Hem sanki, bugün böyle diyen hükümet, yarın «Kaldırın şunu yol ağzından. Sütü de, nişastayı da, pres tahtayı da kamilen devlet yapacak, devlet satacak» demez . . . Sonu karanlık bi yola düşecek olduktan kelli, Ballıhisar'da oturur dururdu ben, değil mi ya?[154]

Bayram Almanya'da kitlesel üretim yapan fabrikalarda çalışan bir işçidir.

[154] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü*, s. 84-85.

Üç Beş Kişi'nin Ferit Sakarya'sı kendi misyonunu, kurduğu fabrikaları ise şu cümleleriyle açıklar:

> Para iyidir. Eskiler vakit nakittir, demişler ya, bizim de artık nakit vakittir, dememiz gerekiyor. Para, iyidir. Para, zamandır. Parayla senin üstünden kolayca geçebileceğin köprüler kurabiliriz, yollar yapabiliriz... İşte bunları, tren yollarını, başka fabrikaları yapabilmek için benim de birkaç beton fabrikası, birkaç çelik, çimento fabrikası kurduğum doğru... Ama görüyor musun, o parayla kendime bir ev kuramadım daha!.[155]

Yine *Üç Beş Kişi*'de Kısmet Eskişehir'deki fabrikalarını şöyle anlatır:

> Eskilerde babasının olan sinema, şimdi kocaman bir işhanı. Altı banka. Daha ötede Şehir Bank. Daha ötede makarna, bisküvi fabrikası, daha da ötede, artık kentin dışında çimento, beton... Hepsi baştan sona Saka Şirketi'nin. Ferit Sakarya-Türkân Kaymazlı.[156]

Ferit Sakarya Eskişehir'de Organize Sanayi Bölgesi kurma kararını aldığı geceyi geri dönüşlerle verir. "Bozüyük'te bir temel atma daha. Beylikahır'ın oralarda bir temel atma daha; sanayi bölgesinin gerçekleştirilmesi, beton yapı malzemesi üretiminde entegre kuruluşlar: Beyler, tüketime, istihlake değil, üretime, istihsale yönelik yatırımlar"[157] diyerek fabrikaya, sanayileşmeye farklı bir açılım getirir. Ferit Sakarya ülkede sermaye sahibinin elinde yatırım için para varsa bunu sanayiye yatıracaksa hangi alanda fabrika kurma kararı alınacağının yalnız rantabiliteye bakarak verilemeyeceğini en büyük karı elde eden değil ülkeye en çok yarar sağlayan yatırımın yapılmasının gerekli olduğunu düşünür, gittiği söyleşilerde, açılışlarda hep bunları söyler.

2.4.2. Muhtekirlik ve İhtikarla Mücadele Komisyonu

Ölmeye Yatmak'ta zaman olarak İkinci Dünya Savaşı en öne çıkan olaydır ve aslında ekonomik politikaların arkasında da bu vardır. Türkiye savaşa katılmasa da ekonomik olarak savaştan etkilendi ve üretici gücünü savaş için hazır tutmakta kullandı. Devletçilik ilkesiyle fabrikalar kurulmuşsa da bu üretici gücün üretimde kullanılmaması bir yandan merkez ülkelerin tüketici çevre ülkesi olma öte yandan üretimin yükselmesini engellemiştir. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre daha ucuz üreten ülkelerin mallarını alarak ithal ikameci bir ekonomik politika izlenmiştir.

Ölmeye Yatmak'ta Ankara Güzel Ankara bölümünde ülkeyi iktisadi açıdan çökerten bir durum olarak muhtekirlik gösterilir. Muhtekirlik özellikle ithal malları elde

[155] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 159.
[156] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 83.
[157] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 159.

bekletip piyasa fiyatının üstünde satmaktır. Yurtdışından gelen malların karaborsada değerinin üstünde satılmasına neden olan kişilere muhtekir denmektedir. Hükümet, kanundışı yollarla para kazanan ve fakir halkı sömürerek kendisi yüksek kazanç elde eden muhtekirleri engellemeye çalışmaktadır.

Yazar *Ölmeye Yatmak*'ta muhtekirliği hem gazete haberlerinden, radyolardan muhtekirlik suçlamalarını okuturken olgusal olarak ele alır hem de Aysel'in babası Salim Efendi'nin de muhtekirlikle suçlandığına yer verir. Yazar Aysel'in babasının da esnaf olduğu için onun da muhtekir olup olmadığı konusundaki endişelerine ilk kez Semiha ile mektuplaşmalarında yer verir. Gazete küpürleri, radyo yayınları savaşa yaklaşan dünyanın haberini devletin muhtekirlerle savaşı ile yan yana verir. Ticaret Bakanı Nazmi Topçuoğlu, ithal malları üstünde anormal fiyat artışı nedeniyle alınacak tedbirleri açıklar, İhtikarla Mücadele Komisyonunun kurulması romanda böyle ses bulur.

> Dar gelirli vatandaşlarımız ne köylümüzdür, ne de esnafımız. Doğal olarak işçimiz zaten söz konusu değildir. Dar gelirli vatandaşlarımız memurlarımızdır. Bu yüzden memurlarımız İhtikarla Mücadele Komisyonlarında canla başla çalışmaktadırlar. İşte bir örnek:
> "Bir paket çikleti 130 krş. yerine 170 krş.' a satan bir ticarethane 4 gün, 13 krş.'luk makarnayı 30 krş.' a satan bir bakkal 10 gün müddetle kapatılmışlardır."
> Başkent belediyesi, Pazarlıksız Satış Mecburiyeti Kanun hükümlerine üstüste aykırı hareketleri görülen, Anafartalar Caddesi'ndeki bir tuhafiye mağazasını, Atpazarı Meydanı'ndaki bir kumaş dükkanını, İtfaiye Meydanı'ndaki bir hazır elbise dükkanını, Numune Hastanesi karşısındaki bir bakkal dükkanını, Işıklar Caddesi, Kurum Sokak'taki bir başka bakkal dükkanını, Atpazarı Meydanı'ndaki yine bir bakkal dükkanını, Yeni Hal'de bir pastırmacı dükkanını, yine Yeni Hal'de bir sebzeci dükkanını, Saraçlar Çarşısı'ndaki bir hazır ayakkabı dükkanını birer, ikişer gün süreyle kapatmıştır. Bu dükkan sahiplerinin çocukları okullarda başları eğik durumda kalmışlardır. Çünkü memur babalar akşamları çocuklarına, "muhtekir elinin kimse tarafından sıkılmamasını, ona selam verilmemesini; bunlar ve aileleriyle her türlü ilişkinin kesilmesini, itibarsızlıklarının her fırsatta ortaya konulmasını, resimlerinin gazetelerde basılmasını; kısaca, toplum içinde birer hain olarak yaşadıklarının kendilerine belli edilmesini" öğütlemişlerdir. [158]

Salim Efendi de muhtekirlikle suçlanması Aysel'i derinden yaralar, okuyucu bunu Semiha'ya yazdığı mektuptan öğrenir. Salim Efendi muhtekerlikle suçlandığı için memleketine küsüp dükkanını başkente, Hal'in karşısına taşır.

[158] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 94

2.4.3. Sınıf Çatışmaları

*Ölmeye Yatmak'*ta Aysel'in bir aydın olarak sınıf kavramına ve toplumculuğa yaklaşımı dikkat çekicidir. Sınıfta ders anlatırken Rus toplumundan, köleliğin kalkması ve sosyal reformlardan duyduğu umutlardan, Gogol'den, Çehov'dan, işçi sınıfının umdukları gibi olmayışından aydınlara uzaklığından yola çıkan Aysel İşçi Partisinin mitinglerinde işçiden daha çok memur, öğrenci, öğretmen, yazar olmasına rağmen neden en çok işçiyi sevdiğini sorgular. Engin'in de fabrikalardan gelen yanı çekmiştir onu kendine. Engin'in öğrenci odasındaki kitaplarını hatırlar. Engin'in Karl Marx'ın *Kapital'i,* Oscar Lange'ın *Sosyalizmin Yeni Meseleleri ve Sosyalizmin Ekonomi Teorisi* gibi iktisat kitapları vardır. Bu kitaplar Engin kadar yazarı Adalet Ağaoğlu'nun da bir bilim olarak iktisada ilgisini ortaya koyar. Aysel bir aydın olarak Anadolu'yu görmeden Paris'e gitmişken Engin uzun ve kötü yolculuklarla tanımıştır bütün Anadolu'yu. Bu gerçeklik onu çekmiştir.

> Toplumculuğun en ileri aşaması, insanı bir kişi yapmaktır" demiştim de, birden ayağa fırlamış, "Bu bireyciliktir! Toplumcu bir felsefeyi, bireycilikle nasıl bağdaştırabilirsiniz? Böyle düşünüyorsanız siz de gerçek bir toplumcu değilsiniz" demiş, kendini bana karşı üstünleştirmek için de, "Bu bir sınıf sorunudur" deyip geri oturuvermişti. Sınıf? Öyle ya. Hangi sınıftanım ben? Düşünenler sınıfı. Bunu da ilk düşünmüyoruz zaten. Ama Engin de sözlerin altında yaşayan, hareket eden kımıltılı dünyanın farkında değil. Yaşanmışlığı olmayan hiçbir cümle kalıbının hiçbir anlamı yüklenmediğini bir gün anlar mı acaba? Kişi olmak üstüne o düşüncemi Ömer'e açtığımda, "Bunu söylemek için henüz çok erken" demişti. Her şey için hep erken ... Sonuç: Geç kalmak.[159]

Aysel daha küçükken de dönemin iktisat temelli siyasi karışıklıkları Aysel'lerin evinden okunurken, İstanbul'un sıkıyönetimi Dereli ailesinin en küçük kızları Tezel'in doğumuyla kendisine yer bulurken Aysel ders çalışmaktadır, onun işi X, Y, Z iledir. Ancak Adalet Ağaoğlu romanın iktisadi açıdan can alıcı bölümü olarak Aysel'in kafasında denklemi bambaşka bir açıdan çözdürmektedir ki yazarın kalemine iktisadın bir bilim olarak nasıl yön verdiğinin, edebi bir eser olmasından hiçbir şey yitirmeden iktisadi açıdan nasıl zengin bir arka plan oluşturduğu bu bölüm en iyi örneklerdendir. Aysel'in kafasının nasıl şekillendiğini, nasıl sosyalizmden yana olduğunu da yine bu bölüm göstermektedir:

> Aysel, X'i, Y'yi ve Z'yi belirsiz bir denklemi vazgeçmeksizin çözmeye çalışıyor: Değişmez gelirlilere X, dar gelirlilere Y ve geri kalanlara da Z dersek, değişmez gelirliler de Aydın'ın

[159] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak,* s. 198.

babası ise, o zaman Ali'nin anası, Z, yani değişen ve çok gelirli olursa, babam ne olur? Biz Y isek, Yıldız'ın babası da Z ise, Ali X olur. Ama Ali hem yetim, hem dar gelirli olduğuna ve Valiliğin bildirgesine göre de hem X, hem Y ve hem de Z olamayacağına göre ... Hayır, olmuyordu. Bu denklemi kuramıyordu. Henüz kuramadığı bir denklemi çözmeye çalışmanın boş çaba olduğunu kendi de biliyordu. Ama vazgeçemiyordu. Bir tutku gibi bütün edebiyat, tarih, coğrafya, mantık kitaplarının içine karışıyordu kurulamayan bir denklemin havada uçuşan X'leri, Y'leri, Z'leri ...Sonunda dayanamadı. Cebir öğretmenine 128 kuruştan ayda nüfus başına 1 kg. şekerin kimin hakkı olacağını sordu. Cebir öğretmeni, önce hiçbir şey anlamadı. Aysel, çevresinden örnekler vererek, bildiği ilçesinden, Ali'den, Namık'tan, bütün o, ilkokula gelen yakın köy çocuklarından örnekler vererek, hatta alt katlarında oturan telsizciden, Memnune Hanım'dan örnekler vererek ve Tezel'i doğurtan ebeden ve babasının dükkanının karşısındaki demirciden örnekler vererek, Çocuk Esirgeme Kurumu Ankara Merkezi'nin iki ay sonraki kostümlü balo hazırlıklarına girişen bayanlardan örnekler vererek, Yıldız'ın babasını da örnek olarak öne sürmekten kendini alıkoyamayarak derdini anlatmaya çalıştı. O kadar çok şeyi birarada anlatmaya çalıştı ki, cebir öğretmeni bu beyin karmaşıklığı önünde sadece güldü. Çocuğun çok çalışmasını da özür olarak gözönünde tutup, öfkesini içinde saklamayı becerdi. Sadece, "Senin beynin karışmış son zamanlarda. Bundan nasıl bir problem çıkabilir ki Aysel? Senin anlatmaya çalıştığın problem o ise, o çoktan çözülmüştür: X+ Y +Z = İmtiyazsız Sınıfsız Kaynaşmış Bir Kitle." Ardından kendini alamadı. Arkadaşlarının kıs kıs gülüşmesi ortasında Aysel'le alay etti, "Yetişmiş dahileri iyi öğrenelim yeter. Bir de dahi çıkma başımıza kuzum" dedi. Aysel çok utandı. Önüne baktı. Kızardı. Durup dururken başına iş açmıştı: Cebir öğretmeni artık en küçük yanlışını hoş görmüyordu. Ne zaman küçük bir hata yapsa, "Eee usta matematikçi, nedir bu iş?" deyiveriyordu. Böyle böyle Aysel, okul kitaplarının yazmadığı ve kendisinin çözemediği hiçbir sorunu öğretmeninden sormamaya karar verdi. Başka yerler ... Başka ...Kitaplar mesela. Belgeler ... Hayat ...[160]

Adalet Ağaoğlu *Ölmeye Yatmak*'ta köyde kalmak mı zor şehirde otel tuvaleti temizlemek mi konusunda kararsız bırakır Ali'yi de okuyucusunu da. Kimileri için yaşama tutunmanın her şekilde zor olmasına iktisadi bir bakış açısıyla, sınıf farklılıkları üzerinden değerlendirir. Savaş dönemindeki ekonomik darboğazda bile kimileri karne ile ekmek alırken kimileri Tilla'da Fransız pastaları yemekte, çaylar düzenlemektedir. Engin yokluktan evlatlık verilecekken Tuncer fakirliğin içine doğmuş, Ali köyünü bırakmanın sıkıntısı kendisini hiç bırakmazken ve bir taraftan çalışmak zorundayken istediği gibi okuyamamaktayken Sevil giyimiyle kuşamıyla Türk kızlarından ayrılmakta, Metin zengin doğmuş ve kendisininkinden başka bir dünyayı bilmemekte, Aydın onlara eklemlenmeye çalışmaktadır.

[160]Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 234.

Bir Düğün Gecesi'nde bir ressam olan Tezel zor geçindiğini şu cümleler ile ifade eder:

> "Ama şu da var: Hadi her şeyden tiksinip -ne olsa en azından bir kuşaktır burjuvalaşmaktayız, kim inkar ediyor?- resim yapmaktan caymayı göze aldık diyelim. Nasıl cayılır? İlk ağızda İlhan'a avuç açmak zorunda kalırım. Üstelik o günler Aysel kirasını zor ödüyor, bilim adamı kocasının yeni kitabını bitirmesini bekliyor, -O ağır yük katarının- kahramanca göğüs gerip fakültesinde her şeye ... Sahi, o hikayenin aslı astarı neydi, hani adamlar durup durup da, bekleyip edip de balyoz kafamıza iner inmez Aysel'i de o masum çekiçle defettiler hani? Çoktandır açık seçik konuşamıyoruz ki. Tam başlandı, bir yerde koptu anlatılmak istenen. Ya kendimizden çok utanıyoruz, ya çevremizden ... Ne olduysa oldu, şöyle iyi bir açılıp dökülemedik."[161]

Fikrimin İnce Gülü'nün zamanı olarak 1970'ler kapitalizmin kimilerini zenginleştirdiği dönemdir. Bayram Kapıkule'den girerek ülkeye Marmara Bölgesinden, ülkenin sanayileşen bölgesinden girdiği için bu zenginleşme göze çarpar.

> Platan Plastik. Yatsan Yatlı Yatak. Huzurcan Emlak. Türksan Kağıt Kaplama. Çiçek Kolonya. Bronz Krem. Nordmende. Şimdi de Seramik Satış. Küpler, testiler, bable süsleri, heykelleri, saksıları, çiçeklikleri. . . Güneşin altında her renkten haykırarak: Sahil sitelerinize, kıyı köylerinize, deniz evlerinize Florida tipi canlılık ! Osmanlı tipi fontenlerimiz de var. [162]

Yazsonu'nda sınıf çatışmaları bekçi Kadir üzerinden işlenir. Şöyle ki Nevin kendisinden farklı gördüğü için ona nasıl hitap edeceğine bile karar verememiştir. "…Kadir Bey, Kadir Efendi yani, Bay Kadir diyor ki, ateş çok yüksek! Karayeli artınca tepedeki çamlar tutuşturabilirmiş!" [163]

Üç Beş Kişi yazarın sınıf çatışmalarının önde olduğu bir diğer kitabıdır. Kaymazlı ve Sakarya aileleri Eskişehir'de zenginlikleri ile bilinir. İkinci bölümün anlatıcısı kötürüm babası ve küçük kardeşi Özgür'e bakan Kardelen ise yoksul kesimin temsilcisidir. Ferit Sakarya'nın ablası Türkan Kaymazlı kardeşinin alt takımla yakın ilişkisini doğru bulmaz. Bunu ifade ettiği şu cümleleri ile yazar sınıf çatışmasını, iki kesimin arasında eşitlik olamayacağını zenginlerin bakışı üzerinden şöyle anlatır:

> Ferit, okumuş, içkici takımından birkaçını yanına aldı mı, artık sabahlara kadar lak lak lak, kih kih kih... İşçilerle de fazla laubali... Müdürlerle, muhasebeciyle... Hele şu çulsuz Kardelen'e, verdiği yer. Önce muhasebede bir iş, sonra sözde sekreter... Allah Allah... Hani bizden bir beklediği yoktu, hani o burnu büyüklüğü?.. İçimizden biri bütün bunlara karşı

[161] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 47.
[162] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü*, s. 136
[163] Adalet Ağaoğlu, *Yazsonu s.108.*

ciddi durmasa, mesafe koymasa... Zaten Hacer'i umutlandırıp duran da kardeşim. Çocukluğundan beri... Yazık değil mi garibe? Erişemeyeceği ciğeri neden gösterip duruyorsun desene? Hem gereksiz, hem günah. İnsanlarla müsavi... Eşitlik. .. eşitlik. .. Beni kendine eşit görebilirsin, erkek kadın ayrımı gütmezsin, çünkü kesem seninkiyle eşit, hattâ seninkinden üstün. Ama Hacer'miş, Kardelen'miş, fabrikadakilermiş; kendinle nasıl eşit tutabilirsin? Senin gücün ayrı, onlarınki ayrı! [164]

2.4.4. Merkez Ülke Çevre Ülke

Kalkınma iktisadı ülkeleri gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeler olarak sınıflandırır. İktisat tarihi Batı ülkelerinin coğrafi keşifleri, burjuvazinin oluşumu, sanayi devrimi üzerinden şekillenmiş ve bu ülkelerin gücü ellerinde bulundurması ile sonuçlanmıştır. Büyük fabrikalarla yapılan kitlesel üretim ne kadar çok aynı maldan üretirsen birim maliyetinin azalmasını beraberinde getirdiği için üretimin bunca çoğalması tüketici ihtiyacını doğurmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, yükselme döneminde Fransa'ya tanınan kapitülasyonların da gösterdiği üzere her zaman Batı ülkeleri için ürettiklerini satacakları cazip bir Pazar olmuştur. Türkiye de Osmanlı gibi gelişmekte olan ülkeler sınıfında kalmıştır.

Ölmeye Yatmak'ta Aysel'in otel odasında yatarken zihninin zarftaki parayı, notu, öğrencilerine milli gelir anlatmayı, kırk gündür adet olmadığını, hamile olabileceğini, Engin'i, Ömer'i hep birden düşünüp oradan babasının bisküvi kutusuna sıçraması Aysel'in bilinçakışının ardından Adalet Ağaoğlu'nun iktisadi düşünüşünün sesini duyurması açısından iyi bir örnek olarak görülebilir. Babasının paralarını, altınlarını sakladığı teneke bir bisküvi kutusunun bütün detayları çocuk Aysel'in zihnine kazınmıştır ve 1922 Petit Beurre yazısı Aysel'e bisküvinin nerede yenildiğini düşündürmüştür. Bu merkez çevre farkının ele alındığı ilk örnektir.

Sahi, nereliydi ki o biscuits? Ne biçimdiler? Kare mi? Dikdörtgen mi, daire mi? Herhalde süte bandırılıp bebelerin eline verilmemişlerdir. Hiç değil, benim doğduğum yerde ... Benim doğduğum yerde yenilmişlerse, memurin hanımlarının konuk günlerinde yenilmişlerdir. (Sahi, kabul günü ne zaman ithal edildi acaba yurdumuza?) Belki de o kutu, babamın eline geçtiğinde bisküvisizdi. İçinde başka bir mal taşımıştır belki. Kına, bitotu, şap ya da kükürt. Belki de kurşunkalem, Ayyıldız marka. Kutu babamın olduğu zaman, kutunun içindeki asıl mal çoktan Constantinope'lu bebekler tarafından yenilmişti belki de. [165]

[164] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi,* s. 101.
[165] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak,* s. 73

Sevil Almanya'dan gelen giysileri ile hep Amerikanbezi giyen Türk kızlarının içinden sıyrılır. Sevil'in mimar amcasıyla Alman yengesinin Teşvikiye'deki apartmanları yeniyi simgeler, Akaretler'deki eski ahşap ev Sevil'in gözünde eski kalmıştır, annesi yengesinin yanında babası da amcasının yanında. Batı'nın karşısındaki kompleksli tutumu Sevil üzerinden okutur Ağaoğlu.

Dönemin iktisadi dokusu başka bir taraftan da 1952 yılının Şubat ayından başlayarak Kore günlerini yazan asker Ertürk'ün (Aysel'in ilkokul arkadaşı, asker olma süreci, sorgulamamayı öğrenişi bir Andre Gide kitabı üzerinden çok acı bir tecrübe ile öğrenmiş, *Bir Düğün Gecesi*'nin düğün organizasyonundan sorumlu, damadın dayısı) defteri üzerinden de aydınlatılır. Ancak bu defter anlatıcı Ömer'in farazi bir şekilde Kore gazisi Ertürk'e biçtiği anılardır. Yani burada yazar farklı bir teknik kullanır. Buna göre Sugar Cone eteklerinde yaralanan Ertürk hasta yatağında yatarken esir kampında arkadaş olduğu Amerikalı Tommy ile kendisini ve ülkesini iktisadi açıdan karşılaştırır. Tommy'nin yemediğini yerken kabullendiği geri kalmışlığı ifade edişi Adalet Ağaoğlu'nun ironik bir şekilde sistemi, ülkenin askerine bakışını, dünyanın merkez çevre farkını, kapitalizmin acımasızlığını sert bir dille eleştirdiği bölümlerdir:

> Arkadaşım, belki sen zengin bir beldenin çocuğu olarak hep iyi şeyler yemeğe alışıksın. Fakat benim milletim savaş sırasında bunlardan da kötü şeyler yemeğe alışıktı. Ayrıca ben kendim de askeri mekteplerde okurken memleketimin bize verebildiği kadarını yiyebildim. Bu sebeple de, bu yiyecekler bana hiç fena gelmedi. Bana kalırsa sen de mümkün olduğu kadar yemene bak. Amerika' ya, o zengin beldene dönmek istiyorsan ye arkadaşım, ye ..".[166]
>
> "Ben Amerikalı savaş arkadaşlarımı, erinden en yüksek rütbeli subayına kadar her zaman çok sevmiş ve saymışımdır. Onlar çukulatalar, enfes soğuk etler, çörekler, tatlılar yerlerken, bol bol biralar içerlerken kendilerini kıskanmak aklımın köşesinden geçmemiştir. Çünkü bunları yemek onların hakkıdır. Zengin bir memleketin çocukları oldukları halde bizim gibi fakir memleketlere yardım ellerini uzatmış, düşmanlarımız komünistlere karşı bizleri korumak için her şeylerini seferber etmiş bu insanlar ne yapsalar layık, ne yeseler haktır. Bu erler ve subaylar ki güzel evlerini, mağmur şehirlerini bırakıp bizim için esir düşmektedirler… Şimdi aramızda iyi bir formül bulduk maamafih. Bize verilen yiyeceklerin en yenilebilir gibi olanlarını birleştiriyoruz, bunları Tommy yiyor. Kalanları da birleştiriyoruz, ben yiyorum. Böylelikle Tommy de biraz kuvvet kazanmaya başladı. Bundan ötürü seviniyorum.[167]

[166] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 213.
[167] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 214.

Birleşmiş Milletler tarafından kurtarıldıktan sonra moral izni olarak Tokyo'ya gönderilen Ertürk yine bir şaşkınlığa uğrar. Amerikan askerlerinden her açıdan farklı olduğu, onların yanında kendisine güvensizlik yaşadığı gibi karnını doyurmak için çekinerek zar zor girdiği lokantada da Japon gençlerinin savaşın mağlubu olmalarına rağmen bolluk ve neşe içinde olmalarının onu bu kadar şaşırtması aslında yazarın Ertürk'ü acı bir şekilde merkez ülkelerin yanında, karşısındaki Türkiye'nin simgesi olarak kullandığını gösterir.[168]

Fikrimin İnce Gülü'nde ana özne Bayram'ın arkadaşı olan Veli'nin karısının Almanya'dan getirdiklerini Türkiye'de eşe dosta satma hayali kurması, iki ülkede üretilenin kalite bakımından karşılaştırılması merkez, çevre farkı ve kapitalizmde bir emaye tencere takımı gibi çok da önemli olmayan ürün üzerinden şöyle yansıtılır:

> Acaba, bir koşu gidip arabadan o küçük, çalar saati getirse mi? Müdür'e verse mi? O çiçekli çalar saati satsalar satsalar kaça satarlar? Bilemedin iki yüze. Ama, emaye tencere takımını taş çatlasa, Veli de patlasa iki binden aşağı vermem. Boy boy, tam altı parça. Zeytin rengi üstüne pembe, sarı çiçekli. Sözde bizde de yapmaya başlamışlar. Onlar nerde, benimki nerde... Adam dört kere fırlatıp attı yere. Ne bir yeri ezildi, ne bir yeri çizildi. Evladiyelik.. . Parası olan, kızına çeğiz düzecekse hiç düşünmesin ...[169]

Fikrimin İnce Gülü'nde Bayram Almanya'daki arkadaşlarından birçok konuda ayrılır Adalet Ağaoğlu Bayram'a yolda iken geriye dönüş tekniğiyle arkadaşlarıyla tartışmalarını zihinden geçirtirken Almanya ile Türkiye'nin ve merkez ile çevrenin ayrımının; Doğu- Batı insanının olay ve olgulara bakışındaki farklılığın ardında iktisadi konuların olduğunu düşünür ve bunu şu cümlelerle ortaya koyar:

> (Bayram) Toz kondurmaz fabrikaların yönetimine. Canavar montaj hattına ufak bir düşmanlık duyar salt. Tek görünür düşman, bu yürüyen hat. O şasiler, civatalar, motorlar, direksiyon millerinin, tek başına ne zararı dokunabilir ki insana? Eee peki, bu Alman dürzülerinin bizi hem çalıştırıp, hem küçük görmelerine ne diyelim? "Parasını ödüyor ya. Sen ona bak. Ne yapsın başka" Karşılığı budur Bayram'ın. Biri bir gün Almanların cimriliğinden falan söz açacak olmuştu. O zaman da Bayram'ın dediği şu: "Valla kardeş, ben böyle olmasından memnunum. Bunlar, böyle bir feniğin bile hesabını tutunca, bizim de içimiz rahat. Aman, şunu edemedim bu adama, kibarlığına, cömertliğine bir karşılık veremedim demekten, içimizi yemekten kurtuluyoruz işte, kötü mü"
> Yaşar, senin de başına gelebilir, gibilerden :

[168] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 218.
[169] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü*, s. 35.

"- Yolda biri hastalanıp düşse, başlarını çevirip bakmıyorlar bunlar. Basıp geçiyorlar" demişti. Bunu yaşamıştı da. Sırtında aynı ürpertiyi, aynı terkedilmiş, kaybolmuş köpek hüznünü duymuştu konuşurken. Bayram'sa:

"- Onlar seni kor geçerse, sen de onları kor geçersin, daha iyi ya . . ."

Numan, nerdeyse dövecekti Bayram'ı.

"- Siktir ol len ! Yettin artık. Bir boktan anladığın yok. Anlayacağın da. Onların bu konuda da sana ihtiyacı olsa, tutar kaldırırlar elinden. Onlar bu konuda sana muhtaç değiller. Hepsi sigortalı. Hepsinin bakımı, düzeni yerinde. Doktoru, ilacı şırp ayağında . . . Biz birbirimizin elinden tutmaya çalışıyorsak niye? Bir düşün . . ."

"- Göreneğimiz öyle . . ."

"- Görenek dediğin hayatın şeklinden çıkar, aptal"[170]

Romantik Bir Viyana Yazı'nın öznesi öğretmen Kamil Kaya, merkez çevre ayrımını şöyle temas eder:

Bu zil de bugün amma geç çaldı. Ya da bu ders bana çok uzun geldi. Karşımda biriniz uyuklar, öteki elinde pilli bir şey, cırt cırt cırt. Neymiş o? Ne işe yarıyor? Koy bakalım şimdi cebine, dersten sonra getir, göster. Biz de öğrenelim. Baban Almanya' dan getirdiyse getirdi, ille sınıfa taşımak, herkese çalım atmak mı gerekir? Ne işçisi baban orada?"[171] derken de Almanya'ya gidene işçilere temas etmekte ve oradan getirilen ürünlerin üstün görüldüğüne vurgu yapmaktadır.[172]

2.4.5. Doğu Batı

Türk edebiyatının Tanzimat döneminden beri üstüne en çok yazılan, mesai harcanan çatışması Doğu Batı çatışması, biz neredeyiz, neden farklıyız, Doğu nerede başlar, Batı nerede, sorularıyla Adalet Ağaoğlu da ilgilenmiştir. Bunu yaparken de Batı hayranlığını iktisadi üstünlük ile birlikte düşünür.

Ölmeye Yatmak'ta Ömer'in cümleleri üzerinden bu mesele şöyle yansır:

Doğululukla Batılılık arasında bir savaş vermekten bile kaçındım. Ne diye yoracakmışım kendimi? Bizim kendimizi yoracağımız nice yerler, nice konular var daha? Ben Batılıyım, bitti. Ayşen'in şimdi bana karşı duyduğu eğilimi kendimden bile gizlemeye yeltenecek denli Batılı ama. Bu akşamüstü Aysel, "Engin'den mektup var," deyince, "Bu ne sevinç!" diye hırçınlaşabilecek denli Batılı ...[173]

Aysel'in sadece arkadaş olabildiği tek erkek olan Paris'teki Alain ile Aydın'ı, Metin'i karşılaştırmaları Doğu Batı farklılığı üzerinden anlatılır. Aydın'ın Fransızları çok

[170] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü*, s. 226-227.
[171] Adalet Ağaoğlu, *Romantik Bir Viyana Yazı*, s. 62.
[172] Adalet Ağaoğlu, *Romantik Bir Viyana Yazı,* s. 62.
[173] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 102.

kültürlü bulması, Galatasaray Lisesi mezunu olması, İstanbul'u sevmesi Osmanlı aydınının devamı niteliğinde özellikleri olarak görülebilir.

Bir Düğün Gecesi'nde Ertürk'ün karısı Gönül'ün bocalaması üzerinden de arada kalmışlık okunur:

> Emekli albayın karısı bocalıyor. Henüz her noktada ve her yerde bocalıyor o. Doğduğu yerle Anadolu Kulübü arasında, şimdi giyindikleriyle dün çıkardıkları arasında, küçük kentle, büyük kent arasında, görmediği Kore ile görmediği Amerika arasında, paşalarla işadamları arasında, tırnaklarını boyamakla iyi boyamamak arasında, kocasına kul olmakla onu kendine kul etmek arasında bocalıyor.[174]

Yazsonu'nun mekanı Side'ye yakın bir tatil beldesidir ve romanda turistler üzerinden Batılı olmayı öğrenen sahil şeridinin dağ köylerinden farkı vurgulanır. Özgürlük deyince ilk akla gelenin Batılı tarzı bir özgürlük olduğunu belirten Ferda Atlı Nevin'in çevirmen oluşunu ve özgürlüğünü yabancı dil kullanarak pekiştirmesini Batı hayranlığının sonucu olarak görür. [175]

Üç Beş Kişi'de Doğu- Batı, Batılaşma- Batılaşamama meseleleri Osmanlı aristokrasisinden kalan Neval Rıfatzede ve onun değerlendirmeleri üzerinden anlatılır. Mesele çok daha geriden alınarak İttihat Terakkicileri ile 1950'lerdeki Menderes'in adamları Batılışma konusundaki tutumları nedeniyle birbirine benzetilir.

> Birkaç yıl önce açılan Hilton'un büyük salonunda, yerlerini hâlâ yadırgayan bir yığın yalnız erkek. Koyu renk gözlerinin hoş kokulu, "sahipsiz" bir kadın aranışında çocuksu bir ürkeklik sezilirdi. Onlar, İttihat Terakkicilerin, eskiden beri "Batılılaşmış bir yaşam biçimi" sürdüren yalılara, konaklara damat olmak için yanıp tutuşmaları gibi, İstanbul'un İngilizce konuşan, içki içmeyi seven, erkeklere arkadaşça davranırken de kadınsılıkları buram buram tüten kızlarıyla ilişki kurmaya çalışırlardı. Geldikleri yerlerde kendi kızkardeşleri, anaları, karıları için asla uygun görmeyecekleri her davranışı, bu kadınlara yaraştırırlardı.[176]

Romantik Bir Viyana Yazı romanı, modernleşme sürecinin hızlı yaşandığı Avrupa'nın bazı merkezlerini mekan unsuru olarak kullanır. Yazar hızlı ulaşım araçlarından sıkça söz ederek Batı'nın sanayi devriminin en büyük çıktısı olarak motor gücüne değinir. Uçak, metro, araba, otobüs, tramvay gibi araçlar çokça yer alır:

---

[174] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 125.
[175] Ferda Atlı, *Siyasal Düşünceler Bakımından Adalet Ağaoğlu Romanları*, s. 116.
[176] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 130.

"Yanımdan iki katlı bir Londra otobüsü geçmektedir. (…) kitaplık memurları henüz yer altı trenlerinden inmemişler." [177]

Ancak Ağaoğlu bu romanda Doğu Batı çatışmasına farklı yaklaşır. Romanın baş öznesi Kamil Kaya, tarih öğretmeni olması itibariyle milliyetçi öğelere yer verse de bu öğeler modern dünyanın ulus devletlerinin katı milliyetçiliğinden uzaktır, kutsallara dayanmayan bir vatan sevgisini esas alır. Kamil Kaya'nın modernitenin yarattığı milliyetçilik algısını kıran bir yaklaşımı vardır. Hatta bu yaklaşımı onun meslek hayatında ara ara görevinin yarım kalmasına da neden olur. Kamil Kaya, üzerinde yaşanılan yerin tek bir etnik unsura ait olmadığını öğrencisi ile yaşadığı tartışmada dile getirir. "Kim o parmak kaldıran? Söyle. Ne? Konya, özbeöz Türk bir vatan köşesidir, öyle mi? Sadece Türk olur mu canım? Baksanıza, buralardan Romalılar geçmiş, Bizanslılar geçmiş."[178]

Üstkurmaca anlatıcısı Yazar ve Kamil Kaya'nın geçtiği kurmacayı oluşturan Yazar da Kamil Kaya ile aynı yaklaşıma sahiptir denebilir. Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçilik cereyanının etkisine Yazar, Viyana'dan ayna tutar:

> Bir zamanlar prenslerin, düklerin, kontların binlerce taş işçisi çalıştırarak kurdukları avlu, park, saray duvarlarının hiçbirinin üstünde "Viyana Viyanalınındır", "Yabancı defol", "beyaz içeri, kara dışarı", "Kuzeye hayır, güneye evet!" gibi yazılar yazılmış bulunmamalı, bu duvarlarda uçlarından kanlar damlayan ok, çekiç, hançer, balta resimleriyle karşılaşmamalıydım.[179]

Romantik Bir Viyana Yazı romanında birçok yerde Itri, Dede Efendi, Schubert gibi yerli ve yabancı sanatkarlardan bahsederken aslında Ağaoğlu Doğu Batı çatışmasına nokta koyacak bir dünya hayal ettiğini söyler gibidir. Şöyle ki son bölümde roman öznesi Yazar kurmacayı nasıl oluşturduğunu aktardığı yerde :"Hatta: İşte, Bach oldum, Itri oldum! İşte Schubert oldum! Haydn, Dede Efendi, Kul Mustafa oldum! İşte, ha Vivaldiiii, ha beeen diyesi…"derken arkasından Ağaoğlu'nuın bakışını okumak zor değildir.

*Dert Dinleme Uzmanı'*nda Editör eşinin annesiyle gittiği Avrupa seyahatlerinde tanıştığı adamdan "Batı dünyasının her yanına ait bilgi zenginliği bol herif de aynı otelin aynı koridordaki başka bir odasında"[180] diye söz eden Editör, onun Batıcılıkla mikroplandığını ironik biçimde Mevlana'dan alıntıyla ifade eder.

---

[177] Adalet Ağaoğlu, *Romantik Bir Viyana Yazı*, s. 19.
[178] Adalet Ağaoğlu, *Romantik Bir Viyana Yazı*, s. 267.
[179] Adalet Ağaoğlu, *Romantik Bir Viyana Yazı*, s. 268.
[180] Adalet Ağaoğlu, *Dert Dinleme Uzman*, s. 47.

> Allah'ın belası Batıcılık mikrobu kapmış bulunmakta ve oralara gide gele büsbütün hastalanmış olup yine Batı'nın ön biliciliğinin meyvesi keşiflerden bir daha sayılması gerekirken "kim olursan ol- ne olursan ol gel"ci mesnevi maneviyatını, "farklılaştırma" ayrıcalığı sanmaktadır.[181]

Dert Dinleme Uzmanı'nda Adalet Ağaoğlu Batıcılık üzerine bu kadar söylemekle de kalmaz. Batı'nın Doğu'yu sıkıştırdığı kalıplarla da inceden inceye alay eder. Editör arkasından ilk defa yurtdışındaki uluslararası bir toplantıya katıldığında böyle işte böyle "Batıcılıklı" kılık kıyafetleri içindeyken ve ana konu olan toplumlararası, eşitlik/demokrasi bağlamında tarihsel değişim, dönüşümlerin rolünün büyüklüğü üzerinde konuşurken bile ötekiler diye nitelendirdiği Batı uygarlığının asli kültürüyle yaşayanların Doğu'yu peçeli, yaşmaklı, halayıkların hamam danslarından ibaret ve kendilerinden çok farklı gördüklerini fark eder. Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında da bu çatışma ile kadroların şekillendiğini belirtir ve Doğu ile Batı'nın farklılığın asıl sebebini iktisadi koşullarda arar.

> Vatan kurtarıcımız büyük başbuğumuzun kendisine eş diye diye kıyı kentlerimizden birinde 'Batıcı' bir ailede doğup büyümüş, tahsilini yabancı bir memlekette de görmüş dil bilir, piyano çalar, resim boyar, erkek takımıyla yanyana şık mı şık durmasını bilir birinde bulması nedenmişten öteye neymiş bu ha? Ataşemiliterlik görgüsü, senfoni ve konçerto konserlerinde, resmi balolarda danslar manslar ...Ataşemiliterlik görgüsü diyorum sana, böyle halkın kat kat üstünde biri bizim başbuğumuz olunca, kendisine münasip gördüğü o 'garbi havalı hatuncuk bile yetmedi ona yaaa, neyse ... O kadar da taşra biliciliği etmeyeyim bari!..[182]

2.4.6. Savaş Ekonomisi ve Karne Uygulaması

İkinci Dünya savaşının da etkisiyle dünyanın içinde bulunduğu ekonomik bunalım savaşa girmemesine rağmen Türkiye'yi de fazlasıyla etkilemiştir. Temel ihtiyaçların karneye bağlanması bunun bir göstergesidir.

Ölmeye Yatmak'ta bayramda köye giderken ekmek karnesinin A kuponlarının biriktirip annesine ikizi francala götüren Ali, zimmetine ekmek karnesi geçiren İaşe şefinin haberleri, gazetelerdeki karne zayii ucuz ekmek karnelerine gösterenlere ucuz şeker de verileceği haberleri, fakir fukaranın pamuklu karnesini ellerinden alıp çuval çuval Şakir Ağa'nın mağazasına taşıyan Molla Katipler, dar gelirli karnesine bile sahip olamayanlar, karnelerin farklı farklı kuponlarıyla zeytinyağı, büyüklere çay, kahve

[181] Adalet Ağaoğlu, *Dert Dinleme Uzman*, s. 55.
[182] Adalet Ağaoğlu, *Dert Dinleme Uzman*, s. 77.

dağıtımı yapılacağı, Aysel'in Aydın'a ekmek karnemizin rengi farklı arkadaş olamayız demeleri romanda karne kelimesinin geçtiği bölümlerdendir.

Savaşın bir yandan kendi şartlarını oluşturur, kendi zenginlerini doğurur. Ali'nin otelinde çalıştığı Molla Katip üzerinden kendi sorgulamasını yaptığı şu bölüm bunu anlatır:

> Bayram üstü Molla Katip'in Şakir Ağa'ya yolladığı pazenleri, kaputbezlerini otobüslerin oraya taşıdı. Çuval çuval. Denk denk. Mal kaçırıyorlar keratalar! Bütün fakir fukaranın pamuklu karnelerini ellerinden almışlar. Sergievi'ndeki dokuma satışında da bir adam uydurmuşlar; arşınlatıp arşınlatıp basmaları, kaputbezlerini, nazillileri, tülbentlikleri hadi babam el altından Şakir Ağa'nın mağazasına. Hoş, büyük savaş zenginlerinin yanında bunları yaptığı ne ki? Devede kulak.
>
> "İstanbul'da daha dağıtım komisyonlarında olup bitiyor her iş. Asıl o ithal mallarında. Kalayda, demirde, ayakkabı çivisinde, köselede, kahvede, çengelliiğnede ... Asıl vurgun böyle vuruluyor. Ondan sonra da kırk paralık kürdanı kırk bir paraya sattın diye hadi babam garip vatandaş içeri!"
>
> Akşam, lokantadaki öfkeli ahilerden biri böyle diyordu. Bunları duydukça Ali'nin yerin dibine geçesi geliyordu. Otobüse taşıdığı malların hesabı hemen oracıkta sorulacak sanıyordu. Karşısına dargın gözlerle Mustafa Kemal Atatürk dikiliyordu. "Bu vatanı meğer kimlere emanet etmişim ben! diye hayıflanıyordu sanki.[183]

2.4.7. Kapitalizm

Türkiye'nin iktisat politikasının dönüşümünde Thornburg Raporu (1949*)* ile Dünya Bankası'nın (IBRD) Barker Raporudur (1951). İki rapor, ülkenin iktisat politikasındaki keskin değişimi gösterir. "Yirminci Yüzyıl Fonu Vakfı" tarafından hazırlanan *Thornburg Raporu*, Türkiye'nin o dönemki koşullarına ilişkin gözlemler ile Türk hükümeti tarafından sunulan veriler doğrultusunda hazırlanmıştır. *Barker Raporu* ise iktisadi durum ile sınırlı kalmamış; eğitim, sağlık ve kamu yönetimi gibi sorunları da incelemeye almıştır.

Bu raporların dikkat çekici yönü Türkiye'nin kalkınmada önceliğinin tarım olmasının, ulaştırma açısından demiryolundan ziyade karayoluna ağırlık verilmesinin, ekonominin bütününde özellikle de sanayi kesiminde kamunun ağırlığı fazla bulunduğu için özel girişimin desteklenmesinin, piyasa serbestliğinin sağlanması ve özel sektör aracılığı ile sermaye birikiminin oluşturulması gibi politikalarla kamu gücünün azaltılmasının önerilmesidir. Girişimcilere tanınan özgürlük ile yerli üretimin korunması

[183] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak,* s. 151.

yerine dışa açık bir dış ticaret politikası istenmiştir. Böylece Türkiye'nin ekonomik bakımdan dünya kapitalizmine bağlı kalması istenmiş, uygulayacağı iktisat politikaları buna göre şekillendirilmiştir.[184]

Thornburg Raporu'nda, Sümerbank ve Etibank ile başladığı ağır sanayileşme yolculuğunun rafa kaldırılması istenirken, Barker Raporu'nda ülkenin sermaye birikiminin yetersiz, işgücünün yüksek olduğu vurgulanmış, Türkiye'nin tarıma yönelmesi ile hafif makine ve kimya endüstrisi, seramik ve çömlekçilik gibi alanlarda uzmanlaşması önerilmiştir. Dikkat çektiği gibi savaş sonrasındaki teknolojik yenilikler ve bilimsel çalışmalar ile sanayileşme hazırlığında olan gelişmiş ülkelerin tersine Türkiye için istenen, "sanayileşmemesi" olmuştur.[185]

ABD'nin Türkiye için belirlediği politikaların uygulanmaması durumunda Türkiye'nin ABD'den hiçbir yardım alamayacağı, dış politikada yalnız kalacağı bir durum oluşturulmuştur. Türkiye, ABD'nin kendisine çizdiği yola girmiş, ABD'nin önerdiği ekonomi politikalarını koşulsuz bir biçimde kabul ederek, Cumhuriyet ile sürdürdüğü yoldan ayrılmıştır. Türkiye'nin iktisat politikalarında yaşanan "aks kayması" ile yalnızca sanayileşmeye dayalı ekonomik gelişimi değil, kültür, sanat, eğitim gibi alanları içine alan toplumsal gelişim süreci de dönüşüme farklı bir ifade ile "aşınmaya" uğramıştır. [186] ABD yardımının dayandığı ekonomi politik çerçeve sonraki dönemlerde hiçbir dönüşüme uğramadan uygulanırken, yaşam biçiminin bütünü ile benimsendiği süreçte istenen dönüşüm ile ülkenin ticari sermayesinin genişletilmesi, kırsal yapının pazara açılması ve kentleşmesi amaçlanmıştır. [187]

Savaş dönemi sonrası Amerika süreçten güçlenerek çıktığını, Amerika Başkanı Roosevelt'in öldüğünü yerine Truman'ın geçeceğini Truman'ın da Roosevelt gibi sulhperver olmasını uman Aydın'dan öğrenir okuyucu. Truman'ın Hiroşima'yı bombaladığını ise gazetelerden. 1947'de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Harry Truman tarafından Sovyet tehdidine karşı hazırlanmış plan olarak Truman Doktrini ile Amerika, uluslararası politikasının değiştiğini ve Sovyet karşıtlığının bu yeni politikada temel esas olduğunu ve komünizm tehdidi altındaki devletlere mali ve askeri yardım yapacağını açıklamıştır. *Ölmeye Yatmak*'ta Türk- Sovyet Dostluk Anlaşmasının süresinin

[184] Yakup Kepenek, "Ekonomi Politikasında Aks Kayması", *Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi*, s. 254-255.
[185] Yakup Kepenek, "Ekonomi Politikasında Aks Kayması", *Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi*, s. 257-259.
[186] Yakup Kepenek, "Ekonomi Politikasında Aks Kayması", *Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi*, s. 261.
[187] Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, s. 90.

bittiği "Artık Savaş Bitti Ey Şen Arkadaş" adlı bölümde Engin'in evlatlık verileceği ilanı ile yan yana yer alır Ulus gazetesinde. [188]

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine göre ülke olarak ucuz üretemediğini daha ucuz üreten ülkeden almalısın ki Türkiye merkez ülkelerin kitlesel üretimle, fabrikalarında çok ucuz ürettikleri malların alıcısı olmuş İthal İkameci Politika uygulamaya başlamıştır.

Ülkenin yüzünü Amerika'ya dönüşü aşama aşama anlatılır *Ölmeye Yatmak*'ta. Bu dönüş ilk bölümdeki dönemler üzerinden iktisadi doku ve politikaların anlatıldığı bölümde de yer verildiği üzere Metin'in babasının bir gazeteci olarak Amerikalı Mister Herman ile görüşmesi ve kapalı kapılar ardındaki pazarlıklardan, Engin'i evlatlık vermek isteyen kaymakamın Amerika'yı öven sözlerinden, Aydın'ın defterinden, Ali'nin gözünden ve Aysel'in kafa karışıklığından izlenir.

1947 yılında makine ve teçhizat alımı için Marshall Planı dâhilinde 615 milyon dolar yardım talebinde bulunan Türkiye, 4 Temmuz 1948'de ABD ile "Ekonomik İşbirliği Anlaşması" imzalayarak Marshall Planı kapsamında kredi alacak ülkeler arasına katılmıştır. Aysel Marshall planının özünü Fransa'daki arkadaşı Alain'den öğrendiğini söyler. Bundan sonra ülkeye hızla ithal mallar girer. *Ölmeye Yatmak*'ta gazeteye verilen şu ilan bir fıkra yazarının makul olmalıyız yazısı ile birlikte yer alır:

> Bir ilan: US Rainbow kayışları ve diğer US ithal malları (arazi için kamyon lastiği, izole tel, US hortumları, transport kayışları ile çeşitli salmastra vs.) satışa çıkmıştır. Türkiye Umum Acentesi:Koç Ticaret A.Ş.
> Bir fıkra yazarımız gazetesinde şöyle demiştir: "Zarf mazrufa tesir eder. Memurlar montgomeri giyerlerse tasarruflu ve makul olmaya doğru ehemmiyetli bir adım atmış sayılırız. Ceketlerle birlikte ayakkabılarımız da hem kesemizi, hem aklımızı kurtaracaktır. Makul olunmalıdır.[189]

Makul olma bundan böyle yazarın kaleminde ironik olarak Amerikan hegemonyasına, kapitalizmin dişlilerine teslim olma anlamını içerecektir. Kapitalizm sisteminde Türkiye gibi ülkelerin payının üretileni tüketmek olarak biçildiğini roman, edebi esere yakışır bir incelikle anlatır:

> Makul olmak gerek. Bu adamlar da ne yapsınlar savaş sonrası eski otomobil lastiklerini ve çadır bezlerini? Atlantik Okyanusu'na mı yığsınlar? Koca okyanusları mı doldursunlar?

[188] Adalet Ağaoğlu, Ölmeye Yatmak, s. 249.
[189] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 376-377.

> Makul olmak gerek. Makul olunuyor. Ali'nin küçük kız kardeşi, herhalde yeterince makul olamayıp Tradgom kauçuğu giyemediğinden zatürreeden ölüyor.[190]

Bundan sonraki süreç Dündar öğretmenlerin, Sevillerin, Hasiplerin, Metinlerin, Namıkların yüzlerini Amerika'ya dönmede birleşmelerini getirecektir ve yazar bu durumu "makuller ordusu" kavramı ile açıklar.

Amerika'nın tüketimlerini arttırmaları amacıyla Türkiye gibi ülkelere yaptığı Marshall yardımları da Aysel'in kafa karışıklığı ile sorgulanır:

> Çok soğuk bir aralık günü nehir kıyısındaki eski kitapçıların orada Metin'i gördü. Metin büyük bir heyecan içindeydi. Yüzü kıvançla parlıyordu: "Amerika bize askeri yardımı genişletiyormuş, duydunuz mu? Amerikan Ekonomik İşbirliği İdaresi dolar garantisi verecek. Artık sırtımız yere gelmez." Ekonomi okuyordu Metin. Bunun ne demeye geldiğini herhalde biliyordu. Yanmış, yıkılmış bir Paris ortasında acaba nasıl bir değeri vardı bunun ve hükümetimizin dolar transfer izninin? Amerika, bir yandan Çin'in iç durumuna el atarken, bir yandan neden askeri yardım dağıtıyordu sağa sola? Aysel henüz siyasi tarihi çözmeye çalışıyor. Bir de fazladan Camus. Metin'in yüzüne anlamsız bakıyordu.[191]

Marshall fikir planının Ayan Meclisi Dış Münasebetler Komisyonu'nda görüşülmeye başlanacağını, Amerikan halkıyla dünya halkı arasındaki fikri boşluğunu doldurmak için yapılacak geniş çapta bir Amerikan haberleşme programını, bu programın yeryüzündeki bütün insanlara demokrasinin öyküsünü arılatmayı amaçlayacağını belirttikten sonra bütün bunların Aysel'in kafasında yeni boşluklar yarattığını belirten yazar aslında sistemin çelişkilerini bunu üzerinden verir:

> Aysel bitirme tezinde demokrasiyi pratik açıdan nasıl tanımlayacağını, cumhuriyetleri nasıl sınıflandıracağını(!) şaşırıyordu. Paris kitaplıkları çok uzaklarda kalmıştı. Şimdi yeterince kitap da bulamıyordu. Öğrendikleriyle yaşamda, çevresinde gördükleri birbiriyle durmadan çelişiyordu. Yüzme isteği gittikçe artıyor, fakat çevresindeki sular da gittikçe kararıyordu. Çok bunalınca Asistan Ömer'e başvuruyor, onunla uzun uzun tartışıyordu: Biz cumhuriyetsek, yeni kurulan Çin de cumhuriyetse; biz demokrasiysek, ABD de demokrasiyse Marshall Fikir Planı, dünya halkları arasında nasıl bir fikri boşluğu, nasıl bir yöntemle dolduracak? Demokrasi, günlük politikaya göre durmadan değişen bir temelsiz ilkeler yığını mı, yoksa kaçınılmaz olan bütün değişmeleri insanın özgürlüğüne ve yücelmesine doğru yöneltecek bir temel görüş, bir fikir mi? İnsanı özgürleştirmek için canı-kanı olmayan ilkeleri koltuk değneği etmek yeterli mi?[192]

[190] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 377.
[191] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 372.
[192] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 381.

Türkiye'nin kapitalizme, dünya düzenine eklemlenmesi, tüketim toplumu olmaya yol olması, bunun için ucuz üretileni almaya sevk edilmesi, ucuz üretimin merkez ülkelerce büyük ölçekli fabrikalarda yapılabilmesi, merkez ülkelerin savaş kalıntılarını, üretim fazlasını Türkiye gibi ülkelere satmalarını *makul olma* kavramının altında anlatır. Aynı kavram altında gelir düzeyi farklılığına da temas etmeden geçmez.

> Makul olmak gerek. Bu adamlar da ne yapsınlar savaş sonrası eski otomobil lastiklerini ve çadır bezlerini? Atlantik Okyanusu'na mı yığsınlar? Koca okyanusları mı doldursunlar? Makul olmak gerek. Makul olunuyor. Ali'nin küçük kız kardeşi, herhalde yeterince makul olamayıp Tradgom kauçuğu giyemediğinden zatürreeden ölüyor.[193]

Kapitalizmin karşısındaki komünizm ise ülkede tehlike olarak görülmesi de *Ölmeye Yatmak*'ta şu cümlelerde yankı bulur:

> Dündar Öğretmen de makuldür: Şimdi bulunduğu bir başka ilçede Atatürk'ün resminin yanına General Montgomery'ninkini de iliştiriyor ve bir gün, bir gün Rainbow kayışlarının kendisini böyle uzun, böyle unutulmuş beklemekten kurtaracağını umuyor. Tozlu ilçe yollarında çiklet çiğniyor. Gönen (Isparta) Köy Enstitüsü Resim Öğretmeni "komünist bir ruh taşıdığı" gerekçesiyle 8 ay 10 güne mahkum ediliyor. Ama zaten 8 aydır tutuklu bulunduğundan tahliye ediliyor. Milli Eğitim Bakanlığı'nda dokuz ay önce yangın çıkmış. Bu öğretmen de, "Aferin çocuklara. bakanlığı yaktılar" demiş. Kimdi acaba bu öğretmen? Bir türlü makul olamayıp, içinde komünist cinler barındıran bu öğretmen kimdi? Belki de Dündar Öğretmen'in kardeşidir. Dündar Öğretmen'in kardeşi ya da değil; şimdi resim yapıyor hep. Yapacak başka şeyi yok. Hep resim yapıyor. Herkes, hemen herkes makuldür. Dündar Öğretmen'in kardeşi, biraz bu aklın dışında kalıyor. Hasip Makuller Ordusu'nun başında gidiyor. Hem de montgomeri giymeden. Radyoya, "gavur icadı" demekten vazgeçip dini günlerde mikrofonun önünde mevlit, Kur'an-ı Kerim falan okuyor."[194]

> "Amerikan Tarım Heyeti Adana'dan Ankara'ya dönmüştür. (Acaba Çukurova'nın sulanmasını değilse de, lojmanda oturan memuru görmüşler midir?) Tarım Bakanı Cavit Oral, heyete Ankara Palas'ta bir akşam yemeği vermiştir. Yemekte Nihat Erim (Bayındırlık Bakanı), Kasım Gülek (Ulaştırma Bakanı), Cemil Sait Barlas (Ticaret Bakanı), Cavit Ekin (Ekonomi Bakanı) ve Amerikan heyetinden Prof. Charp, Mister Arlington, Cooper, Ogden, Gray ile Marshall Planı İktisadi İşbirliği İdaresi Türkiye Özel Heyeti Başkanı -Elçi Sir Dorr'un hastalığından ötürü yardımcısı- Wiens hazır bulunmuşlardır. Fotoğraflardaki giysilerine bakıp, "Hiçbiri yeterince makul ve tasarruflu değillermiş" mi demek gerekecek peki?
>
> Aydın, Aysel ve Ali ile onların uzak-yakın benzerleri, makul olanlarla hiç olamayanlar ordusunun orta yerinde kalmışlardır. 378

[193] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 377.
[194] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 378.

Fikrimin İnce Gülü'nde Bayram'ın Mercedes'in peşinde koşma sürecini anlattığı bölüm kapitalizmde üretim ve tüketim kalıplarının gözler önüne serilmesi açısından önem taşır:

> Bayram, tekerlek takma işine altı markla başladı ama, çabucak saati yedi marka yükseltildi. Ancak, bir şey vardı. Koştukça, engellere dirsek ata ata koştukça Bayram'ı aynı noktada, hiç koşmamış gibi aynı kilometre taşı önünde tutan bir şey. Her yıl neye, hangi model arabaya nişan alsa; yıl boyu kendini o model içinde görmeye heveslendirse, daha o modele yaklaşmasına bin mark kala bir yeni model araba geliyor. Göz açıp kapamadan daha. Ve üstüne iki bin mark fazla koymuş olarak.

Henry Ford'un geliştirdiği bir üretim sistemi olarak fordizm üretim bantlarını kullanarak işçilerin otomobilin her parçasını tek tek monte etmesiyle ortalama 11 saatte araba üretmesi yerine yürüyen bir şeritte işçilerin önlerine gelen parçalarda hep aynı işlemi yapmaları ile üretimin çok hızlanması ve bu sürenin 90 dakikaya inmesi ve maliyetin düşmesini ifade eder. [195]

Fordist ekonomik yapının merkezi öğesi, "8 saatlik iş günü, 5 dolar ücret, akan şerit" ilkelerinden yola çıkarak daha sonra kitle tüketimi (refah devleti anlayışı) ile eklemlenmiş bir kitle üretimidir. Bu yapı içinde, aynı ürünün farklı bölümleri, bir parçanın üretimi için tayin edilmiş özelleşmiş makinelerin kullanımıyla üretilir. İşler büyük ölçüde vasıfsız ya da yarı vasıflıdır ve karmaşık kontrol hiyerarşileri içerisinde düzenlenmiştir. İnceltilmiş Taylorist örgütlenme ilkeleri altında işleyen Fordist üretimin en aşırı biçimlerinde, bir çok ayrıntılı iş yaratılmış ve böylece son derece parçalanmış bir iş bölümü sağlanmıştır.

Post-fordist dönemde ise farklı bir yönelim gözlenmektedir. Bu çerçevede fordizmin temel çehresi, iş hayatında özelleşme ve parçalanma, tüketimde ise tek biçimlilik iken; post-fordizmin özünü, kitle piyasalarının parçalanmasını izleyen geniş iş sınıflamaları ve emek esnekliği oluşturmaktadır. Üretim açısından post-fordizm, hem imalat hem de hizmet sektörlerinde farklı ürün dizinlerini üretebilecek esnek sistemler geliştirme doğrultusundaki bir eğilimi temsil etmektedir. Bu değişmeler, doğal olarak yansımasını emek esnekliği talebinde bulmuştur.[196] Şöyle ki parası olan insanlar tek elden çıkmış herkesin ulaşabildiği nesnelerin yerine ürün farklılaştırılması denen

---

[195] Fordizm Taylorizm ile birlikte düşünülmelidir, Frederick Winslow Taylor tarafından geliştirilen bu görüş işçileri bir makine gibi görüp performanslarını devamlı artırmaya çalışmıştır. Taylor İşçilerin düşünmeden sadece seri şekilde ve zaman kaybetmeden işlerini yapmasını öngörür.

[196] Şükrü Argın, "Kapitalist Toplumda İşin ve İşgücünün Kaderi: Fordizmden Post-Fordizme", *Birikim Dergisi*, No: 4, Eylül 1992.

bireyselleşmiş nesneleri arzu ederler. Post-fordizm ile kapitalizmin bir fazından daha ileri bir fazına geçilmesi de denebilir.

Dünyada fordizmden post-fordizme geçiş 1970'lerde olmuştur. Adalet Ağaoğlu'nun 1975'te yazdığı *Fikrimin İnce Gülü* bu sistemlerin içinden bir işçiyi, Almanya'da çalışan bir Türk işçiyi ana özne yapar ve böylelikle bu geçişi romanının merkezine oturtur.

Romanın başlarında Kapıkule'de Bayram Mercedes'i ile yol alırken Ford Escort'u görür ve doluluğundan içinde arkadaşı Veli ve ailesi olduğuna hükmeder. Arkalarında çok fazla eşya yığılı olmasıyla, eskiliğiyle kendi arabasından çok farklıdır. Yolculuk öncesi Veli'nin yolculukta çocuklarından birini verme, hiç olmazsa birkaç parça eşyasını kendisine yükleme isteğini geri çevirdiğini zihninden geçiren Bayram'ın Ford'a bu küçümseyici bakışı kitlesel üretim döneminin simgesi Ford marka arabalardan sonra (Fordizm) ürün farklılaştırılmasına ve kişiye özgü üretim yapılması dönemine geçişi anlatır.

Kornasının sesi kendisine bütün şarkılardan, türkülerden, kadın sesinden güzel gelen Bayram geriye dönüş tekniğiyle Gevaş'ta yaptığı askerlik günlerinden söz eder. Sınır kapısından girerken memurun "cakayı bırak da yürü" diye haykırmasıdır onu askerlik günlerine götüren. "Memurun Bayram'ın Mercedes'i sanki herhangi bir Taunus, üç yıl, beş yıl öncesinin bir Ford'u, bir Volkswagen'iymiş gibi, yerli montaj Anadol'muş gibi, hiç önemsemesiz, ona ilerde bir yeri göstermesi" Bayram'ı yaralar.

Adalet Ağaoğlu birçok iktisadi terim ve kavrama yaptığı gibi ürün farklılaştırması gibi iktisadi bir kavramı edebiyat malzemesi yaparak şu cümlelerle yer verir.

> Bayram'ın Mercedes'i, dört kapısıyla, çevresi beyaz lastikleri, parlak krome teker kapakları kapakların üstündeki Mercedes yıldızlarıyla; siyah cantları boydan boya uzanan ince kapı kromajları, özel kılıflı direksiyonuyla; koltukların döşemesiyle; o, madeni iplikle dokunmuş siyah kumaştan döşemeye sonradan geçirttiği turuncu-kara çatkılı koltuk kılıflarıyla; arka camın içine köşeleri oturttuğu, sarı satenden büzgülü, yuvarlak iki yastığı, bu iki yastık arasına yan gelip uzanmış, dili dışarda leopar yavrusuyla; ön cama sarkan bir Aydın zeybeğinin boynuna asılmış mavi boncuklar eşliğindeki küçük Kur'an-ı Kerim'iyle; sürekli açık tutulan çift anteniyle; televizyonu olmasa da televizyon anteniyle; asıl, hele asıl o yaldızlı rengiyle sınır kapısını dolduran yığınla motorlu araç ortasında, ister istemez hemen

seçiliyor. Özellikle Franz Lehar'lı gömleği, sentetik hasırdan pırıl pırıl yanan deni yeşili şapkasıyla Bayram içinde olunca ...[197]

Bayram'ın Almanya'dan arkadaşı Veli'nin gümrükten geçerken FX-2 Casio hesap makinesini ne yapıp edip kurtarmak isteğini "rahat on bin eder, kardeşimin mahkeme, avukat parası" cümleleriyle anlatır. Bir yandan da bir saattir gümrükte oyalanmasına içerlemesi Ağaoğlu'nun işçi milleti için tatilin, dönüşün bile zorluklarla dolu olduğunu anlatma yolu olarak görülebilir. O esnada Veli'nin zihni işine, montaj hattına kayar. Bu bilinç akışı bölümü kitlesel üretim, sanayi devrimi, fordizm ve yabancılaşma üzerinden okunabilir.

Montaj hattında, ardarda, hiç zamanı yitirmeden, öngörülen saniyelerden tek atlama yapmadan, motorları şasiler üstüne indirmekte olduğunu sandı. Aşağı. Yukarı. Dur. Aşağı. Yukarı. Dur. Işıklı bir tablo sürekli yanıp sönüyor. Motor geliyor. Dikkat. Yukardan, bir ray üstünde kayarak geliyor. Zincirlerle birlik, kayarak geliyor. Aşağıda bir şasi sabırsızlanıyor. Motor geliyor. Geldi. Aşağı! Motor aşağı iniyor. Dikkat! Egzoz borusu şasinin ön takımına karışacak. Karıştı. Çabuk. Kurtar onu. Çek, yakıt borusunu çek. Basma düğmeye daha Gianno. Beş saniyen var Veli ! Çek zinciri. Zinciri çek. Atla. Bas Gianno! Motor iniyor. Şasinin üstüne konuyor. Kanatsız bir kuş gibi. Şimdi yukarı. Dur. Hat ilerliyor. Önünde yeni bir şasi. Yukarda. Zincirli ray üstünde yeni bir motor. İnmeye hazır. Şasiyle evlenmeye. On saniyen var. Motor tam üstte. Egzozdan kurtar zinciri. Altı saniyen var. Çek elini şimdi. Çek elini ! İki saniyen var. Aşağı ! Yeni motor, kendisini, uygun biçimde bekleyen şasinin üstüne iniyor. Hat ilerliyor. Yine bir şasi. Yukarda, zincirli rayda ilerleyen yeni bir motor. Montaj hattının bulunduğu bölüm, bütün o korkunç gürültüsü, bekleme tanımaz döngüsüyle beynine ve yüreğine doluyor, Veli'yi bunaltıyor.[198]

Aynı şekilde gümrükte nerede çalıştığının sorulması üzerine Bayram'ın BMW'de tekerlek takma, cıvata sıkıştırma gibi küçük parçalı işleri söylemesi, sürecin, işin, arabanın bütününden habersiz işçinin durumunu anlatır. Şu cümleler de kişiye özel farklılaştırılmış ürün pazarlamanın yolları olarak romanda yer bulur.

Bu, direksiyonu özel kılıflı Mercedes'lerden. Ne demek bu, biliyor musunuz? Çok parçası özel olarak yapılmıştır, demek. Biz bunun için salt on üç marklık bir fazlalık ekliyoruz fiyatına. Sembolik. Bir çeşit onur payı. Bu türden direksiyon kılıfları, ancak Mercedes fabrikalarının en üst kademede çalışanları için, onların yakınlarına vermek istedikleri özel dikkatle yapılmış armağanlık otolara özgüdür. Tıpkı şarap fabrikalarının özel etiketli armağanlıkları gibi. On üç marklık bir fark, aslında arabanın değerini vurgulamak için, bu özel kılıf adına konmuş bir fark.[199]

[197] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü,* s. 25.
[198] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü*, s. 33.
[199] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü*, s. 245.

Kapitalizmin *Yazsonu* romanındaki yansıması hızlı tüketimle birlikte gelişen ve ihtiyacı aşan maddi istekleri odak alarak yaşama biçimini beraberinde getirmek olmuştur. Örneğin romandaki motel sahibi Oğuz Bey olaylara kapitalist bir çerçeveden bakmakta; müşteri memnuniyetini ve oradan gelecek kazancını her şeyin önüne geçirmektedir. Bunun için Nevin'in yuva olarak gördüğü evi yalnız para olarak görmekte, bunun için o evi satın alıp moteline geçirmek istemekte, bunun için gençler istiyor diye diskotek açmak istemektedir. *Yazsonu* romanı, Akdeniz kıyısındaki bir motele gelip yaz sonunda tatil yapması doktor tarafından önerilmiş bir yazarın hikayesidir. Yazar'ın, kentin bunalımlı hayatından kaçıp yalnızca kendini dinlemeye ihtiyaç duyması kapitalizmin oluşturduğu sürekli çalışmanın gerektiği kalabalık kentlerin işinde uzmanlaşan, işe bağlı bireylerinin kendi ile baş başa kalmasını imkansızlaştırmasına işaret eder.

> Sessiz bir deniz kıyısında, katıksız bir dinlence. Bir yaprak bir dalga bir solucan gibi doğanın herhangi bir parçası olmak. Günlük yaşamla güncel varoluşumuza karşı geniş, beyaz bir bayrak çekercesine kendime sunmak istediğim bu armağan(…) nerdeyse kazanılmış bir haktı.[200]

Yazsonu romanında Nevin'in kendi çalışma şeklini anlatması kapitalizmin oluşturduğu insana işaret eder:

> Artık bir makineydim. Gece gündüz çalışıyordum. Yabancılara bizim dilimizi bizim çocuklarımıza yabancı dili öğretmek adı altında evden eve koşuyordum. Bir robot. Ancak geceleri, gözlerim, gözlerim içine bir avuç biber atılmışçasına yana yana durma okuyor, çeviriler yapıyor, derken gizili bir sesle kendi kendime konuşuyordum.(…) o portakal sandığının içindeydim. Taze küf kokuları duydum.[201]

Üç Beş Kişi ise yazarın 1984'te yazdığı romanıdır ve ana olay zamanı 12 Eylül 80 darbesi hemen öncesidir. Bu dönem Türkiye için ekonomik, toplumsal ve siyasal bir değişim/dönüşüm zamanıdır. Bu dönemde tarım sermayesi geride kalmış, sanayi sermayesi en önemli ekonomik güç haline gelmeye başlamıştır. Avrupa'nın feodaliteden kapitalizme geçişine benzer bir geçiş Türkiye'de Batılı anlamda bir feodaliteden de kapitalizmden de söz etmek mümkün olmamakla birlikte bu dönemde yaşanmıştır denebilir. Bu geçişin romandaki temsilcileri ise Eskişehir Ticaret Odasının başkanı milli sanayici Ferit Sakarya ve ablası Türkan Hanım'dır. Toplumsal olarak da Osmanlı aristokrasisinin, Cumhuriyet döneminde yükselen sınıflardan biri olan Anadolu ticaret

[200] Adalet Ağaoğlu, *Yazsonu,* s.2
[201] Adalet Ağaoğlu, *Yazsonu,* s. 164.

burjuvazisinin karşısında çöktüğü bir dönemdir. Yazarın "Osmanlı artığı" olarak nitelendirdiği Neval Hanım ve iki kızı Belgin ve Selmin bu toplumsal değişimin temsilcileridir. Romanın nesnel zamanında figürleri en çok etkileyen ülkenin siyasal ortamı ve bunun arkasındaki iktisadi politikalardır.

"Hem sanayileşmediğimizi, 'malûm' kapitalist bir sistem toplumu olmadığımızı biliyor, hem öyle toplumların ekonomi kurallarını kendimize yol olarak seçiyoruz" diyen Ferit Sakarya bu düşüncelerini her ortamda dile getirmiştir.

Ferit kendisini ülkesine karşı sorumlu hissetmektedir, teşhis ettiği iktisadi sorunların çözümlerini söylemek konusunda kendisini hastayı ameliyata yatırmış, karnını açmış bir doktora benzetir.

> Ferit, salt doğduğu kentte değil, ülkenin çeşitli yerlerinde de ekonomik görüşleri doğrultusunda birkaç adım atmıştı. Son on, özellikle beş yıldır yatırım alanında attığı adımlar yakınlık duyulduğunu sezinlemişti. İçten mi bu adamlar, değil mi? Çaresizlikten mi yaklaşıyorlar şimdi, inançla mı? Hasta ameliyat masasından nasıl kalkacak? İlk deneylerimin sonuçları, belli belirsiz de olsa, ortaya çıkmaya başladı. Ülkenin önde gelen sanayici işadamları, temel sanayiye geçme gibi bir.. bir... Fakat, bitmiyor. Plancılardan, maliyecilerden kredilerin örgütlenmemiş sermayeye, hammadde sıkıntısı çeken tüketim sanayisine değil, hammadde üreten sanayiye kaydırılmasının istenmesi.. bunda ısrar edişim... Bu adamların desteği ne oranda olacak? Ne zaman yalnız bırakılacağım? Toplumsal yaşam, dış ilişkiler hiçbir alanda güven verici ve dengeli değilken...[202]

Ferit burada kendi misyonunu, kurduğu fabrikaları ise şu cümleleriyle açıklar:

> Para iyidir. Eskiler vakit nakittir, demişler ya, bizim de artık nakit vakittir, dememiz gerekiyor. Para, iyidir. Para, zamandır. Parayla senin üstünden kolayca geçebileceğin köprüler kurabiliriz, yollar yapabiliriz... İşte bunları, tren yollarını, başka fabrikaları yapabilmek için benim de birkaç beton fabrikası, birkaç çelik, çimento fabrikası kurduğum doğru... Ama görüyor musun, o parayla kendime bir ev kuramadım daha!.[203]

Ferit Sakarya'nın zihni geçmişten gidip gelirken ve bunun arkasında iktisadi tavrını açıklarken ilginç bir şekilde sürekli Kısmet ile ilgi kurar. "Banka kredilerinde ağırlığın örgütlenmiş sanayiden yana .. Plancılarla maliyeciler... KİT'ler... Serbest ekonomi falan derken, unutup gittim" [204] dediği Kısmet'i Ferit Sakarya aklından çıkaramamaktadır. Kısmet ki ataerkil taşralı ailenin sessiz, sinik kızıyken, Ferit Sakarya bütün kararlarında, iktisadi düşünüş sistematiğinde ondan etkilendiğini, sessiz

[202] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 153.
[203] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 159.
[204] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 155.

itaatsizliğinin, Ferit'e anlattığı rüyalarının kendisine nasıl yol gösterdiğini o gece belki de okuyucuyla eş zamanlı şekilde fark edecektir. Kısmet ülkeyi temsil eder denebilir " Dün gibi anımsıyorum. Paris dönüşü, çiftlikteki uzun bocalamalarını sonucu, ülkemde, hem de Eskişehir'de kalmaya o gün karar verdim. Kısmet bana dere kıyısında bu rüyasını anlattığı günün sonunda" diyen Ferit o rüyadan esinlenerek kendisine sürekli sorulan ve nefret ettiği "genel ekonomiye katkı politikası güdenin, bundan kendi özel karı ne olacakmış!" sorusunun cevabını şu sözlerle verir:

> Belki bana güleceksiniz dostlarım, ama yıllar sonra, Eskişehir Sanayi Odası'nda yaptığım konuşmalardan birinde şöyle bir şey söylediğimi de çok iyi anımsıyorum: "Baylar, ülkemizin ekonomisi, o kadar çok ayna ortasında, o kadar çok gövdenin yansıması haline gelmiş ki, toplumumuzu kalkındıracak bir ekonominin asıl gövdesini göremez olmuşuz. Oysa, o gövde burada duruyor. Aynalardan yansıyanın tam ortasında. Bizim kendimiz, kendi kaynaklarımız...[205]

2.4.8. Asker Siyasetçi İşadamı Üçgeni

Ekonomik faaliyetler üzerinde askerin fazlaca etkili olması, ordu mensuplarının kendi ceplerini doldurmaları, toplumsal hayatın bütün alanları içinde ekonomi alanında da etkin olmaları hatta ekonominin artık onlarca yönlendirilmesi, siyasiler ve işadamlarının bu alanda askerle işbirliği yapması, üç sınıfın da böylece zenginleşmesi ve sistemin dışında kalanların daha da fakirleşmesi *Dar zamanlar Üçlemesi*'nin ikinci kitabı olan *Bir Düğün Gecesi*'nin en önemli meselesidir ve bu da onu bütünüyle iktisadın edebiyat üzerindeki etkisini inceleyen bu tezin konusu yapmaktadır. Milletvekili Remzi Tarakçı'nın iki kız kardeşi Nuriye ve Ayten'i birer subayla evlendirmesiyle aslında askerin daha sonra ne kadar yükseleceğini tahmin ettiğini ve onun işini bilir olduğunu Aysel'in annesi Fitnat Hanım'ın Ayşen'in düğün gecesi iç sesinden anlaşılır. Remzi'nin kardeşi Nuriye'yi evlendirdiği Hayrettin Özkan daha sonra tümgeneral olacak ve Remzi'ye hem ticaret hem siyaset alanında faydalar sağlamıştır.

İlişkilerin iç içe geçtiği ve Remzi'nin de Hayrettin Özkan'a yardım ettiği Hayrettin'in karısı tarafından dile getirilir: "Hayrettin bir abime, bir de İlhan beye boyun eğdi durdu ya, artık herkesler ona boyun eğecek."[206]

İşadamlarının ekonomik güçlerini arttırmak için askerlerle bağlantılarını arttırmak istemelerinin bir örneği olarak İlhan ve karısı Müjgan, kızları Ayşen'in Hayrettin

[205] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 170
[206] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 201.

Özkan'ın oğlu Ercan ile evlenmesini isterler. Bu akrabalık ilişkisinden yararlanarak nüfuzlarını arttırmayı ve maddi çıkar sağlamayı amaçlarlar. Ömer İlhan'da generale kız vermiş, iş başarmış biri işadamı pozu görür.

Düğünü olan Ayşen bu evliliği istememektedir, anne babasından çok farklıdır. Kendisini Aysel ve Ömer gibilere yakın hissetmektedir. Ancak gözaltına bile alınsa da arkadaşlarına kendisini açıklayamamaktan yakınır ve bunun sebebini de yine babasının nüfuzu olarak görür:

> Kiminin nerde olduğu belli değil. Dışardakiler, yanlarına yaklaştım mı, bir hain, bir casus girmiş gibi aralarına, benden uzaklaşıyorlar. Gözaltından çıkarıldığımdan buyana böyle. Ben istemedim, benim haberim yok. İstemedim ben! Kaç kez kendimi ihbar bile ettim. Gülünç. Ama yaptım. Ama beni koruyorlar. Beni Hayrettin Paşa koruyor, beni babam koruyor. Uğur da mektuplarını kesti. Son mektubunda, "Hadi kızım hadi, bizim işimiz bize, senin işin sana," diye yazıyor. Ne demek istiyor? Uğur bana inanırdı. Beni anlardı. Şimdi o da ...
> Babam ayrıca ve son olarak bilmem ne motorlarının Türkiye temsilcisi ise ve o motorları orduya satmakta da hünerliyse ben ne yapabilirim? Bundan bana ne? Bunda benim suçum ne? Neden böyle yapıyorlar? Uğur, neden böyle yapıyorsunuz? "O babadan, o anadan devrimci kız mı çıkarmış?" İki yıldır en çok bunu işitiyorum. Sen beni korurdun Uğur. Yanına alırdın. Şimdi sen de ... Beni nasıl hiç kimsesiz koyduğunuzu biliyor musunuz? Babamla zaten yakınlık kuramadım. Annemden gittikçe uzaklaştım. İnadına o koca arabasını fakültenin önüne dayar, inadına, biz çıkarken, yanlarında güçbela tutunduğum arkadaşlarımın önünde başını camdan uzatıp bağırır:
> "Hadi Ayşen, atla kızım. Defileye geç kalıyoruz."
> Nasıl da bilir ne zaman çıkacağımızı? Nerden kokusunu alır? Arkadaşlarımın yalnız anneme değil, bana da pis bir şeye bakar gibi baktıklarını görüyorum. Uğur'un sıkıldığını, bozulduğunu görüyorum. Ötekilerin Uğuru da suçladıklarını görüyorum: Oğlum, çek şu burjuva kızını yanımızdan. Kapamıyorsan, gidin başınızın çaresine bakın.[207]

Ayşen babasının orduya sattığı motorlardan söz ederken de yine asker ile iş adamının ticari ilişkisini gözler önüne sererken Tezel abisini *işi gücü kazanç zamanını kollayıp üstüne atlayan* olarak tanımlar ve aslında dönemin salt kendi çıkarı peşinde koşan insanını romanda İlhan'ın karşıladığını anlarız. İlhan kendisi de karısı Müjgan'ın sözlerini zihninden geçirirken hızlı sıçramasını ele verir:

> Kala kala bu taşra bozuntusu avukata kaldım işte, diyemediği için, ay ne suratlı çıkmışız resimlerimizde İlhan, der durur. Son yıllar o taşra bozuntusu avukat ona Amasya'nın sünepe milletvekili babasının veremediği her şeyi verdiği için, artık, ay ne çirkin çıkmışız

[207] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 253 -254.

> resimlerimizde İlhancığım derken, ah ben nasıl bilememişim o günler senin değerini, demek istiyor.[208]

Askerin işadamı ve hatta bankacıyla çıkar birlikteliği yapması Ömer'in zihninden geçenler ile düğünde Ayşen'in nikah tanıklarının biri korgeneral birinin bankacı olması ile de tekrarlanır.[209]

Fikrimin İnce Gülü'nde yol Bayram'ı da Mercedes'ini de yorar. Bayram Balkız'ı ile istediği ilgiyi görememiştir, oysa çok daha ucuza Wolkswagen, Ford, Renault alabilecekken o bütün parasının yatırdığı onunla anlam arayışının son bulacağını, tüm kayıplarına değeceğini umduğu arabasının askeriyenin kamyonlarından daha az önemli olduğundan yakınırken askerin her alanda önde olduğu bir toplum düzenini ele verir:

> Herkesin ağzında bir OYAK'tır gidiyor. Yok, OYAK'ta çalışsaymışız, yok TOFAŞ'a kapılansaymışız bundan iyiymiş. Neresi iyi be? Günde üç-beş araba çıkacak da; bunlar taksitle maksitle satılacak da; aradan ithalat parçaları, orduya yardım hissesi, burdan da birbirleriyle yardımlaşanların hissesi ayrılacak da dibinde kalan bulaşıktan bize de pay düşecek. Hadi ordan"[210]

2.4.9. Yabancılaşma

Yabancılaşma ilk kez iktisatçı bir bilim adamı olarak Karl Marx tarafından kitlesel üretimi üstlenen, fabrikada çalışan, uzmanlaşıp bir iğnenin topunu yapan ve belki iğneyi bile görmeyen işçinin üretim sürecinden, ürettiğinden kopmasını ifade eder şekilde kullanılmıştır. Yani aslında modern zaman sorunudur. Sanayi devrimi öncesi, üretici ürettiği ile bağ kurabilirdi ki bu açıdan Marx'a göre Ortaçağ serfleri toprakla ve ürettikleri ile kurdukları ilişkiler nedeniyle fabrika işçilerinden yani aslında modern zamanların kölelerinden şanslıydı.

Yabancılaşma kavram olarak daha sonra birçok sosyal bilimde kullanılmakla birlikte edebiyatta fazlaca yer almış, topluma yabancılaşan, kendisine yabancılaşan bireyler de bir anlam genişlemesiyle roman kişileri olarak yerini bulmuştur.

Türk romanındaki yabancılaşan kahramanlar ve anti kahramanlara Adalet Ağaoğlu romanlarında Aysel, Tezel, Bayram gibi roman kişileri eklenmiştir.

Ölmeye Yatmak'ın ilk bölümünde Aysel'in otel odasında çantasının içinde kapalı bir zarf içerisinde bir notla birlikte beş bin lira olmasını gülünç bulmasıyla başlaması

[208] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 208.
[209] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 206.
[210] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü*, s. 201.

eserin üzerinde iktisadi bir okuma yapılmasına izin vermek için yazılmış gibi görünmekle beraber yabancılaşmasının okunduğu ilk bölümdür. Aysel otel odasındayken günün sabahını düşünür ve Ankara Küçükesat'ın sokaklarını dolaşırken gördüğü bir apartmanın adının neden ŞENCAN konmuş olacağı üzerinde fikir yürütür. Yapı sahibinin ailesiyle isim bulma şeklini hayal ederken EMEK konmasını teklif edene sen işçi misin diye çıkışmaları Adalet Ağaoğlu'nun yabancılaşmasının yanında iktisadi bölüşüm üzerinde, sınıf çatışmaları üzerinde söyleyecek sözü olduğunu gösterir. Aysel'in yabancılaşması pasif bir uzaklaşma değil, ülkesinin, içinde bulunduğu dönemin, sistemin tümüne uzaktan bakabilen aktif bir yabancılaşmadır ve temeli iktisadidir. Aysel bütün yaşamında doğruları yapma, seçme yükümlülüğünde olan biriyken Ömer'i nasıl aldattığını, Engin'e nasıl yöneldiğini kendi duygularını analiz ettiği 5. Bölümde çocukluğundan Ümmü Ninesini hatırlayarak anlar. Engin'de aradığı gençliğini paylaşmaktır, özgürleşme dediği artık korumasının gerekmediği bedeni konusunda cömertleşmektir. Aysel'in duygularını analiz etmesinde bile iktisadi terimleri kullanır yani yazar.

Aysel'in geri dönüşlerle anlattığı gençlik yılları onun yabancılaşmasının aşamalarını birer birer göz önüne serer. Aysel babasına rağmen, abisine rağmen okumaya devam eder karşılığında çocukluğunu verdiği gibi gençliğini de verecektir. Cumhuriyet kadını şöyle olmalıdır ile babasının kızı böyle olmalıdır arasında sıkışıp kalır. Moskova çocuklarının yiyecek ağaç kökü bulamadığı yerde arpa unu yiyebildiği için mutlu olması gereken, izci bayrağını taşımayı saylavın kızına bırakmak zorunda kalan ama Cumhuriyet'in hesabının kendisine sorulacağı bir genç kız olmuştur Aysel. Aysel ile karşılaşan Aydın'ın onun hemen ayrılmak istemesini utangaçlığını bir Atatürk kızına yakışmayacağını söyleyerek karşılamasına Aysel'in cevabı hayatı boyunca yaşadığı sıkışmışlığın ve ölmeye yatmasının nedeni olarak görülebilir:

> Sizin hiçbir şeyden haberiniz yok ama. Size söylemesi kolay geliyor. Okumak için neler çektim. Daha fazlası elimden gelmez. Bir eğri halim görülse, okulumdan olurum sonunda. Siz benim gibi değilsiniz. Memur çocuğusunuz siz. Aileniz açık fikirli. Hem, siz erkeksiniz. Siz beni anlayamazsınız. Beni ancak Ali anlar.[211]

Tezel gelir dağılımı eşitliği konusunda durduğu bir yeri olan ablası Aysel gibi devrimci bir ruh taşımakla birlikte ressam olan sanatçı duyarlılığı taşıyan biriyken iki eşinin de devrimcilikten anladıklarının onun için anlamsızlaşması, içi boş, hayattan kopuk, sanattan uzak felsefeleri onu nihilizme itmiş ve yabancılaşmıştır.

[211] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 179.

Fikrimin İnce Gülü'nün Bayram'ı yabancılaşma kavramını tam da iktisadi anlamıyla, anlam genişlemesine uğramadan salt ürettiğine yabancılaşan işçi olarak karşıladığı gibi bir kimliğiyle, kişiliğiyle çocukluğundan itibaren kendisi dahil her şeye yabancılaşan ve özellikle romanın sonunda elinde bu yabancılaşmadan başka bir şey kalmayan yönüyle Türk edebiyatında yabancılaşan bireyi karşılayan önemli bir roman öznesi olmuştur.

Romanın ve yolculuğunun başında "hayali sınırdaki memurların ve diğerlerinin hayranlık, saygı dolu bakışlarının arasından balrengi, gıcır gıcır süzülmekti" derken yazar arabayı kendisinin önüne geçirmiş bir Bayram çizer. Süzülecek Bayram değil Mercedes'tir. Bütün hazırlık, arabasının camındaki sinek lekesine bile tahammül edemeyişi ve sürekli silmesi bu hayal ettiği giriş içindir. Franz Lehar olduğu vurgulanan bir gömleğin içinde de olsa Bayram asla Mercedes'in önüne geçemez.

Bayram nesnenin peşinde koşarken insani duygularını, yönlerini bastırmaya çalışmıştır.

> Artık gelecek yılın pembe Mercedes'ine, ya da alev rengi bir BMW'ye her zamankinden yakın. Vazgeçilemeyecek denli yakın. Ama bu, Kezban'a da aynı oranda yaklaşması demek. Kavuşmadan. Çünkü 76'da, 77 icadı bir başka özlem yeniden Kezban'ın yerini alacak. Bir süre için. Bir süre için derken, 78 yılı, bir apartman katına falan bağlanmak demek olacak. Bunu da çabuklaştırmak gerekecek. Her şeyi çabuklaştırıp Kezban'ı geciktirmek. Her şeyi öne alıp Kezban'ı geri itmek. Yaşlanmış bir arabayı yenileme çabasına girişirken ise Kezban, yenilenemeyecek denli yaşlanmış olacak."[212]

Bayram'ın içini yakan, geride bıraktığı, arabaya değiştiği yalnız Kezban değildir. Almanya yolunda ona güvenen arkadaşı İbrahim'in sağlık raporunu çürük çıkmış gibi gösterip onun yerine kendisi Almanya'ya gitme hakkı elde etmiştir ki bu da aslında onu içten içe etkilemektedir. Bayram Bursa'da yemek yerken kendi zihninde İbrahim ile hesaplaşırken, tartışırken aslında kendi kendisini ikna etmeye çalışır. İbrahim'in Almanya'ya gitme nedenini araba alma olmaması, yoğurtçuluk, tuğlacılık gibi bir iş kurmak amacının Bayram tarafından ciddiye alınmaması "yoğurt yoğurttur her yıl model değiştirmiyor ya"[213] her şeyi arabayla, kendi işiyle karşılaştırması aklını fikrini arabalarla, modellerle bozan insanı işaret eder.

[212] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü*, s. 173-174.
[213] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü*, s. 238.

Bayram Almanya'da duyduğu haberin doğru olduğunu, Kezban'ın balıkçıya gittiğini, bunun nedeninin de İbrahim'in Bayram'ın çevirdiği dolabı yıllar sonra öğrenip onun yolunu bekleyen Kezban'a söylemesi olduğunu, köyü ziyaret için kendisini önemli bir neden olarak ikna ettiği hasta amcasının öldüğünü, köydekilerin hakkında hiç de iyi şeyler düşünmediğini köye girmeden az önce bir kavşakta bir çocuk çobandan öğrenir. Ballıhisar köyünden bu haberleri veren, Kezban'dan ablam diye bahseden çocuğun Kezban'ın teyzesinin oğlu olduğunu anlar. Bundan az önce biçerdöverin çarptığı ve ekin tarlasına yuvarlanan zar zor tekrar yola koyduğu, yol yorgunu, harap olmuş Mercedes'i ile kendisi de harap vaziyetteki Bayram her şey anlamını yitirmiş bir şekilde kalakalır. Artık köye gidemeyecektir, Münih'e geri dönmek zorundadır ancak onu orada da bekleyen yoktur. Bir nesnenin, bir eşyanın arkasında yitirilmiş gençlikten, sevgiliden, arkadaştan başka elinde kalan bir şey yoktur. Yalnızlık, yabancılaşma, sevgisizlik hikayede Bayram'ın payına düşendir.

Yazsonu romanında ana izlek modern kentlerin içine sıkışmış ve yalnızlık duyguları içerisinde kendini ait hissedemeyen romanların aidiyet hissini aramalarıdır. Bu aidiyetsizlik modern dünyanın dayatması olarak görülebilir ve kişiler bundan kurtulmak için çabalarlar. Yabancılaşma en çok da mekanlar üzerinden anlatılmıştır. Ev, motel ve vatan ilişkilendirilmiştir. Motele gidip yerleşen üstkurmacanın Yazar'ının vatanı evine değil de motele benzetmesi dönemin siyasi ve iktisadi karışıkları nedeniyle vatanın ev güvenliğinden çıkması olarak görülebilir. "Eskilerde, tozlu, çamurlu papuçlarınızı gece yatarken kapı önüne bırakırdınız. Şimdi, böyle bir ey yapılmasına izin vermiyorlar. Koridorlara, Çalınan eşyalardan otelimiz sorumlu değildir levhalar asıyorlar.(Sokaklarda da benzerini gördüm: Kaybolan canlardan devletimiz sorumlu değildir!"[214]

Yazar bu romanında insanın kendi ülkesine duyduğu yabancılık hissinin yabancı bir ülkede duyulan ve geçici olan yabancılık hissine hiç benzemediğini belirtir ve ülkesine yabancılaşan birisinin kaçabileceği bir yer olmadığı için yalnızlığının da kalıcı olduğunu ekler.

Ruh Üşümesi roman kişileri adı bile verilmeyen kentli insanlardan oluşur. Bunlar genel olarak herhangi bir meslekte uzmanlaşmış sosyal ilişkileri zayıflamış kişilerdir. Romanın merkezinde yer alan, isimleri dahi bilinmeyen bu belirsiz kimlikteki öğretim üyesi olduğu anlaşılan adam ve yolculuğa çıkmış ya da çıkacak olan kadın, eğitim

[214] Adalet Ağaoğlu, *Yazsonu*, s. 10.

seviyesi yüksek, kentli bireylerdir. Donuk, duygularını konuşarak ifade etmeyen bu kişiler de birbiriyle ve kendileriyle yabancılaşan kentli insana işaret eder. Zafer Altürk yazarın eserlerini modernite bağlamında incelediği çalışmasında *Ruh Üşümesi* romanında, modernist romanlarda özellikle Franz Kafka'dan itibaren başlayan imgesel dönüşüm yer aldığını belirtir. Ona göre meta üretiminin arttığı ve üretilen bu metanın birey dünyasını şekillendirme sürecinde, bireyin ruh halinin değişimi, dönüşümü anlatmak için bazı hayvanlardan yararlanan modernist yazarların biri de roman öznelerini "Görünen bu şimdilik: iki denizkestanesi; öyle, yosunlu kayalara tutunmuş, suyun yüzeyine çok yakın"[215] diyerek denizkestanelerine benzeten, kapalı oluşlarını bu kabuklu hayvan imgesi üzerinden anlatan Adalet Ağaoğlu'dur. [216]

Romantik Bir Viyana Yazı postmodernist yönüyle öne çıkan bir romandır ve üstkurmaca tekniği kullanılmıştır. Ancak roman kişilerinin modernist romandaki gibi üstünde derinleşildiği de olmuştur. Kamil Kaya'nın tarih anlatırken edebiyata temas etmesi, Yahya Kemal'le kendisi arasında yalnızlık odaklı bir benzerlik kurması, ders anlatırken sürekli Viyana'ya gitme hayali kurması yaşadığı yalnızlık ve yabancılaşma üzerinden okunabilir. Romanda, yirminci yüzyıl modern insanının parçalanmış benliği, Gotffrried Benn'in kişileri, mitoloji kahramanlarının parçalı yapısına benzetilir. Kamil Kaya, Faruk'a kendini de içine kattığı bir aydın çözümlemesi yapar. Yalnız ve kendisine de yabancılaşmış bu aydın, aynı zamanda tutarsız bir profil çizer:

> Bizim birçok aydınımız, yazarımız da Benn'in tarifine uyuyor. Artık yüzyılın başlarından çok uzakta olduğumuz halde, hala o dönemmiş gibi, onlar da olduklarından başka türlü yaşıyor, düşündüklerinden başka türlü harekete ediyorlar. Ben… ben…(…) Kendisinin kendine ne kadar yabancı kaldığını söyleyecekti. [217]

Yine arayış içerisinde olan üstkurmaca anlatıcısı Yazar, bu arayışının peşinden birçok Avrupa merkezini gezmiş ve hayalinde tasarladığı Barok kişilik, bir "romantik"e denk gelir ve arayışının sonucunda yalnızlık içerisinde kalır. Sığındığı yazılarının neticede bir çıkmaza sürüklenmesi, arayışının karşılanmaması onun yalnızlığının pekişmesine neden olur. Burada kitabın adının nasıl verildiğine de değinilmiş olur: "Bildiğim, o akşamüstü, günbatımında, barok derken karşıma romantik birinin

[215] Adalet Ağaoğlu, *Ruh Üşümesi*, s. 5.
[216] Zafer Altürk, *Adalet Ağaoğlu'nun Romanlarında Modernist Unsurlar*, s.223.
[217] Adalet Ağaoğlu, *Romantik Bir Viyana Yazı,* s. 249.

çıkmasıydı. Hayallerim yıkılmıştı. Hikayem beni terk ediyordu. Yıllardır izini sürdüğüm büyü dağılıyordu. Yapayalnız, umutsuzdum."[218]

2.4.10. Toprak Reformu

Köylülerin ekonomik faaliyetlerinin düzenlenmesi için Atatürk'ün ve Cumhuriyet yönetiminin toprak reformu projesi vardır. Özellikle topraksız köylüyü toprak sahibi yapmayı amaçlayan bu projeye köylülerin umut bağlamaları *Ölmeye Yatmak*'ta Ali'ye mektup yazarak annesinin yanına, köye dönmesini isteyen Ertürk'ün mektubunda şöyle anlatılır:

> Hadi benim yiğit Alim. Ertürk kardeşini kırma. Gel bir baltaya sap ol. Hiç bilemedin burada ilçede bir elektrik tamir atelyesi kurarsın. Nasıl deme. Allah kerim. Gerçi ilçemizde henüz elektrik yok, fakat yakında o da olacaktır. Allah'ın izniyle. Allah büyüktür. Bak üstelik Toprak Kanunu da Yüce Meclisimize sevk edilmiştir. Şakir Bey babamla konuşuyordu, duydum yaa ... Bu kanuna göre, topraksız köylüye bol bol toprak dağıtılacakmış. Bakarsın sizin hissenize de dönüm dönüm toprak düşer, sen de sürer, biçer, büyük bir çiftçi olursun.[219]

Fikrimin İnce Gülü'nde de köylünün toprak sahibi olamayışı, makineleşmenin de beraberinde köylünün kazancının azalışı arka plan olarak verilir. Bayram gibilerinin yurt dışına işçi olarak gitmelerinin bir nedeni de budur.

Üç Beş Kişi'de ise Toprak Reformu geçen süreye rağmen 70'ler gibi hala yalnızca konuşulmaktadır. Farklı anlatıcılar tarafından anlatılan *Üç Beş Kişi*'nin yedinci bölümünde söz Kısmet'te iken Kısmet dayısı Ferit Sakarya ile ülke meseleleri üzerinden arkadaşlarının tartışmasını şöyle aktarır.

> Dayısıyla yüreklice, kıyasıya tartışmıştı bu kadın; ülkenin nasıl kalkınacağı üstüne çok daha değişik fikirleri vardı. "Sizler hâlâ toprak reformuna yan çiziyorsunuz ama! Köylüyü, ırgatı hiç düşünmüyorsunuz!" Hatta İstanbul'da, üniversitede ekonomi öğretim görevlisi bir arkadaşı da bu hanımdan yana çıkmıştı: "Köylüyü doyuramazsan, kırdan kente göçü önleyemezsen, insana güven duygusunu nasıl verirsin?" demişti. Ferit dayısı coşkuyu hiç yitirmezdi. Hiç öfkelenmemişti o gün de.
>
> "Yerli sanayiyi yaratmak başlıca yollardan biri, ben de buna çalışıyorum," demişti gülümseyerek.
>
> "Yöre köylerden pek çok tarım işçisi bu fabrikalarda vasıflı işçiye dönüşecek, dönüşüyor!" Yine İstanbul'dan gelenlerden başka biri:
>
> "Ama burda kalmıyorlar, bir iş öğrenir öğrenmez Almanya'ya, Hollanda'ya tüyüyorlar," diye gülmüştü. Azra hanımla bir başka hanım da çok gülmüşlerdi. "Çünkü hâlâ insanımızda

[218] Adalet Ağaoğlu, *Romantik Bir Viyana Yazı,* s. 99.
[219] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak,* s. 291.

güven duygusu yaratabilmiş değiliz. İşte bunun için, bu duygu mutlak yaratılmalı, diyorum."[220]

Burada sözü geçen yurtdışına giden işçiler yazarın bir başka romanı *Fikrimin İnce Gülü*'nün ana öznesi Bayram üzerinden anlatılmıştır.

Romantik Bir Viyana Yazı romanı, Kastamonu, Kütahya, Konya kentlerinin okullarında; Avrupa'nın bazı merkezlerinden Londra Hyde Park'ta ve Viyana'da geçer. Roman odağına kent ve kentlileri almıştır denebilir. Roman postmodern özellikleri daha baskın bir roman olarak derinlemesine mekan analizi yapmaz ancak modern kent yaşamının olmazsa olması hız felsefesine uygun olarak hızlı araçlardan metrolardan, tramvaylardan söz edilir. Üstkurmacanın yazarı olan Yazar'ın, Lonra'da Hyde Park'ta iki yeğeni ile hamburger yemeye gittiği sırada anlattıkları, hem kentlilerin yeme tarzını anlatırken kentteki hızlı akışa işaret eder. "Kasa, fiş, hamburger, patates, dondurma, kahve, kuyruk… arkamdan sürekli itilmekteydim. Hele o selfservis tepsileri!.."[221]

İstanbul'daki hızlı kentleşme ve aşırı nüfusun yarattığı kalabalığın, iletişimsizliğe ve aşırı tüketime neden olduğunu Kamil Kaya'nın: "Kime söyleyeceksin? Arabalar korna çalar, kaldırımda ayak atacak yer yok İstanbul'da ortalığı çöp götürüyor, tarih pis pis kokuyor."[222] sözlerinden anlaşılır.

Modern kentlerin kendine özgü kimliği kalmaz, zamanla birbirine benzeyen yapılar yüzünden kimlikleri ortadan kalkar. Farklı mekânlarda olsa da kentlerin birbirine benzediğini ve esas unsurun dikey biçimdeki beton yapılardan oluştuğunu Viyana'yı görmeyi çok isteyen, orada tarihi arayan Kamil Kaya şöyle dile getirir: "Sanki Nur'a soruyor: içinde sürekli yaşadığım kentin hangi semtinde oturduğumu bilmek istemiştiniz sanırım. Ben de size, "Ne fark eder, başınızı ne yana çevirirseniz beton duvarlar …" dememiş miydim?"[223]

Ruh Üşümesi romanının adı verilmeyen kişiler kentlerde yaşayan kişilerdir. Kapalı mekânların söz konusu olduğu romanda en belirgin biçimde kadın ve adamın baş başa oturduğu restorandan hareketle kent dokusu yansıtılır. Bu restoran adam ve kadının bir araya geldiği Batılı tarza sahip yabancı müziklerin yemeğe eşlik ettiği bir restorandır Buraya gelen kişilerin kimler olduğu söylenirken kent insanları sıralanır. "Öğlenin geç saatlerinde de gazeteciler, reklamcılar, genç iş adamları, yayıncılar, hatta yayıncı-yazarlar

[220] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 225.
[221] Adalet Ağaoğlu, *Romantik Bir Viyana Yazı*, s.20.
[222] Adalet Ağaoğlu, *Romantik Bir Viyana Yazı*, s.26.
[223] Adalet Ağaoğlu, *Romantik Bir Viyana Yazı*, s.159.

ve firma-yazarlarla dolup taştığından, birbirine yabancı bulunanların da - bu sayılıp dökülenler birbirlerine ne kadar yabancı sayılırlarsa artık- aynı masada oturtulabildikleri yer burası." [224]

Ayrıca kadının kaldığı yer olarak otel geçer. Roman'ın mekân unsuru birbirini tanımayan, az tanıyan insanların toplu biçimde zaman geçirebileceği alanlar olarak öne çıkmasıdır. Restoran, otel, kalabalık caddeler kent mimarisini yansıtan yerlerdir. Daha çok eğitimli ve üst düzey insanların geldiği bu mekânın tasviri, kentin karmaşıklığını ve kentte yaşayan bireyin karmaşık ruh halini işaret eder.

Yazsonu romanında hızlı kentleşmenin ve sanayileşmenin insan üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Üstkurmacada bir kadın yazarın kaldığı motel romanını yazdığı Nevin'in evinin yanına yapılmış olmakla insanların birbirine yabancılaşmalarını da gösterir. Eve yaşamını ve aslında ülkeyi bütünleştirici bir anlam yükleyen ve evi satmak istemeyen Nevin ortadan kalkınca motel sahibi evi de motele dahil etmek için çabalar. Nevin'in dağılan ailesini ve arkadaşlarını bir araya getirmeye çalışmasından birkaç yıl sonra aynı mekâna gelen yazarın yalnız kalmak için buradaki motelden faydalanması ve insanlarla yüzeysel ilişkiler kurması ülkenin geldiği noktaya işaret eder. Şehirleşme bir yandan yozlaşmayı getirmiştir.

2.4.11. Köy Kalkınma Kooperatifleri

1940'lardan itibaren iktisadi şartların köy ve kentler açısından farklı geliştiği Adalet Ağaoğlu romanlarında ele alınan iktisadi konulardan bir diğeridir. *Dar Zamanlar*'ın Ali'si, Engin'i üzerinden okutulan köylünün geçim derdi *Fikrimin İnce Gülü*'nde daha merkezden romanın ana kişisi Bayram üzerinden okutulur. Bayram ekonomik sıkıntılardan dolayı çalışmak için Ballıhisar köyünden yurt dışına giden bir Türk işçisidir.

Bayram'ın "Amcam, atını vurduğunda ben şuncacıktım. Kaç at kalmıştı zaten köyde? Atsız bir köy olduktu. Kimi yem kıtlığından, yem pahalılığından . . . Öyle ya, can boğazlarımızı doyuramıyorduk, atları nasıl doyuracağız?"[225] cümleleri köylünün iktisadi durumunu anlatır. Tarımda makineleşme köylünün işsizlik oranını arttırmıştır. "Köyde

[224] Adalet Ağaoğlu, *Ruh Üşümesi*, s.12.
[225] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü*, s. 80.

elli, yüz adam mı lazımdı bunlara dün? Şimci iki adam yeter. Biri traktörün başına, öteki biçerdöverin. Oldu, gitti … Zaman, büyük iş zamanı artık. O da makinesiz olmaz."[226]

İlk defa 1964'te kurulan Köy Kalkınma Kooperatifleri de *Fikrimin İnce Gülü*'nde kendisine yer bulmuştur.

Veli'nin hesap makinesini Köy Kalkınma Kooperatifi için aldığı yalanını söylemesi üzerine, Veli'nin karısının hesap makinesini gümrükten geçirmek için masa saatini rüşvet olarak verdiği gümrük müdürünün sözleri ardından yazar dönemin köylü kooperatiflerine şöyle temas eder:

> Müdür konuşuyor: Sizler gibi böyle, değil mi ya, dışarda kazandıklarıyla böyle, kooperatifler kuran, bu kooperatifleri küçük artırımlarıyla destekleyen, küçük sermayelerini bütünün yararına bir yatırımda kullanan memleket sever, ileri görüşlü işçilerimizi her zaman çok takdir etmişimdir ben . .[227]

Bayram Köy Kalkındırma'ya üye yazılanın dışarı işçi gitmek için sıra kaptığını tamirhanede çalıştığı sırada karşılaştığı köylüsü, arkadaşı İbrahim'den öğrenmiş ve bu kestirme yolları kendisi hiç bilemediği, öğrenemediği için içini bir kıskançlık kaplamıştır.. Bu tür oluşumlara Bayram çok kıymet vermez, daha bencil ve pragmatist yaklaşır. İbrahim yerine Almanya'ya onu kandırıp kendisi gidecektir.

2.4.12. Köy/Taşra-Kent

Dünyadaki gelişmelerin özellikle savaş ekonomisini etkilerinin yansıması bakımından köy ve kent farklıdır, *Ölmeye Yatmak*'ta bu farklılık en çok Ali üzerinden anlatılır. Ağaoğlu köylü olmanın köyde kalmanın üretimi sürdürmenin iktisadi açıdan daha iyi bile olabileceği halde cehaletin, bilimden uzak olmanın nedeni olacağını Ali üzerinden okutur. Buradan Cumhuriyet döneminde köy kent ülkece topyekün bir iktisadi iyileşme, gelişme olamadığı çıkarımı yapılabilir. Tarımın önemsendiği, sanayide ilerleme isteğinin arkasında kalmadığı bir ekonomik programın uygulanmadığı anlaşılıyor. Köyünde tarlası olanın kente garsonluk yapmaya gelmesi bugünün de toplumsal ve ekonomik sorunu ve kökü o dönemlerde aranabilir.

İktisadi koşullar her yerde aynı olmaması, *Ölmeye Yatmak*'ta Ali ve Engin üzerinden verilen, ülkenin şehirleşmenin dışında kalan yerlerinin ağır tablosu *Bir Düğün Gecesi*'nde Tuncer üzerinden verilir. Tuncer sıkı bir devrimci ve Ömer'in öğrencisiyken

[226] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü*, s. 268.
[227] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü*, s. 36.

Remzi Tarakçı'nın kızı Yıldız ile evlenip İsviçre'de doktora yapmasını kendisine bile açıklamakta zorlanmaktadır. Yıldız ile tanıştığı zamanları anlatırken fakir semtlerin iktisadi koşullarını şu cümlelerle anlatır:

> Onu kentin güzel semtlerine değil de, dosdoğru bir yoksunluk ve yoksulluğun kol gezdiği çamurlu yollarına, çıkmaz sokaklarına doğru sürüklüyordum. Bu belki de bir direnişti. Yıldız'a hemen teslim olmadığımı belli etmek için başka yol bilmiyordum da, salt bana acı ve öfke veren bu yolları biliyordum…Bak kızım, benimle, bizimle olmak istiyorsan, alışık bulunduğun yolları, sokakları ardında bırakman gerek. Hemen unutman o yolları ...Aynı şeyleri sizin yüzünüze de söyleyebilirdim. Çünkü siz de o dar sokaklardan, dik yokuşlardan, lağımlarını dışarı akıtan çatı altlarından uzaksınız. Oralarda yalnızca yaşamın kavgası var. Oralarda aşklar bile kanlı bıçaklı…Bizim eve mezarlığın oralardan geçilerek gidilir. Adımım asfaltın iki adım dışına atar atmaz cumburt diye çökeklere batarsın. O cumburt sesini duyar duymaz durdum. Yıldız'ı nereye götürüyordum?[228]

Fakir semtlerin altyapı sorunları, halkın zorlu koşullarda verdiği yaşam mücadelesi, iki sınıf arasındaki derin fark Yıldız'a "…git güzel evine…, sen herhalde Çankaya'lara, Gazi Osman Paşa'lara doğru bir yerlere gideceksin," diyen Tuncer'in arkasından dönemin Ankara'sının semtlere göre farklılaşan iktisadi dokusu Ağaoğlu tarafından böyle dile getirilir.

Adalet Ağaoğlu'nun *Üç Beş Kişi* romanı ise taşra- kent çatışmasının en merkeze alındığı romanıdır denebilir. Türkan Kaymaz'ın babası Emin Sakarya toprak sahibi zenginliğin simgesiyken eşi Ahmet Kaymazlı ise millletvekillidir. Oğlu Ferit Sakarya ise Avrupa'da eğitim görmüştür. Tarım, sanayi, kapitalizm, sermaye birikimi, fabrika hakkında kendine özgü düşünceleri vardır. Emin Sakarya oğlu Ferit Sakarya'ya da damadı Ahmet Kaymazlı'ya da kızmaktadır. Bu üçünün arasındaki fikir farklılıkları Türkan'ın arkasından anlatılır. Türkan hanım babasının "Bakıyorum, sen de onlardan yanasın. Babana değil, kocana, kardeşine inanıyorsun. Şehir...Hep şehir... Sen şehri sevdin. Herkes şehir istiyor..." sözlerine karşı derin bir öfke duyar ve iç sesiyle verdiği cevap taşra, köy, kent farkını işaret eder:

> Türkân hanım, o zaman babasına karşı açık bir öfke duymuştu: Size kalsa, Ahmet Kaymazlı'ya varacağıma, anam gibi bir köylü karısı olup çıkaydım, değil mi? Bulgur kaynattır, kayısı kuruttur, makarna kestir. Ahmet'in koskoca un fabrikası Eskişehir'de dumanını havaya savurtup dururken, biz ırgatların başında saman savurtacağız... Ne olmuş, kötü mü olmuş? Hem gördün işte, oğlun bile Ahmet'ten yana, Avrupa görmüş oğlun

[228] Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi*, s. 162-163.

> bile...Böyle düşünmüştü ama, kardeşinin tam tamına Ahmet'ten yana olduğundan da pek emin değildi. Ferit'in aklından, Ahmet Kaymazlı'nın girişimciliğine burun ucuyla gülen, bambaşka, akıl almaz şeyler geçiyordu. Ona: "Siz köylüyü yerinde tutmak istersiniz, şehirde de kendiniz otursunuz. Ben, köylüyü şehirli edeceğim," demişti bir kez.[229]

Türkan hanımın zihni oğlu Murat'a kayar. Veliaht gibi büyüttükleri, üstüne birçok beklenti bina ettikleri, ilgisizliğini, kaçışını örtmek için Saka Ortaklığını kurdukları, dayısı Ferit Sakarya'nın İsviçre'ye bile gönderdiği Murat'ın şarkıcı Selmin Rıfatzade'ye olan tutkunluğu annesini derinden yaralamaktadır. Türkan hanım "saray artığı" Selmin, annesi Neval, ablası Belgin ile Belgin'in galerisinde tanıştığı günü hatırlar. Antika tablolar, etajerler, eksi kilimler, sedefli aynalar içinde oğlu Murat'ın önlerinde onları mutlu etmek için koştuğu kendisine saray kadınları diye tanıtılan üç kadından da nefret etmiştir. Murat ile aralarında geçen diyalog taşra- İstanbul farkını anlatır:

> Murat annesinin bileğinde sallanan yılan derisi çantaya şöyle, yan gözle, küçümseyerek bakıp:
> "Hıh... " demişti. Ardından da: "Soylu, sanatkâr kimseler onlar!"
> Türkân hanımın sırtında en güzel tayyörü vardı. En iyi kumaştan, en pahalı terziye diktirmişti. Ama, oğlunun o bakışı, o dudak büküşü: Milyarder olsan, taşralılık her yanından akıyor işte, her yanından![230]

2.4.13. Devletçilik

Atatürk ilkelerinden biri olan devletçilik devletin ekonomiyi belirli bir dereceye kadar kontrol etmesi gerektiğini ileri süren politikadır. Türkiye Cumhuriyeti karma ekonomik sistem ile devletin ekonomiyi müdahalesini kabul edecek bir iktisadi sistemi kabul ederek kurulur. *Ölmeye Yatmak*'ta açılan sahnede perde Sümerbank kumaşındandır ve Aysel'in babası da ilerleyen dönemlerde Sümerbank bayiliğini yapacaktır. Sümerbank'ı devlet kendi eliyle kurmuştur ve devletin yatırım yapmasının ve devletçilik politikasının bir yansıması olarak romanda yer alır.

Üç Beş Kişi'nin Ferit Sakarya'sı ülkede sermaye sahibinin elinde yatırım için para varsa bunu sanayiye yatıracaksa demir-çelik üreten bir fabrika, bir gazoz fabrikası, yoksa tarıma dayalı bir sanayi, bir makarna fabrikası kurma kararının rantabiliteye bakarak verilemeyeceğini, yani en büyük karı elde eden değil ülkeye en çok yarar sağlayan yatırımın yapılmasının gerekli olduğunu düşünür, gittiği söyleşilerde, açılışlarda hep bunları söyler:

---

[229] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 105.
[230] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 113.

Fakat bizler işleri artık böyle, köşe başındaki tefeci gibi düşünmemeliyiz. Yeni bir kuşağız. Çoğumuz artık dünyayı gördük, ekonominin kuramını öğrendik. Bu eğitimi görmeyenlerimiz de pek çok deneyim geçirdi. Demek, bizim yapacağımız yatırım, en büyük risturn'ü verecek yatırım değil, ülkeye en çok yararı dokunacak yatırım olmalıdır. Hiç kuşkum yok, bugün, bir gazoz fabrikası, ünü yüksek, yabancı etiketli bir kozmetik veya şampuan fabrikası, mali rantabilitesi en yüksek yatırım olur. Ancak, sayın üyeler, bizler gazoz, krem fabrikatörleri olamayız. Olmamalıyız. Buna hakkımız yok. Bu, hainlik anlamına gelir. Diyelim, istihdam meselesine çözüm getirecek bir yatırım. Bir kiremit tuğla fabrikası. Harmanı değil, fabrikası. Bunun gibi, bir beton direk, beton travers fabrikası. Bunlar, hammaddesi dışardan satın alınmayı gerektirmeyen, aynı zamanda da uzman işçilik istemeyen yatırımlar. Ülkemiz, vasıfsız işçinin, tarım işçisinin bol olduğu bir ülke. Bizler, bu vasıfsız işçiyi, insan gücünü, yılda on iki ay çalışan fabrika işçisi durumuna getirebiliriz. Hem de, o vasıfsız işçinin vasıflı işçiye dönüşümünü sağlayarak. "İşte, benim ileri sürdüğüm ekonomik rantabilite bu!.. Doğduğumuz bu toprakların insanına borcumuzu ödemenin yolu da bu!.."[231]

Ferit bunu özel girişim yoluyla kalkınmanın yolu olarak görür devletçiliği bünyeye bir kez girmiş bulunan virüs olarak nitelendirir, hantal ve despot bulur. Ferit ve arkadaşları devletçilik üzerine şu şekilde konuşurlar:

Gündüz, en çekinik sesiyle araya giriyor:
"Niçin sanayileşmek istedik? Ferit bu kadar yıl neden bunları anlatmaya çalıştı? Devlet eliyle kalkınmanın daha kötü bir yol olduğuna inandığı için mi, yoksa gerçekçi olduğu, sermaye işbirliğindeki devletin ayıbını örtmek için mi?"
"Asıl, insanımıza güven duygusu vermek için, desek?"
Sedat dişlerinin arasından mırıldanıyor:
"Güven duygusu! Devletsiz nasıl olacaksa bu? İşte zaten, gele gele gelinen yer, hayatımızın bile güven altında olmayışı. Ölüm, insanımızı, bizi, herkesi ne zaman, hangi köşebaşında... "
Ferit Sakarya'nın gözleri, bir kez daha çarçabuk hepsinin üstünde dolaşıyor: Başkent'te, şimdi burada, toplumdaki konumları başkalarını aydınlatmak olan bütün bu eski okul arkadaşları, asıl onlar, sanki yabancı bir ülkede, bilmedikleri bir evde, pek çok ayna arasında gövdelerini yitirmiş de bulamıyor gibiler. Ama Kısmet, bir suçlu ararken kendi çaresizliğini buluyordu. Bunlar, özellikle de Sedat, içine düştüğü karanlıkta galiba benim yakama sarılmaya hazırlanıyor. Ferit'i ürküten dışardaki ölüm değil. İnsanların üstüne her gün biraz daha fazla çöken bu karamsarlık, bu umutsuzluk. O bulaşıcı hastalık. Değişimin düşmanı. [232]

2.4.14. Para

Satın alınan mal ve hizmetlerin karşı tarafa aktarılmasında kabul gören her şey olarak tanımlanabilecek para Adalet Ağaoğlu romanında çokça sözü geçen bir

[231] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 171.
[232] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 173-174.

iktisadi kavramdır. *Dar Zamanlar*'ın *Ölmeye Yatmak*'ı Aysel'in otel odasında çantasında kapalı bir zarf içerisinde beş bin lira olmasını gülünç bulmasıyla başlar. Seride İlhan hayatının odağına parayı almış bir roman kişisi olarak okuyucunun karşısına çıkar. Tezel her şeyi paranın yönettiğini söyler, bütün yolların paraya çıkması onu nihilizme götüren nedenlerden biri olur. Konu, şahıs kadrosu, izlek açısından öteki üç kitaptan farklı olmakla birlikte yazarın ve editörünün tercihiyle aynı topluma ışık tuttuğu gerekçesiyle serinin dördüncüsü olarak nitelendirilen *Dert Dinleme Uzmanı*'nda ise *Hayır'*da profesör olmuş Aysel'in "Aydın İntiharları ve Başkaldırısı" çalışmasının adı geçer ve aşağıda geçen cümleler üzerinden paraya felsefi açıdan yaklaşılır:

> Ne de olsa ben de artık "mecburen'" Aydın İntiharları ve Geleceğin Başkaldırısı sorgulamalarının yakasına yapışmış bulunmaktaydım. Susturulmak, susup kalmak, toplumun tepesine mavzerler bine bine "kabul" oylarına sahip kılınmış tanklı tüfekli bir "millet yasası"nca enselenmeme harekatıyla sessiz mes(t)siz durup kılınmış hallerine düşülmüşlüğüne karşı başkaldırma ruhuna yakalanmış bulunmaktayım. Barışı çağırmakmış, hani yahu yurtta sulh cihanda sulh güzellemesi şu siville değil de, bu siville olmalıymış'LAR var ya, bunlar bile bana vız gelmekte ... Alın kalem kağıdı, yazın şuraya şunu aynen:
> Geleceğin Başkaldırısı = Yeni Dünya'nın İnşaatı + Para + Para = Nükleer Silah + Büyük Güç;
> alta geç bunu mecburen ve alta geçip yaz:
> Toplam: TOPLU KIYIM. Buyrunuz silahlılara karşı silahsızların BARIŞ HAREKATINA. ..Geleceğin Başkaldırısı öyle mi?
> !..[233]

Bu noktada Adalet Ağaoğlu'nun söyleşisinde dikkat çektiği para iktidarına değinmek gerekir. Son romanı *Dert Dinleme Uzmanı*'nın bölümlerine "*Takdim, Rastlantılar ve Çağrışımlar, Çağrışım ve Sezgiler, Sezgi ve Kuşkular, Kuşku ve Sabırlar, Sabır+ Öç+ Takdimci*" isimlerini vermesi üzerine söyledikleri onun kavramlar üzerinde düşünmesini ele verir ki aslında bu kavramlar iktisat ile ilişkili kavramlardır.

> Son romanımda yapacak bir şey kalmamıştı. Sadece kavramlarla oynamam gerekiyordu.(…) Nükleer silahların zamanında para iktidarı var. Paran var mı nükleer silahın var, toplu kıyımın var. O zaman barışın maskesinin düşmesi lazım. Yani sloganlar değişmeli en azından. İnanın bölümlerde gördüğünüz şeyin en önemlisi benim için buydu. Onlara hikayeler bulmak çok simgesel bir şey olsun istedim. Bir fikir atsın ortaya. Herkesin başına gelebilecek hikayeler olsun istedim. Onları kavramlara göre seçmek benim için en büyük güç taraf buydu doğrusu.

[233] Adalet Ağaoğlu, *Dert Dinleme Uzmanı,* s. 79.

> Yani öç almak mı, barış mı, anlayış mı, intikam mı? Ona göre hikaye uyduruyorum. Bunu çok istedim.[234]

Fikrimin İnce Gülü'nün Bayram'ı ise parayı her şeyden, bütün insani değerlerden önde tutmuş, parayla kaybettiklerini satın alabileceğini sanmış, başaramamış bir roman kişisidir.

Üç Beş Kişi'nin para kazanmayı çok iyi bilmesi çevresindekiler tarafından takdir gören Ferit Sakarya'sına göre "para iyidir" ancak onu mutlu etmeye yetmemiştir, hayatında eksik olan tutkudur, para yerini dolduramamıştır.

> Para iyidir. Eskiler vakit nakittir, demişler ya, bizim de artık nakit vakittir, dememiz gerekiyor. Para, iyidir. Para, zamandır. Parayla senin üstünden kolayca geçebileceğin köprüler kurabiliriz, yollar yapabiliriz. İşte bunların, tren yollarını, başka fabrikalar yapabilmek için benim de birkaç beton fabrikası , birkaç çelik, çimento fabrikası kurduğum doğru ama görüyor musun, o parayla kendime bir ev kuramadım daha.[235]

Başlıca temel iktisadi kavram ve terimlerin Adalet Ağaoğlu romanlarına yansıması bu şekildedir.

[234] Açık Radyo, "Adalet Ağaoğlu: Dert Dinleme Uzmanı", https://acikradyo.com.tr/arsiv-icerigi/adalaet-agaoglu-dert-dinleme-uzmani, [Erişim Tarihi: 14.04.2024].
[235] Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, s. 160.

SONUÇ

İktisat tüm hayatı etkiler, edebiyat da bunun dışında kalamaz. Roman bu etkilenmenin en görünür olduğu türdür. Romanları ve romancılığı Türk edebiyatı açısından çok önemli olan Adalet Ağaoğlu'nun romanları bu tezi kanıtlamak için örneklem olarak seçilmiştir ve bulunan bulgular tezi destekler niteliktedir. Adalet Ağaoğlu romanları iktisat biliminin ışığıyla okunduğunda iktisat ve edebiyat ilişkisinin çok güçlü olduğu ortaya çıkmıştır. Bu türlü çapraz okumalar iktisat bölümü öğrencileri için iktisat ve iktisat tarihi kitaplarının yanısıra romanların da iktisadi dönemleri, politikaları anlamak için bir kaynak olabileceğini düşündürecek, edebiyat bölümü öğrencilerinin ve roman okuyucularının ise okudukları eserlerde bir katman olarak iktisadın rolünün farkında olmalarını sağlayacaktır. Adalet Ağaoğlu hakkında, iktisat ve edebiyat ilişkisi hakkında yapılacak yeni çalışmalara bir kaynak olabilecek bu çalışma başka yazarların eserlerinin iktisadi açıdan değerlendirilmesinde örnek olarak bugünkü dünyanın gerektirdiği bütüncül, çok yönlü, disiplinler arası okumaların önünü açacaktır. Dünyanın geldiği yeri doğru anlamaya yardımcı olacak bilimsel faaliyet gideceği yerin neresi olduğunu görmeyi, ona göre tavır geliştirmeyi sağlayacaktır. Edebi eserin her şeyden önce bir sanat eseri olduğunun bilincinde ve ondaki estetiği geri plana atmadan romanın çok katmanlı yapısını tarihten, sosyolojiden, felsefeden, fen bilimlerinden beslenmesini ve onları beslemesini odak noktası alarak insanlığın aldığı yolda bir sözünün olduğunun anlaşılması Türk edebiyatı alanındaki akademik çalışmalar için önemlidir.

Adalet Ağaoğlu'nun romanları iktisat penceresinden okunabilir bir derinlik taşımaktadır ve bu okuma gerçekleştiğinde onun iktisadi meselelere fazlasıyla kafa yorduğu görülmüştür. Ağaoğlu iktisadi koşulları yalnızca romanlarında dolgu malzemesi olarak kullanmakla kalmamış bunun ilerisine geçmiştir. Şöyle ki iktisat bir bilim olarak yazarın kalemini etkilemiştir. İktisat teorisi, iktisat politikaları, iktisadi kavram ve terimler, iktisadi ajanlar, kalkınma iktisadı romanlarında bazen çok açık şekilde bazen de alt metinlerde işlenmiştir. Adalet Ağaoğlu iktisadi çıkarımlarını her yerden yapar. Çok farklı iktisadi sınıfa ait roman kişilerinin arkasından ülkenin iktisadi durumuna, iktisat politikalarına ve bunun yansımalarına yer verir

1930-1990 arası dönemde İkinci Dünya Savaşı, Marshall yardımları gibi dünyanın tamamını etkileyen önemli kırılmaların olduğu iktisadi koşul ve politikaların Türkiye'ye etkisi ve Adalet Ağaoğlu romanlarına nasıl yansıtıldığı incelendiğinde varılan sonuç

dönemlerin iktisadi doku ve politikalarının romanlarda etkin olarak kullanıldığı olmuştur. Yakup Kepenek, İlker Parasız, Korkut Boratav gibi iktisat tarihi uzmanlarının dönemlendirerek sözünü ettikleri Türkiye Cumhuriyeti iktisadi gelişmelerine ve politikalarına Adalet Ağaoğlu'nun romanlarında devamlılık içerecek şekilde yer verdiği görülmüştür. Yazarın özellikle beş romanında *Ölmeye Yatmak, Bir Düğün Gecesi, Hayır, Fikrimin İnce Gülü ve Üç Beş Kişi* Türkiye'nin 1930-1990 arası iktisadi koşullarına ve politikalarına ışık tuttuğu tespit edilmiştir.

Yazar *Dar Zamanlar Üçlemesi* olarak adlandırılarak nehir romancılık örneği verdiği *Ölmeye Yatmak, Bir Düğün Gecesi* ve *Hayır* adlı eserlerinde de *Fikrimin İnce Gülü* ve *Üç Beş Kişi*'de de benzer bir anlatım tekniği kullanarak kısa bir ana olay zamanının ardında roman kişilerinin bilinç akışı ve iç konuşmaları, gazete haberleri, mektuplar, günlükler kullanarak zamanı genişletme yoluyla altmış yıllık bir dönemin iktisadi şartlarına yer vermiştir. Adalet Ağaoğlu Cumhuriyet ile kurulan fabrikalardan, devlet eliyle oluşturulmaya çalışılan burjuvadan, köy ve kentin farklılaşan iktisadi dokusundan, savaşın ülkeyi ekonomik açıdan zora sokmasından, karne uygulamalarından, ihtikar komisyonlarından, Amerikan malları ithalinin ülkeyi götürdüğü durumdan, ithal ikameci politikalardan, yurt dışına giden işçilerden, iktisadi ilgisini ve bilgisini çok açık belli eder şekilde söz ederken bütün bunları romanının kurgusuna ustaca yedirmeyi başarmıştır. Edebiyatın anlatım tekniklerinin olanaklarından yararlanarak iktisadi pencereler açmış gerçek ile kurguyu dengede tutmuştur.

*Ölmeye Yatmak'*ta 1968'den 1938'e geriye dönüş ile ülkenin iktisadi arka planı verilmiş ancak her dönem eşit ağırlıkta yer almamıştır. 1938-1946 yılları arası daha ayrıntılı anlatılmış, bu sebeple zaman daha yavaş bir seyir takip etmiştir. Özellikle savaş ekonomisi, ülkedeki kısıtlı imkanların bazılarını çok daha fazla etkilemesi, Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında kendisini geride hissedenler, karne uygulamaları, Soğuk Savaş dönemi, iki kutuplu dünya ve ülkenin Sovyetler'den uzaklaşıp Amerika'ya yönelmesi ve kapitalizmin çevre ülkesi olarak görülmesi, sanayisinin bağımsız şekilde gelişmesinin önünün kesilmesi romanda uzun uzun konusu olan meselelerdir. Amerika'nın bir hegemonik güç olarak iktisadi gücü elinde bulundurmasıyla dünyayı etkisi altına almasının Türkiye üzerindeki yansıması Aysel'in düşüncelerinden, Ali'nin gözlemlerinden, Aydın'ın defterinden, gazetelerden, köşe yazılarından izlenir. Romanda 50'li yıllar daha hızlı geçilmiştir.

Adalet Ağaoğlu'nun zamansal çizgisinde yazdığı ikinci roman *Fikrimin İnce Gülü* hem yazılma zamanı olarak (1975) hem roman zamanı olarak (1970'lerin başı, 1960'ların sonu) hem de yine romanın ana öznesi Bayram'ın zihninde geriye dönüş ve bilinç akışı teknikleriyle verdiği daha eski bir zaman düzlemi olarak (1950'li yıllar) *Dar Zamanlar*'ın arasına girmiştir. Bu dönemde tarımda makineleşme, traktörlerin sayıca fazla olması tarımda işçi ihtiyacını azaltmıştır, köylüyü işsiz bırakmıştır. Yurtdışına giden işçiler bunun sonucu olarak görülebilir. Bu romanın ana öznesi Bayram da böyle bir köylüye işaret eder. Adalet Ağaoğlu Demokrat Parti'nin Amerika'nın önerileri doğrultusunda tarım yönlü ve dışa bağımlı gelişme politikasının tarım için bile orta ve uzun vadede iyi sonuç vermediğine dikkat çekerek bu romanı ile tam da içeriden bir örnekle köylü kalamamış, Almanya'ya ait hissedememiş arada kalan Bayram ile durumu anlatır.

Dar Zamanlar'ın ikinci kitabı yazarın üçüncü romanı Demokrat Parti politikalarının ve ülkedeki karışıklıkların askerin söz sahibi olduğu dönemi beraberinde getirmesi ve askerin siyasetçi ve işadamı ile birlikteliğinin 1972'deki bir düğünle simgelendiği *Bir Düğün Gecesi* yine geriye dönüşlerle Keynesyen politikaların uygulanmaya çalışıldığı planlama dönemlerini, ancak planlamanın da herkesin bir yerlerden sistemden faydalanmaya çalıştığı bir iktisadi iklimde işlevsiz olduğunu Ömer, Tezel, İlhan ile anlatır. *Ölmeye Yatmak*'ta Ali ve Engin üzerinden verilen ülkenin şehirleşmenin dışında kalan yerlerindeki ağır tablo, iktisadi koşulların kimileri için çok daha zor olması, fakir semtlerin sorunları *Bir Düğün Gecesi*'nde Tuncer üzerinden verilir. 60'lı yılların iktisadi dokusu en çok bu romanda ele alınır.

Planlama döneminde *Üç Beş Kişi*'nin kendine has aydın özellikler barındıran modern burjuvası Ferit Sakarya sermaye sahibinin kararları üzerinde durur. Sermaye sahibinin üretken yatırım alanlarının peşinde değil kendi birikimlerini artırabilecekleri yatırım alanlarına yönelmelerini Ferit Sakarya'nın sözlerinin arkasından Adalet Ağaoğlu'nun eleştirdiğini anlarız. Ferit Sakarya devletlerin iktisada müdahalesini savunan ve Türkiye'de de 1970'lerin başlarına kadar uygulanan Keynesyen politikalara ve Keynes'e karşıdır. Türkiye gibi ülkelere bunun uygun olmadığını savunurken Adalet Ağaoğlu'nun iktisadi düşünüş sistematiğini öğrenmiş oluruz.

Dar Zamanlar'ın üçüncü kitabı yazarın altıncı romanı *Hayır* 80'lerin sermaye sahibinin işçi üzerinde güç kazandığı, halkın yoksulluğu artarken birilerinin tüketimin arttığı, ürün farklılaştırılmasına gidilerek zenginlerin farklı olma isteğinin karşılandığı

yani postmodernist iktisadi zamanlara geçildiği, Aysel için her şeyin anlamını yitirmesi üzerinden anlatır.

Yazarın *Yazsonu* ve *Romantik Bir Viyana Yazı* ve en son yazarak *Dar Zamanlar*'ın dördüncüsü olarak nitelendirdiği *Dert Dinleme Uzmanı* ise üstkurmaca tekniğiyle yazdığı romanlarıdır. *Ruh Üşümesi* de yine iki kişinin arasındaki düşşel ilişkiye odaklanarak postmodernist eğilimler göstererek yazdığı romanıdır. Bu dört romanda devam eden bir çizgide iktisadi koşul ve politikalar izlenememiştir ancak yine dönemler altında iktisadi arka plan olarak kullandığı öge ve unsurlara yer verilmiştir.

Adalet Ağaoğlu'nun romanları fabrikalaşma, kapitalizm, sınıf çatışmaları, merkez ülke- çevre ülke, fordizm-postfordizm, yabancılaşma gibi temel iktisadi kavram ve terimler açısından tarandığında bulunan bulgular on dört başlıkta maddeleştirilmiştir. Sözgelimi *Fikrimin İnce Gülü'*nün Bayram'ı yabancılaşma kavramını tam da iktisadi anlamıyla, anlam genişlemesine uğramadan salt ürettiğine yabancılaşan işçi olarak karşıladığı gibi bir kimliğiyle, kişiliğiyle çocukluğundan itibaren kendisi dahil her şeye yabancılaşan ve özellikle romanın sonunda elinde bu yabancılaşmadan başka bir şey kalmayan yönüyle Türk edebiyatında yabancılaşan bireyi karşılayan önemli bir roman öznesi olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde merkez çevre ülke, Doğu- Batı, kapitalizm, köy-kent ayrımı gibi iktisadi bağlamı olan konular Adalet Ağaoğlu romanlarında kendisine yer bulmuştur.

Adalet Ağaoğlu iktisadi doku ve politikaları romanlarına yansıtmakla yetinmemiş roman kişilerini de iktisadi sınıfları simgeler şekilde seçmiş, her romanında farklı iktisadi sınıflardan kişileri anlatmıştır. Aydın, işçi, burjuva, aristokrat gibi sınıfların altında roman kişileri incelendiğinde ulaşılan en önemli sonuç yazarın özellikle yukarıda da adı geçen beş romanında (*Ölmeye Yatmak, Bir Düğün Gecesi, Hayır, Fikrimin İnce Gülü ve Üç Beş Kişi*) roman kişileri başta olmak üzere kişilerinin iktisadi açıdan fikri arka plana sahip olduklarıdır.

Adalet Ağaoğlu'nun bu tezin konusu açısından en ayırt edici yönü roman kişilerinin iktisadi sınıflara ait kişiler olarak yalnızca pasif bir şekilde dünya ve ülke iktisadi şartlardan etkilenen kişiler olmamalarıdır. Roman kişileri ayrı ayrı kendi durdukları yerden iktisadi meseleler üzerine kafa yorarlar. İşçisi (Ali, Bayram), köylüsü (Ali), akademisyeni (Aysel, Ömer, Gündüz) kapitalisti (Ferit Sakarya) bu meseleleri düşünür. Ülke ve dünya iktisadi yapısını çözümlemeye çalışır, eleştirir, sorunları tespit

eder, çözüm önerileri ortaya koymaya çalışır. Roman kişilerinin ardından Ağaoğlu'nun iktisadi düşünüş sistematiği okunur. Bu özellik yine bu beş romanda (*Ölmeye Yatmak, Bir Düğün Gecesi, Hayır, Fikrimin İnce Gülü ve Üç Beş Kişi)* rahatlıkla gözlenebilmektedir.

Romanlarında modernist roman özelliklerini gördüğümüz kişilerin ön planda olduğu, derinlemesine tanıtıldığı, yarın ne yapacağı kestirilen, toplumsal, siyasi ve iktisadi yapı altında sıkışmışlıklarını, yalnızlaşmalarını anlattığı ve kişilerin durdukları yerden iktisadi değerlendirme yaptıkları romanlar olarak beş romandan farklı olarak Adalet Ağaoğlu'nun modernist yazım tekniğinden postmodernist tekniğe doğru yol aldığı ilk romanı *Yazsonu* ve ondan sonra *Ruh Üşümesi, Romantik Bir Viyana Yazı* ve *Dert Dinleme Uzmanı* romanlarında kişiler açısından da bu tezin konusunu ilgilendiren bulgular daha azdır ve daha derindedir.

Adalet Ağaoğlu'nun kişilerini statik değil dinamik kullandığı tespit edilmiştir. İdealistler değişir. Ömer aklı başında bir aydın iken eşinin yeğeni Ayşen ile evlenir, İlhan'lar Ertürk'ler Tuncer'ler dönemin gereğini yapar hep. Tezel boşluktan çıkar, oğluyla birleşir, Ahmet toplum polisiyken bir döner bakar kendisine. *Bir Düğün Gecesi*'nin sonu ümitli olması, Ali'nin hep öyle olması, Aysel'in dilinde hep intihar varken hep ölmelerden kalkması bunun göstergesidir. Adalet Ağaoğlu'nun *Hayır'*da hayali karaktere Yenins adını vermesi ve *Dar Zamanlar* üçleme olarak bitti derken bir dördüncüyü yazması onun için değişim ve dönüşümün önemini gösterir. Dönemlere göre iktisadi koşulların değişmesi roman kişilerini değiştirmiştir.

Son söz olarak şunu belirtmek yerinde olacaktır: Adalet Ağaoğlu'nu bu kadar açıkça iktisadi ilgi ve bilgiye sahip olmasına ve bundan beslenmesine rağmen toplumcu gerçekçi romancılardan ayıran ve modernist romanların yazarı olarak görmemizi sağlayan en önemli özelliği romanlarında iktisadi temaslarını romanın kurgusal yapısının içinde ve sanatsal yönüne zarar vermeden yapmasıdır.

KAYNAKÇA

1. Çalışmaya Esas Oluşturan Kaynaklar

Ağaoğlu, Adalet, *Ölmeye Yatmak*, Everest Yayınları, İstanbul 2014.

Ağaoğlu, Adalet, *Fikrimin İnce Gülü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1977.

Ağaoğlu, Adalet, *Bir Düğün Gecesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Ağaoğlu, Adalet, *Yazsonu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

Ağaoğlu, Adalet, *Üç Beş Kişi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Ağaoğlu, Adalet, *Hayır*, Everest Yayınları, İstanbul 2014.

Ağaoğlu, Adalet, *Ruh Üşümesi*, Oğlak Yayınları, İstanbul 1994.

Ağaoğlu, Adalet, *Romantik Bir Viyana Yazı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

Ağaoğlu, Adalet, *Dert Dinleme Uzman*, Everest Yayınları, İstanbul 2014.

2. Referans Kaynaklar

2.1.Kitap ve Tezler

Ağaoğlu, Adalet, *Yüksek Gerilim,* Everest Yayınları, İstanbul 2014.

Ağaoğlu, Adalet, *Sessizliğin İlk Sesi,* Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1994.

Ağaoğlu Adalet, *Toplu Oyunları I, II, III,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Ağaoğlu Adalet, *Karşılaşmalar,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Ağaoğlu Adalet*, Başka Karşılaşmalar,* Everest Yayınları, İstanbul 2018.

Ağaoğlu, Adalet, *Geçerken,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Ağaoğlu, Adalet, *Göç Temizliği,* Everest Yayınları, İstanbul 2014.

Altürk, Zafer, *Adalet Ağaoğlu'nun Romanlarında Modernist Unsurlar*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2019.

Andaç, Feridun, *Adalet Ağaoğlu Kitabı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.

Andaç, Feridun, *Söz Uçları, Yazı Burçları*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1998.

Atlı, Ferda, *Siyasal Düşünceler Bakımından Adalet Ağaoğlu Romanları*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2011.

Apaydın, Mustafa, "Marksist Eleştiri Kuramı" s. 31-87 *Edebiyat Kuramı ve Eleştiri* drl. Veysel Şahin, Akçağ Yayınları, Ankara 2022.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002,* İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.

Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik,* İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

Dikmen, Özge, *Adalet Ağaoğlu'nun Romanlarında Sosyal Yapı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2008.

Ecevit, Yıldız, *Kurmaca Bir Dünyadan*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.

Ekinci, Zöhre, *Orhan Pamuk'un Romanlarında Hayat ve İktisat*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2020.

Enginün, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1983.

Enginün, İnci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003.

Gören, Duygu, *Adalet Ağaoğlu'nun Roman ve Tiyatrolarında Kadın Ve Kadın Eğitimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.

Gümüş, Semih, *Adalet Ağaoğlu'nun Romancılığı*, Adam Yayınları, İstanbul 2000.

Kazgan, Gülten, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

Kepenek, Yakup, "Ekonomi Politikasında Aks Kayması", *Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi*, s. 245-271, Derleyenler: Murat Koyuncu, Hakan Mıhcı, Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

Kepenek, Yakup, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2014

Kurdakul, Şükran, *Çağdaş Türk Edebiyatı 1*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.

Kurmuş, Orhan, *Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu*, Savaş Yayınları İstanbul 1992.

Menteş, Duygu, *İktisat Ve Edebiyat İlişkisini Gülten Akın Şiirleri Üzerinden Anlamlandırma Denemesi*, Marmara Üniversitesi İktisat Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2023.

Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2,* İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

Naci, Feti, *Edebiyat Yazıları*, Can Yayınları, İstanbul 1995.

Naci, Feti, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990.

Özel, Mustafa, *Roman Diliyle İktisat*, Küre Yayınları, İstanbul 2018.

Özel, Mustafa, *Roman Diliyle Siyaset,* Küre Yayınları, İstanbul 2018.

Özel, Mustafa, *Roman Diliyle Emperyalizm,* Küre Yayınları, İstanbul 2022.

Özel, Mustafa. *Piyasa Düşmanı Kapitalizm,* İz Yayınları, İstanbul 1993.

Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Parla, Jale, *Don Kişot' tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Parasız, İlker, *Türkiye Ekonomisi- 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları* (1. Baskı), Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1998.

Smith, Adam, *Milletlerin Zenginliği I.,* çev. Haldun Derin, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1948.

Topaloğlu, Yüksel, *Anka Kuşunun Gördükleri- Romancı yönüyle Adalet Ağaoğlu,* Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.

Toprak, Zafer, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat- Milli Burjuvazi,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995

Türkcan, Ergun, *Tarihten Teknolojiye*, Destek Yayınları, İstanbul 2013.

Uzun, Diler, *Adalet Ağaoğlu'nun Romanlarında Sosyal Meseleler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Ünsal, Erdal, *İktisada Giriş,* BB101 Yayınları, Ankara 2016,

Keynes, John Maynard, *Genel Teori*, çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2008.

Marx, Karl, *Yabancılaşma,* çev. B. Özyalçın, Sol Yayınları, İstanbul 2013.

2.2. Makale, Madde ve Yayımlanmış Bildiriler

Apaydın, Mustafa "Adalet Ağaoğlu'nun Dar Zamanlar Üçlemesinde Zaman Kurgusu Üzerinde Bazı Değerlendirmeler" *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2006, s.17-38.

Argın, Şükrü, "Kapitalist Toplumda İşin ve İşgücünün Kaderi: Fordizmden Post-Fordizme", *Birikim Dergisi*, No: 4, 1 Eylül 1992.

Öztürk, Nazım, "Klasik ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü", *Çalışma Ve Toplum*, I/24, (2010).

2.3. İnternet Kaynaklarından Erişim

Açık Radyo, “Adalet Ağaoğlu: Dert Dinleme Uzmanı”, https://acikradyo.com.tr/arsiv-icerigi/adalaet-agaoglu-dert-dinleme-uzmani, [Erişim Tarihi: 14.04.2024].

Cumhuriyet Gazetesi, “Adalet Ağaoğlu'ndan Dert Dinleme Uzmanı”, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kitap/72599/Adalet_Agaoglu_ndan_Dert_Dinleme_Uzmani_.html, [Erişim Tarihi: 13.04.2024].

Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (Esam İstanbul) Youtube Kanalı, “Uzakların Yakınlığı-VII Adalet Ağaoğlu”, https://www.youtube.com/live/Ynez4W3Mmtk?si=-vnqvN98kJGDrbIK, [Erişim Tarihi: 13.02.2024].